MIHOVIO PAVLINOVIĆ

MISAO HRVATSKA I MISAO SRBSKA U DALMACIJI

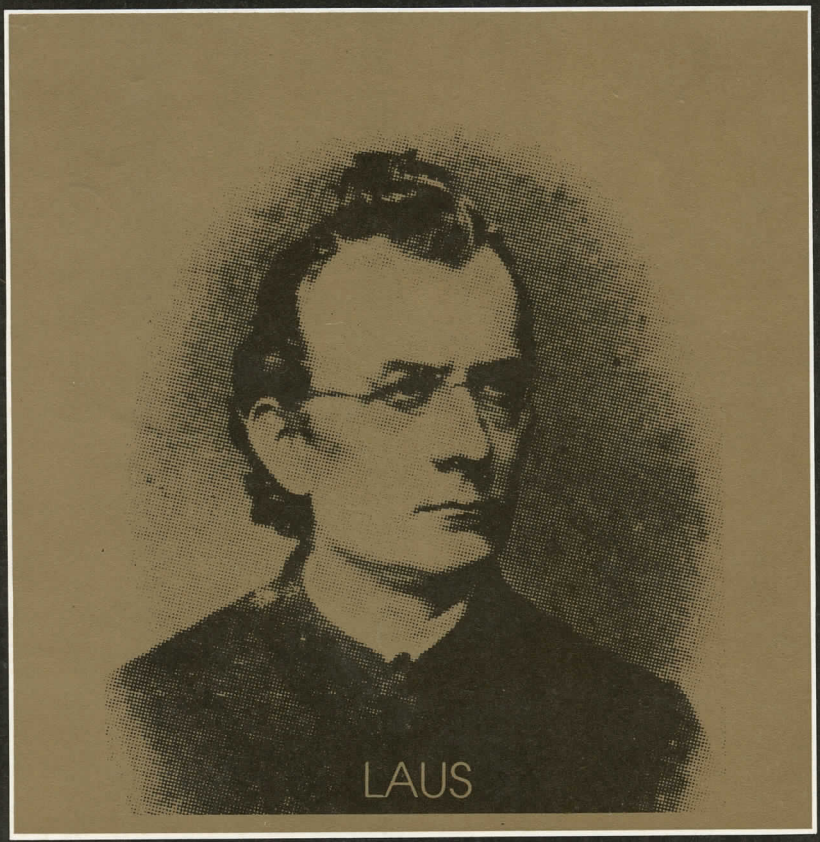

Biblioteka

P O V J E S N I C E

6

Nakladnik: LAUS, Split
Za nakladnika: Ante Oman
Urednik: Benedikta Zelić-Bućan
Tisak: KAČIĆ, Šibenik
ISBN 953-190-001-9

MISAO HRVATSKA

I

MISAO SRBSKA U DALMACIJI

OD

GODINE 1848 DO GODINE 1882.

SABRAO
MIHOVIO PAVLINOVIĆ
NARODNI ZASTUPNIK

LAUS
Split
Općina Podgora
1994.

232387
949.75
MIS

PREDGOVOR

DON MIHOVIO PAVLINOVIĆ (1831–1887)

hrvatski narodni preporoditelj i borac protiv rashrvaćivanja Dalmacije

I.

Ime Dalmacija tijekom povijesti odnosilo se je na opsegom vrlo različito područje, rimsku provinciju, bizantsku temu, mletačku i francusku Dalmaciju i na kraju austrijsku pokrajinu Dalmaciju. U ovom kontekstu misli se na onaj dio povjesno i etnički hrvatske zemlje, koji je nakon pobjede evropske koalicije nad Napoleonom mirovni kongres u Beču 1815. god. dodijelio austrijskom caru, a hrvatskom kralju Franji I. Ta austrijska pokrajina Dalmacija obuhvatala je sav nekadašnji mletački posjed na istočnoj jadranskoj obali zajedno sa starom Dubrovačkom republikom, a to znači sve jadranske otoke izuzev tri kvarnerska, uz obalu od Zrmanje do Bara, i do Dinare u unutrašnjosti. Od te Dalmacije prilikom razgraničenja između jugoslavenskih republika poslije II. svjetskog rata oduzeta je Boka s njenim primorjem i dodijeljena republici Crnoj Gori.[1]

Tako je Dalmacija 1815. god. nakon dugih stoljeća tuđinske okupacije došla pod vlast hrvatskog kralja, ali ne i u okvir hrvatske države. Dvor i bečki politički krugovi stalno su odlagali ispunjenje zahtjeva u tom smislu od strane hrvatskog sabora kao i službenih (putem sabora) i pojedinih grupnih delegacija Hrvata iz Dalmacije.

Austrijska uprava zavela je u Dalmaciji golemu administraciju. Brojni činovnici dolaze iz sjevernih talijanskih pokrajina Lombardije i Venecije, tada također pod austrijskom vlasti, pa oni unose u Dalmaciju talijanski jezik i kulturu. To je bio i jedan od razloga zbog čega je i austrijska uprava zadržala u Dalmaciji kao službeni talijanski jezik, kojim su se prije služile mletačka i francuska administracija. Talijanski jezik je bio i nastavni jezik u sve brojnijim osnovnim i srednjim školama u kojima se izobražavao domaći obrtnički i niži činovnički kadar. Za viša činovnička i slobodna zvanja domaći đaci odlazili su redovito na studije na talijanska sveučilišta. Na taj način pod austrijskom upravom talijanski jezik nije više bio samo jezik malobrojnih stranaca i učenih ljudi kao za mletačke vladavine, nego to postaje i jezik brojne domaće inteligencije i uopće građanskog sloja.

Zbog ove specifične situacije preporodni pokret u Dalmaciji, koji se ovdje razbuktao tek u drugoj polovici XIX. stoljeća, istaknuo je u prvi plan borbu za pohrvaćivanje javnog života uvođenjem narodnog hrvatskog jezika u škole i urede kao nastavnog i uredovnog jezika, a kao osnovni politički cilj upravno-političko sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom.

Najmarkantnija ličnost hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji bio je bez sumnje Don Mihovil Pavlinović. Rođen je u Podgori 1831. god. u težačkoj obitelji, u kojoj je te iste godine umro ugledni svećenik makarske biskupije, arciđakon Ivan Pavlinović. Dječak Miho bio je određen za svećeničko zvanje pak su ga roditelji dali na školovanje. Burne godine 1848. Pavlinović se nalazio u splitskom sjemeništu. I do Dalmacije su dopirali glasovi o burnim zbivanjima u Monarhiji i u Zagrebu i našli su živa odjeka u dušama mladih sjemeništaraca, kojima je kolovođa bio Pavlinović. Ni Bachov apsolutizam koji je potom uslijedio nije mogao slomiti njihov rodoljubni zanos. Pavlinović tada u splitskom sjemeništu okuplja grupu nepokolebivih drugova u družbu Ne boj se!, pod geslom Bog i narod. Geslo i ime družine najbolje kazuju kakav je duh vladao među njenim članovima. Bogosloviju je započeo u Zadru, a završio na Franjevačkoj teologiji u Makarskoj 1854. god.

Godine Bachova apsolutizma u kojima je bila onemogućena svaka politička djelatnost Pavlinović upotrebljava pripremajući se za svoju buduću zadaću narodnog preporoditelja, kada za to dođu povoljne prilike. U to vrijeme on mnogo uči, osobito hrvatsku povijest i povijest slavenskih naroda, vježba se u književnim sastavima na hrvatskom jeziku (cijelo školovanje je proveo na talijanskom nastavnom jeziku) i u govorništvu. Poduzima i nekoliko putovanja po Hrvatskoj, Italiji i Austriji da upozna druge ljude i krajeve. Tada je u Beču upoznao i biskupa đakovačkog J. J. Strossmayera, kojemu je do kraja života ostao odan prijatelj.

Kao mladi župnik najprije u Drašnicama a potom u svojoj rodnoj Podgori u malome vježba zadaću koju će kasnije vršiti u okviru Dalmacije, a ponekad i čitave Hrvatske. Privikavao je svoje župljane na neku vrst samouprave razvijajući tako u njima svijest odgovornosti u javnim poslovima, jer je selo kao prva i temeljna jedinica države, država u malome. Tako pripravljen s grupom pouzdanih drugova dočekao je promjenu političke situacije, pad apsolutizma i povratak ustavnosti, te je u novim okolnostima razvio mnogostruku kulturno-preporodnu i političku djelatnost.

Kada je srušen Bachov apsolutizam, a car i kralj Franjo Josip I. Listopadskom diplomom 1860. god. vratio svojim narodima ustav, trebale su i pojedine pokrajine austrijskog dijela Monarhije dobiti svoje pokrajinske sabore. To je bila prilika da se i u Dalmaciji odpočne otvorena politička djelatnost. Na poticaj hrvatske Banske konferencije kralj je stavio u zadatak prvom zasjedanju dalmatinskog sabora (1861. god.) da izabere delegaciju koja će s delegacijom hrvatskog sabora voditi dogovore o načinu sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. To je bio dodatni poticaj na oštru političku agitaciju. Među oko 400.000 dalmatinskih žitelja bilo je oko 15.000 Talijana, koji su ovamo doselili ponajviše u vrijeme francuske i austrijske okupacije. Oni su zauzimali sva utjecajnija mjesta u upravi, sudstvu i školstvu, pa i u Crkvi, a u njihovim rukama su bile i glavne pozicije skromne dalmatinske privrede, zbog čega je njihov utjecaj na si-

romašne pučke mase u gradovima i varošicama bio velik. I onaj tanak društveni sloj dalmatinskih Hrvata koji su se uspjeli uzdići na društvenoj ljestvici i u kojima je tuđinski jezik zatomio narodni hrvatski osjećaj, slagao se s Talijanima u političkim opredjeljenjima. Svi su oni bili protivnici sjedinjenja s Hrvatskom, jer su se s pravom pribojavali da će u ujedinjenoj Hrvatskoj sa službenim hrvatskim jezikom izgubiti svoj dominantan društveno-gospodarski položaj. Oni su bili za autonomiju Dalmacije u okviru Austrije. Tada još rijetki pristaše sjedinjenja u gradovima nazivali su ih stoga *autonomašima*, a hrvatski puk prosto Talijanima, talijanašima ili tulumašima (od autonomaši). Pristaše sjedinjenja nazivali su sebe aneksionistima (od aneksija, pridruženje), dočim su ih protivnici Talijani sasvim ispravno nazivali partito croato, hrvatska stranka.[2]

Predizborna borba bila je vrlo živa. Autonomaši su svoje političke ideje propagirali u zadarskom listu *La voce dalmatica* (Dalmatinski glas), a narodna hrvatska stranka aneksionista u brojnim brošurama na hrvatskom i talijanskom jeziku. No sve to je bilo namijenjeno pismenom građanskom sloju. Nepismene i neupućene seljačke mase trebalo je upućivati živom riječju. Kako je sabor bio sazvan za ožujak 1861. god. to Pavlinović i nekoliko njegovih drugova, kako je kasnije zapisao, u cič zime krenuše kroz krajine da bude narod, da se spravlja na sabor i sdruženje.

Svi ti napori aneksionista nisu na saboru urodili željenim plodom. Za dalmatinski sabor bio je napravljen takav izborni red koji je unaprijed osiguravao talijanaškoj manjini većinu u saboru. Talijanizirani gradovi su, naime, u tri izborne kurije (gradova, komora i veleporeznika) birali 21 zastupnika, a sve seoske općine, tzv. izvanjske općine 20 zastupnika. Po tom izbornom redu autonomaši su dobili većinu u saboru i odbili su izabrati delegate za dogovor s hrvatskim državnim saborom o sdruženju s Hrvatskom. Tek nakon deset godina upornog preporoditeljskog rada i među građanima Narodna stranka (kako su se aneksionisti službeno nazivali) 1870. god. dobiva u dalmatinskom saboru većinu. No tada je već bila

izvršena reorganizacija Habsburške monarhije u dvojnu Austro-ugarsku monarhiju pri čemu je banska Hrvatska ušla u sastav ugarskog dijela, a Dalmacija ostala u austrijskom dijelu monarhije. Praktički je sada već bilo nemoguće ispuniti zahtjev dalmatinskih narodnjaka i hrvatskog sabora o sdruženju, odnosno cjelokupnosti hrvatskih zemalja a da se time ne naruši ravnoteža dvojne Monarhije. Onemogućeni tako da se uspješno bore za sjedinjenje, dalmatinski narodnjaci se jačim žarom upuštaju u borbu za pridobivanje općinskih uprava, te za pohrvaćivanje svega javnog života putem uvođenja hrvatskog jezika kao uredovnog u upravu i sudstvo, te nastavnog u škole. Uprkos tome iskrenom zalaganju za hrvatski jezik i mnogi dalmatinski narodnjaci, odgojeni u talijanskim školama teško su govorili hrvatski pak su međusobno radije općili talijanski, a neki i u saboru tako govorili. Pavlinović, koji je uvijek, sa svakim i svugdje govorio samo hrvatski, upotrebljavao je sav svoj utjecaj da ih poticanjem, bodrenjem i prijekorima privoli da barem u saboru kao narodni zastupnici govore narodnim, hrvatskim jezikom. Nukao je birače da od kandidata zahtjevaju da se na to i pismeno obavežu.

Zbog specifičnih prilika potalijančenog javnog života u dalmatinskim gradovima kroz škole, narodnjaci su bili prisiljeni da svoj stranački list pokrenu na talijanskom jeziku. Bio je to *Il Nazionale* s hrvatskim prilogom *Narodni list*. Prošlo je dosta vremena dok je hrvatski prilog opsegom dostigao talijanski dio, pak i nadmašio, da na kraju Nazionale, taj mulac kako ga je Pavlinović nazivao, konačno otpadne kao nepotreban, i ostane jedino Narodni list, koji u Zadru još i dan danas izlazi.

Ima jedan još veći paradoks u hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji. Kao što su se preporoditelji borili za sjedinjenje sa sjevernom Hrvatskom i za prava hrvatskog jezika pišući talijanski, tako su preporodni rad uopće započeli zatajivši svoje nacionalno ime hrvatsko, pod skupnim imenom *slovinskim*, a svoju stranku su nazvali neutralnim imenom *Narodna* stranka. Učinili su to iz političkog pragmatizma (da ne izazivaju centralističku bečku vladu, koju je hrvatsko ime asociralo na težnje

za sjedinjenje sa Hrvatskom; da pridobiju još neosviješteno građanstvo kojemu je iz literarne tradicije bilo bliže ime slovinsko, pak možda i neke autonomaše, koji su priznavali da je Dalmacija slavenska zemlja, ali su se opirali političkom cilju narodnjaka, njezinu sjedinjenju s Hrvatskom i napokon, da ne izazivaju sukobe sa pravoslavnima, koji se počinju nazivati Srbima i misle da se nami žrtvuju kada se Hrvatima nazivaju. Tako je objasnio kasnije Pavlinović Račkomu, na Račkijev prigovor zbog čega oni u Dalmaciji zatajuju hrvatsko ime, a ne stoga što ni sami još ne bi bili svijesni svojega hrvatstva, kako je to tumačila poslijeratna jugoslavenska historiografija. Naprotiv! Predvodnici narodnog preporoda koji u pomanjkanju vlastita glasila u predizbornoj borbi pišu brojne brošure na hrvatskom i talijanskom jeziku i javljaju se člancima i dopisima u zagrebačkom *Pozoru* tijekom 1860/61. god., daleko najviše upotrebljavaju hrvatsko ime nad imenima slovinski, srpski ili jugoslavenski.[3] Samo nekoliko godina ranije, polovicom XIX. st. uopće nije bilo razlike u tome između žitelja, pak i učenih, katoličke i pravoslavne crkve. Tada su još svi sebe i svoj jezik nazivali hrvatskim imenom. Ni početkom 60-ih godina, t.j. na početku zajedničkog rada u Narodnoj stranci još nije bilo suprotstavljanja među katolicima i pravoslavnima na nacionalnoj osnovi, nego su se jedni i drugi zajednički suprotstavljali dalmatinskim Talijanima i potalijančenicima.

II.

Šezdesetih godina, najprije potiho kao oznaka vjere, a potom sve otvorenije i kao oznaka narodnosti širi se po Dalmaciji među pravoslavnima srpsko ime. Za srpsku nacionalnu misao pridobivaju i ponekog intelektualca katolika, posebno u Dubrovniku, gdje imamo pojavu tzv. Srba-katolika. Kako je do toga došlo?

Još dok je Srbija bila mala kneževina u okviru turskog beogradskog pašaluka s unutarnjom samoupravom, njeni političari zacrtali su dalekosežan plan vanjske srpske politike, po kojemu bi se na ruševinama turskog

carstva imalo izgraditi srpsko carstvo. To je ono poznato "Načertanije" Ilije Garašanina iz 1844. god. Prema Načertaniju kao pokrajine buduće velike Srbije bile su predviđene samo slavenske zemlje u okviru turskog carstva. No već za nekoliko godina plan se proširio na hrvatsku Vojnu krajinu i Dalmaciju, pak je 1849/50. god. organizirana mreža agenata i u tim pokrajinama. Da bi se takav plan mogao ostvariti trebalo je najprije stvoriti preduvjete za buduće diplomatske i vojne akcije. Tamo gdje nije postojalo srpsko državno pravo trebalo se osloniti na princip narodnosti. A gdje nije bilo ni jednog ni drugog trebalo je tamošnje stanovnike, ili barem većinu njih, učiniti Srbima. Takovu preobrazbu je najprikladnije bilo započeti sa pravoslavnim žiteljima u nesrpskim zemljama. Da bi se sustavno širila misao o srpstvu i pripremao teren za stvaranje velike Srbije u svim pokrajinama koje su ulazile u plan velike Srbije organizirana je mreža tajnih agenata, koji su upute za svoj rad dobivali iz središta Propagande u Srbiji, i tom središtu slali izvještaje o svojem radu i stanju na terenu. Već tijekom 1850. god. bila je organizirana mreža agenata srpske nacionalne propagande i u Dalmaciji. Glavni agent za Dalmaciju bio je dubrovački paroh Đorđe Nikolajević, pa i kada je 1858. prešao u Zadar za profesora tamošnje pravoslavne bogoslovije. Glavni agenti su postavljali agente u većim mjestima, a ovi u manjima načelnike, koji su opet informacije dobivali i srpsku misao širili preko pouzdanih ljudi. Srpska nacionalna propaganda bila je strogo tajna djelatnost i okomito organizirana tako da ni jedan agent nije znao za drugoga. Čak i u srpskoj vladi samo su knez, predsjednik i ministar vanjskih poslova uz neposrednog voditelja propagande znali za to, za sve ostale je to bila tajna. Financirala se iz tajnih fondova, za tajne črezvičajne poslove.[4] Da bi agenti lakše mogli obavljati svoj posao obično su se formalno bavili nekom kulturnom djelatnosti uz koju je bilo vezano obilaženje terena, kao što su skupljanje narodnih pjesama, poslovica i sličnim poslovima. Uz spomenutog Nikolajevića treba istaknuti da je tajni pouzdanik srpske vlade bio i prvak Narodne stranke Stefan Mitrov Ljubiša, poslanik u

dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, koji je izazvao prvi raskol u Narodnoj stranci 1873. god.[5]

To je bio jedan od kanala kojima je prodirala srpska nacionalna misao u Dalmaciju. Drugi je dolazio iz Južne Ugarske, od tamošnjih Srba putem novina, posebno novosadske *Zastave*. Treći i najdjelotvorniji bilo je pravoslavno svećenstvo u manastirima i parohijama koje je dolazilo iz pravoslavne teologije u Sremskim Karlovcima.

Pavlinović je pratio i čitao srpske novine iz Novog Sada i one iz kneževine Srbije, pak je znao za jedan od kanala srpske propagande. Za tajnu djelatnost nije mogao znati,[6] ali je uočavao učinke te združene djelatnosti i sve jače bujanje tzv. "srpskog pokreta na Primorju". Shvatio je za čim taj pokret ide, u tom svjetlu bolje razumio ponašanje svojih pravoslavnih stranačkih drugova, koji još uvijek nijesu otvoreno istupali protiv Hrvata, ali su sve jače isticali svoje srpstvo, zalažući se istodobno za slovinsku ideju kod Hrvata. Od 1868. god. nadalje Pavlinović odlučno raskida s idejom slovinstva i vraća se iskonskoj i životvornoj hrvatskoj nacionalnoj misli. On je bio 1869. god. sastavio i jedan okvirni plan političke djelatnosti Narodne stranke, *Hrvatska misa(o)*. To je trebala biti interna uputa za političko djelovanje u duhu hrvatske nacionalne i državopravne ideje, ne samo u Dalmaciji nego u Hrvatskoj uopće. Čitav program bio je sažet u tri temeljna načela: samostalnost Hrvatske, cjelokupnost Hrvatske i ustav hrvatski.[7] Po tome programu on sam je u buduće djelovao, pisao i govorio.[8]

U početku neki građanski prvaci Hrvati iz Narodne stranke nijesu se slagali s načelima iznesenim u tom programu, jer su se bojali da će isticanje hrvatstva izazvati sukobe sa Srbima. Stoga je Pavlinović uporno objašnjavao zašto je to potrebno, za čim Srbi zapravo teže, da teže oteti nam domovinu. Objašnjava tako u pismu starom prijatelju Stipanu Ivićeviću kako su Hrvati bez uspjeha pokušali uspostaviti slogu sa Srbima imenom ilirskim (Gaj), pak jugoslavenskim (Strossmayer), ali »Srbi to nisu prihvaćali. Dapače – piše Pavlinović – povlađujući ime jugoslavensko, slavjansko, slovinsko kod Hrvata svoje su srbstvo dosljedno sijali i provlačili tu

gdje mu nikad odprije nije bilo polja«. »Prijatelju, – tumači nadalje Pavlinović Ivićeviću – i djeca znadu da je Dalmacija kolijevka hrvatskoj državi i matica hrvatskom narodu. Pridošlo je Srba i mi ih primamo i priznajemo kao braću, i sve što imamo to s njima dijelimo. *Ali zemlja, narod, država, to se za žive glave ne dijeli*. Manjina valja da se prisloni uz većinu. To je ustavno, to je slobodoumno.«[9]

Treba ovdje upozoriti da pod cjelokupnosti Hrvatske Pavlinović ne misli samo na cjelokupnost teritorija, nego i na jedinstvo svih hrvatskih državljana, na nedjeljivost nacionalnog suvereniteta. U spisu Hrvatska misao već u prvom, programatskom dijelu, objašnjava to izlažući ukratko kako je nastalo srpsko pitanje u Hrvatskoj. »Dok Rusija ne podiže Srbsku kneževinu, dok se ta kneževina, zadnjih ovih godina ne prikaza obnovljenom srbskom državom, imena srbskog nije bilo čuti u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je bilo sljedbenika grko-istočne crkve, koje od pamtivjeka, koje od turskijeh ratova; ali to su bili Hrvati, jer su oni i oci otaca njihovih rođeni u Hrvatskoj, hrvatski govorili, hrvatsku misao gojili, bilo ovkraj, bilo onkraj Une i Save (time misli na stare djelove Hrvatske tada još pod turskom vlasti u Bosni, B.Z–B.). Ime srbsko došlo je u Hrvatsku iz kneževine srbske, preko Srba ugarskih naseljenika (današnja Vojvodina, B.–Z.) kroz popove i kaluđere odgojenike Srijemskih Karlovaca... Pred imenom srbskim počelo se sasvim uklanjati hrvatsko ime, u samoj Hrvatskoj, kod sljedbenika istočne crkve, jer se to ime stalo spajati sa samim vjerozakonom.« U drugom dijelu tog spisa, u kojem obrazlaže načela prvog, programatskog dijela podulje se zadržao na pitanju Srba u Hrvatskoj. On pojašnjava da Hrvati ne žele takmičenje između Hrvata i Srba na način da jedni druge unište i zaniječu. Hrvati se ne protive samostalnosti Srbije u njenim povijesnim granicama. »To jedino nek Srbi ne traže od nas, da im mi stvaramo veliku Srbiju kidajuć Hrvatsku.«[10]

Tek kada su se Srbi u Dalmaciji sasvim otvoreno ne samo odijelili od Hrvata organizirajući svoju zasebnu Srpsku stranku i pokrenuli svoj Srpski list, nego se čak

udružili protiv Hrvata i protiv združenja s Hrvatskom s autonomašima, a u svojem Srpskom listu napadali, vrijeđali i klevetali sve što je hrvatsko i katoličko, tek tada, i to odmah, i najdobronamjerniji i najnaivniji narodnjaci na hrvatskoj strani shvatili su o čemu se zapravo radi.[1] Pavlinovićeva historijska zasluga leži u tome što je prije od ostalih sagledao situaciju i uvidio opasnost u koju srlja hrvatska Dalmacija ako na svoj stijeg za vremena ne istakne hrvatsku zastavu. A da bi svojim stranačkim drugovima i uopće Hrvatima u Dalmaciji, koji su više čitali talijanske i francuske nego srpske i crnogorske novine, i bili bolje upućeni u to što se zbiva u zapadnoj Evropi nego na slavenskom jugu, pokazao kako je do ovakvog preokreta kod pravoslavnih u Dalmaciji došlo, odlučio je sustavno izložiti tijek klijanja i sve agresivnijeg ispoljavanja srpske nacionalne misli u Dalmaciji. U tome ga je podržao i Miho Klaić, uz Pavlinovića drugi najugledniji i najuticajniji među prvacima Narodne stranke. Tako je nastala ova knjižica, koja je, nažalost, i danas i te kako aktualna, pak se zbog toga i objavljuje njezin pretisak.

Benedikta ZELIĆ-BUĆAN

B I LJ E Š K E

1. Crna Gora je tek 1878. god. sišla na more, kada joj je nakon bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–78. i rusko turskog rata 1877–78. odlukom Berlinskog kongresa 1878. god. od turskog primorja dodijeljena obala od Spiča do Bojane. Tada je proširen i austrijski posjed od Bara do Spiča.

2. Težaci iz gradskih varoši, a koji su bili pristaše autonomaša zvali su težake pristaše aneksionista *puntari*.

3. O tome opširnije i s brojčanim podatcima u članku B. Zelić-Bućan, Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji god. 1860/61., u knjizi iste autorice: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Don Mihovil Pavlinović, MH, Split 1992., te u knjizi: N. Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji – Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869., Zagreb 1980., pogl. VI. Prve formulacije nacionalne ideologije (1860/61).

4. O radu srpske nacionalne propagande u hrvatskim zemljama obilje dokumenata donosi V. Vučković, Politička akcija Srbije u južnoslavenskim pokrajinama Habzburške monarhije, Beograd 1965., a o organizaciji propagande vidi u raspravi: D. Stranjaković, Srpska propaganda 1844–1858., Glasnik Istorijskog društva IX, Novi Sad 1936.

5. Ljubiša je kao delegat dalmatinskog sabora u Carevinskom vijeću 1873. god. zatajivši izričiti naputak dalmatinskog sabora naveo svoje drugove poslanike (usve njih pet, pak se spominju u onovremenskim dokumentima i u literaturi kao bečka petorica) da glasuju za zakon o neposrednim izborima. Kada je saborski klub Narodne stranke osudio takovu djelatnost, Ljubiša s drugovima odvaja se iz stranke, pokreće svoj list Zemljak, po čemu su ih nazivali zemljaci. Kod izbora 1873. god. za zastupnike u Carevinskom vijeću u Beču, kao što je pisao Klaić Pavlinoviću, svi su pravoslavni pristali uz zemljakoviće. No taj raskol nije dugo potrajao, list Zemljak se nakon dvije godine ugasio, a s njime i Ljubišina grupa.

6. Pavlinović je mogao i iz vlastita iskustva nešto slutiti o toj tajnoj djelatnosti, jer su on i njegova grupa Ne boj se početkom 50-ih godina bili uvučeni u mreže srpske nacionalne propagande i svoj su jezik počeli nazivati srpskim. Vidi o tome pobliže u članku: Luka Botić i družba Ne boj se pod utjecajem srpske nacionalne propagande (u knjizi: B. Zelić-Bućan, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Don Mihovil Pavlinović, Split 1992.)

7. Pavlinović je taj program izradio u dogovoru s nekoliko svojih prijatelja, članova Narodne stranke u Dalmaciji, te ga poslao na uvid i ocjenu istaknutijim članovima Narodne stranke u Dalmaciji i Narodno-liberalne stranke u banskoj Hrvatskoj. U popratnom pismu kojim je taj spis poslao biskupu Strossmayeru, on ističe da

ga je na pisanje tog spisa navela prevrtljivost hrvatske politike, kolebanje naših stvari i tamo i amo, i gori i doli. Osim toga mu je Mate Mrazović za svojeg nedavnog posjeta Dalmaciji saopćio i tajne neke osnove. Pretpostavljam da mu je Mrazović pripovjedao o vezama vodstva Narodno-liberalne stranke sa srpskom vladom o stvaranju zajedničke države pri čemu bi oslobođenje Bosne i njezino priključenje Srbiji trebao biti prvi čin u tom nastojanju. Pavlinović piše biskupu da je bilo dosta popuštanja Srbima i uvjerava ga da nas Hrvate gubi beskrajno velikodušje. Grijehota bi bila da pustimo ovo rodno polje hrvatstva u Dalmaciji da nam ga pograbe ljudi ništetni i nesposobni u svačemu osim spletke i korupcije. (S. M. Traljić, Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina 19. stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. X, Zadar 1963., str. 412–413.

[8] Posebno su značajni u tom pogledu njegovi govori, njegove tri besjede; Besjeda na slavi imotske čitaonice, Zadar 1870., Besjeda svojim biračima kotara imotskog, Zadar 1870; Besjeda pred biračima u Makarskoj, Zadar 1873. Zatim njegovi hrvatski razgovori objavljivani u Narodnom listu. Posljednje IV. iz. Hrvatski razgovori, Zadar 1877. Ponovljeno izdanje, Zagreb 1943.

[9] Ovo je pismo danas posebno zanimljivo, jer u kratko obrazlaže historijat srpsko-hrvatskih odnosa i pojavu srpske misli u Hrvatskoj. Objavljeno je dosada tri puta, posljednji put u knjizi B. Zelić-Bućan, Hrvatski narodni preporod... str. 123–25.

[10] Ovaj Program bio je dugo u historiografiji nepoznat. Jedan primjerak pronašao je historik Nikša Stančić 1969. god., upravo sto godina nakon njegova postanka, u Dubrovniku i objavio ga po prvi put u Historijskom zborniku, sv. XXV–XXVI, Zagreb 1972–73. na str. 306–321. Ovdje navedena dva citata su na str. 308 i 311.

[11] Tako je primjerice i Miho Klaić spočetka odgovarao Pavlinovića da ne polemizira sa Srpskim listom, jer je smatrao da se tu radi samo o bolesnim ambicijama pojedinaca. On nije mogao shvatiti da se na bazi različite crkvene pripadnosti može izgraditi posebna narodnost. Vjeruj mi – piše on Pavlinoviću 3. III. 1880. – da u svemu ovome tako zvanu pokretu srpskom na Primorju nema drugo nego vjerske mržnje i glupe taštine... Na temelju na kome su se postavili srpstvo je i biti će u Dalmaciji vazda na vrbi svirala. (A. Palavršić – B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, sv. IV. Split 1962., str. 323–324).

MISAO HRVATSKA

I

MISAO SRBSKA U DALMACIJI

OD

GODINE 1848 DO GODINE 1882.

SABRAO

MIHOVIO PAVLINOVIĆ

narodni zastupnik.

ZADAR

BRZOTISKOM „NARODNOGA LISTA“

1882.

I.

Hrvatska misao u Dalmaciji vrstnica je ustavu u Austriji. Nakon mletačke preduge zapreme i nakon velikih žrtava za svoga hrvatskoga kralja, puka dalmatinskoga predvodjena franovačkim provincijalom Dorotićem i vasilijanskim arhimandritom Zelićem, za Napoleonskih ratova, hrvatska se misao našla u novije doba imenito godine 1848.e, iz duše nekoliko svjestnijih rodoljuba, kojim je najhitnija potreba bila, da narodu jezik spase od poplave talijanske. Najprvi skočiše na *Reichstagu* u Beču rujna 1848.e poslanici Petranović Kninski i Ivičević Makarski. Njih su tad najživlje podupirale osobitim predstavkami obćine Makarska, Drniška i Opuzenska.

Da se pod imenom *narodnim našim slovinskim i ilirskim* u nas tad razumievalo ime, misao, narod i jezik hrvatski, prvi nam svjedoči pokojni Božidar Petranović. Njegovome izbornomu govoru u Kninu pred većinom pripadnikâ iztočne crkve, rekao tko što htio, nemožemo slova mienjati ili oduzimati, bez

da mu se cio smjer nepreokrene [1]). Njegova spomenica banskomu vieću godine 1849: „puku treba kazati da je ban narodni čovjek, pravi Hrvat (što u Dalmaciji znači našinac“); pa njegovo vlastoručno pismo visokomu članu vrhovnoga sudišta dne 27 travnja 1852: „nek se kazivanja svjedoka i obtuženika, ako su Hrvati, hrvatski pišu“ — to se neda više izbrisati.

Tako bijaše kako po istini tumači Petranović, ne samo u nazivu jezika, nego i u nazivu naroda, pa i u samoj političkoj težnji.

Još 13 studenoga 1848 *Petranović poslanik dalmatinski na Bečkom saboru*, vlastoručno napisa u svom pozivu na utemeljenje „Matice Dalmatinske“: „Počem je dolje podpisatoga dobra sreća i povêrenje naroda u poglaviti grad carstva dovelo, bijaše mu prva misao postarati se kako bi pomoću jednokrvne bratje, kakvo družtvo u otačbini svojoj podigao, koje bi svesrdno nastojalo da se narodnost sačuva, *ter da se na tom temelju sjedinjenje sa susjednom Hrvatskom uskori.*“ I kad sabrana glavnica nedostajaše da Maticu utemelji, on ju pridruži s Matičnom u Zagrebu.

[1]) On je izrično kazao: „Mi smo Hrvati. Nastojat ću da se mili naš hrvatski jezik što prije uvede u škole i u sudove“ (Vidi „Zora Dalmatinska“ godine 1848 broj 29). Ovo sam ja i još toga naveo (vidi „Pjesme i Besjede“) kad je Petranović bio živ i gotov Srbin vancrkveni, pa je on imao pravo i dužnost, a jamačno i želju da to oprovgrne, kad bi bio mogao. Ovomu nazivu našega jezika eto svjedoči i najnepristraniji d.r Lovre Monti u svom „Zašto sam izstupio“. Što je proti tomu po smrti Petranovićevoj u njegovu životopisu naveo moj pobratim J. Sundečić, nije osbiljno. I kad bi istinito bilo, nebi dičilo iskrenost pokojnikovu.

Kad su Bečki državnici poslie godine 1848 kô nazrili, da im nema ozbiljna i dugotrajna uztuka težnjam talijanskim na iztočnim obalam jadranskog mora, bez sdruženja Dalmacije s Hrvatskom, pa propustili hrvatskomu starodavnomu pravu i imenovali bana Jelačića za Dalmatinskog vladaoca, isti predhvaljeni Petranović, banskim je ljudem pouzdano pisao, kako da se otvore oči puku zavedenu od italijanašâ i činovnikâ, i kako da se priljubi misli sdruženja: „Treba puku kazati, da se Dal„macija može pouzdano nadati od bana da će joj „dati mloga oblakšanja, jer je ban narodni čovjek, „*pravi Hrvat* (što u Dalmaciji znači našinac): da „će pod banovom upravom biti slobodno obćenje „izmedju Hrvatske i Dalmacije, da ćedu sudovi „biti hrvatski.... da je njegova dika da nad njim „zapovêda slavni ban, pravi Hrvat, da su prije „nekolike stotine godinâ Hrvatski bani vladali Dal„macijom“.

Kad je pak godine 1850, ban Jelačić pohodio svoju Dalmaciju, pri ljutini mletačkih prvrženika i pri žugora odrodjene birokracije, uz riedke katoličke odličnjake: Kuzmaniće, Ivičeviće, Puciće, Lovričeviće, odlikovahu se u radosti i privrženosti prama hrvatskomu banu i hrvatskoj misli bratja hristijani, naosob Vuković u Benkovcu, arhimandrit Knežević u Krci, Popović u Šibeniku, Mihović u Drnišu, proto Nikolajević u Dubrovniku. Bokokotorani već 1848.e na svojoj skupštini udiljno sjedinjenje jednoglasno zaključili. Slavni Petar II Vladika Crnogorski i on bio ponudio banu susret u Bosni; a Krste Kulišić jur okupio u Cetini junačku kitu banovih svata Bosni ponosnoj. Cio puk,

od Raba do Budve, tad zanešen mišlju hrvatskoga bana, prozvao prispjeli novac, *banovac;* i to mu ime ostalo do danas.

Dakako da kratko bijaše to hrvatsko veselje, kô što bijaše kratka sloboda u Austriji. Hrvatim se dogodilo s Niemcim kô što Marku lov loveći s Turcim. Nasmage talijanske, kô što pretjeranosti magjarske, pri pomoći ruskoj i pri sgodi Napoleoneve prevjere, zakrenule vratom narodnoj slobodi. Njemačka lisica pod kožom birokracije zavukla se da se nahrani mesa i magjarskoga i hrvatskoga: čim se jedni kaznili drugi se nadarili. Ugušila im se sloboda, pa ih se stalo skupa haračiti i niemčiti; Dalmaciju, uz mrvičak njemštine, po staru sliedilo daviti talijanštinom.

Vriedno je da se ovdje spomene kako se Jelačić, premda mu zviezda nakon rata počela mrčiti, zauzimao za uvedbu hrvatskoga jezika u dalmatinske sudove. Znamenita je banova spomenica na popečitelja pravde baruna Krausa (13 prosinca godine 1851). Još znamenitiji dokaz kako se tad mislilo Dalmacijom, jest pravdanje kojim je popečitelj odvratio banu (28 ožujka 1852 broj 5728) i to po izvješću prizivnoga suda Zadarskoga. Popečitelj priznavajuć da je pravedno da se narodu sudi svojim jezikom, otimlje se uporabi toga načela u Dalmaciji, jer *a)* da se tamo govori na više načinâ dalmatinsko-ilirski jezik; *c)* da taj jezik nije sposoban za opremu pravničkih posala; *d)* da bi to bilo škodno puku, kojeg imućniji i naučniji dio po govoru, po misli i po nosivu jest talijanski.

Pošto je zaslužni Petranović opet iz Zadra molio baruna Ožegovića svojim pismom 27 travnja,

„nek nam barem svietli ban i gospodin Mamula izrade, da se kazivanje svjedokâ i obtuženikâ, *ako su Hrvati, hrvatski piše*“, ban je 25.a svibnja i. g. odvratio popečitelju, ukazujuć primjer Hrvatske i prevod zakonâ, koji se hrvatski izdaju jednako za sve tri kraljevine. Ban je najodrješitije proricao talijanstvo Dalmacije, i prosvjedovao je proti tomu, da ciela zemlja robuje zlovolji i neznanstvu činovnikâ.*)

Uz sve to veće pritiskivanje njemstva i sredinjaštva, naravno da je to banovo dokazivanje bio glas u pustinji, kao što je siromah ban u sred svoga naroda sam u pustinju zapao, da ga na skoro tuga strovali u greb, u oči samog Solferina, koji je imao dieljem okajati suze hrvatske.

II.

Kad je nakon desetgodišnje tmuše i zapare progrmila oluja Solferinska, pa se opet nebo razgalilo nad narodim prostrane Austrije, i godine 1860 proglasilo slobodu na temelju narodnih prava i državnih posvećenih ugovora, dalmatinski rodoljubi podigli glavu i oni. Na poziv svoje zavele-

*) Sve izprave rukopisne spomenute u ovim crtam nahode se kod podpisanoga, po velikodušju, prije civilnoga banova pobočnika u Zagrebu, pa u Beču člana vrhovnoga sudišta, te državnoga vieća, preuzvišenoga baruna M. O. Prosto svakomu da ih gleda i pregléda. M. P.

bitske braće, opet se podvelebićani odazvali; i opet u prvom redu Obrovčani, Kninjani i Bokokotoran uz Dubrovčane i uz Makarane. Ovoga se puta hrvatska stranka politički uredila, i *narodnom* se prozvala, naprama nenarodnoj *autonomaškoj*. Priznavajuć pravo naroda na hrvatski jezik, autonomaši su se otimali narodnomu državnomu pravu sdruženja s Hrvatskom. Nagodljivi i neopredieljeni naziv *narodne stranke*, odmah s prve predvodjeni potalijančenim Srbinom D.r Petrovićem oni okrstiše pravim imenom: *partito croatofilo*. U pomnožanom državnom vieću, iskreni knez Frane Borelli, na ime dalmatinskih autonomaša glasno reče: „većina je Dalmatinaca slavenska; velika nas većina iskreno ljubi svoju slavensku braću; mi smo pripravni činom posvjedočiti svoje narodno čuvstvo; srdčeno se zahvaljujemo na pozivu (Strosmajerovu, Kukuljevićevu, Vranjičanovu na sdruženje s Hrvatskom;) ali moram očitovati da tomu još nije vrieme".
(želio je da se prvo unidje u Bosnu i Hercegovinu).

Ali narodnjaci dalmatinski bez iznimke, poglavito su napirali na sdruženje. Borellu je odmah odgovoreno, obćim povladjivanjem: „Mi smo većim dielom sgoljni Hrvati. Mi hoćemo sdruženje i vrieme mu je" [1]).

„Pitanje sdruženja s Hrvatskom u tvrdoj je svezi s pitanjem narodnim, dapače je ono prava posljedica ovoga. Da obrani svoje narodno biće i da se bez pogibeli razvija, potrebito je da se svaki narod ojača što više, *ali uvjek po pravici i po pravu*. Dan danas, jedino nam je jamstvo proti nutrnjim i vanjskim pogibelim i štetam, sdruženje

[1]) Pavlinović: „Različiti Spisi" strana 102.

s Hrvatskom. One koji se s nami slažu bodrimo i molimo nada sve, da odole porugi imena nepravedno osramoćena, ali dostojna časti" [1]).

Kad je Tommaseo zaveden od strastvenih prijatelja počeo iz Fiorenze mutiti i zavadjati Dalmatince, te ih opominjati: „da stariji brat nebude za mladjim..... da zadruga domaća nebude zarodak pravde i svadje; dok se radja sreća slovinskih puka podložnih Turčinu, nek se Dalmatinci sabiru neodbacivajuć susjedne koristi" [2]), Nadko Nodilo je slavnog pisca sustopice pobijao u Zadarskom „Nazionalu" svojim mladim ali oduševljenim perom, uzprkos smrtnoj ljutini i smrtnim prietnjam Tommaseovih obožavatelja; a Ivan Nikolić iz Dubrovnika, razjasniv pismo Velikog Župana Kukuljevića knezu Medu Puciću o Dalmatinskom pravu na ustav hrvatski; i ono Strosmajerovo knezu Marinici Gjor-

[1]) La questione dell' annessione a Croazia, va strettamente connessa con quella della nazionalità, anzi ne è ben inteso corollario. — Per diffendere la propria personalità nazionale e per poterla senza tema sviluppare, deve un popolo di necessità farsi quanto può più forte possibile, però sempre nelle vie della giustizia e del diritto. Come garanzia unica al di d' oggi, contro gli interni ed esterni pericoli e danni, ne si presenta l' unione colla Croazia. Quelli che si uniscono a noi eccitiamo e confortiamo sopratutto a resistere allo scherno di un nome colpito da ingiusto disonore, eppur degno di rispetto. *Considerazioni sull' annessione. Spalato. Libreria Morpurgo 1861 (D.r Monti.)*

[2]) „Che il fratello maggiore non sia posposto al minore.... che l' unione domestica non sia germe di liti e di risse. Intanto che le sorti de' popoli slavi soggetti al Turco si vengono maturando, si raccolgano i Dalmati in se, senza rigettare i vicini vantaggi itd." *Nicolò Tommaseo. Trieste Colombo Coen 1861.*

gjiću, o utjecaju našem po sjedinjenju na riešitbu iztočnog pitanja, uzprkos nesmiljenoj ruci tudjinski Nikolić, razjasniv i proglas banske konferencije na Dalmatince, o kraljevoj privoli na sjedinjenje previšnjim odpisom 5 prosinca godine 1860, osbiljno progovori o jedinstvu našeg naroda, jedinstvu jezika, običajâ, prošlosti, težnjâ i nadâ; o slavi Dalmacije *majke hrvatskoga naroda, kolievke hrvatske slave;* i uzprkos birokratičkoj zlovolji doviknu Tommaseu: *Nema sumnje o tom, da su odtoli Dalmacija i Hrvatska bila jedno kraljestvo, koje se nije razstavilo svojom, nego tudjim nasiljem.* (Mletci i Turci). — *Združenje je Dalmaciji kô zrak životu* [1]).

Pa još k tomu Nikolić nešto neugodna prišapnuo Tommaseu od V. Gjoberti.

Mladi pak odvjetnik Ignjacio Bakotić ovako je u Splitu o združenju razložio: „Mi želimo i hoćemo da se združimo s Hrvatsko-Slavonijom, jer nas na to steže krv i naša korist. Rad bi da se svi naši otačbenici uvjere o znamenitosti i o došastoj veličini ovoga koraka, kao što o njegovoj pravednosti: pravednost po jeziku, pravednost po pravu na duševni život. Samo združenje naše s Hrvatsko-Slavonijom, bez sumnje će nam moći zajamčiti istinitu samoupravu i pravu slobodu-političku“ [2]).

[1]) „È fuor di dubbio che un tempo Dalmazia e Croazia formavano un regno, che non separossi per mutuo accordo, ma per prepotenza straniera. L'unione per Dalmazia è come l'aria alla vita“. *A N. Tommaseo Giovanni Nicolich. Ragusa. Martecchini 1861.*

[2]) „Noi desideriamo e vogliamo unirci ai regni della Croazia e della Slavonia, poichè è a questo che il sangue e i nostri interessi ci tirano. Vorremmo che tutti i nostri patriotti fossero compresi tanto dell'importanza e della futura grandezza di questo passo, come anche della sua giustizia: giustizia di sangue, giustizia di lingua, giustizia del diritto alla vita spirituale... Sola la nostra annessione ai regni della Croazia e Slavonia potrà assicurarci indubbiamente una solida autonomia ed una vera libertà politica“. *I Partiti in Dalmazia. Spalato. Libreria Morpurgo 1861.*

Što su tada razlagali V. Milić i I. Danilo pobijajuć šurke Duplančićeve i predsude Tommaseove, ovde nije hora da se navadja; samo mi budi prosto navesti iz blagorječne i najpodpunije razprave prijatelja D.r K. Vojnovića sliedeće stavke: „Povjestna prava ništa su i sve su: ništa su, ako se temelje na sili; sve su, ako se s prirodom slagaju, i ako su razvoj narodnoga života u javnom i posebnom pravu. Narod bez prava povjestnoga, nije narod, ili bolje rekuć, to je nahod-narod [3]).

Kada pitanje združenja počele naskoro zamrsivati Šmerlingove sredinjaške osnove, poduprte bezdušnom birokracijom i kukavičlukom autonomaškim, pa se počelo zvieriti na najvjernije podanike hrvatskoga kralja, knez Niko Pucić, koji je bio odabran od grada Dubrovnika odaslanikom na dogovore sa banskom konferencijom, pohiti u Beč, te dneva 21 veljače 1861, Njegovom Veličanstvu podastri spomenicu, u kojoj izmedju ostaloga piše: „Veličanstvo, moji me sugradjani izabraše svojim zastupnikom, jer sam svedjer javno izpoviedao načelo, da je združenje koristno duševnim i tvar-

[3]) „I diritti storici sono nulla, e sono tutto: nulla se posino sulla violenza; tutto se armonizzino colla natura, e sieno l'esplicazione della vita nazionale nel pubblico e privato diritto. Una nazione senza diritti storici, non è nazione, o meglio, è una nazione espurea“. *Un voto per l'annessione Spalato Libreria Morpurgo 1861.*

nim probitcim Vaših podanika.... Ova osnova pružala je najljepše jamstvo interesu dinastije. Družila je tri miljuna dušâ naroda jedne krvi, jednih običaja, jednoga jezika; naroda kojemu je svetinja vjernost kralju.... Naših doba razvija se načelo narodno. Srbske i turske pokrajine uzkomešane su na svaku ruku rovarima država neprijaznih Austriji, pa je temeljit strah vjernih podanika V. V. da se narodnost ilirska jednom nerazvije na štetu Vašega carstva. Mudra je dakle bila odluka V. V. da sjedini ujedno slovinstvo austrijansko, da odjelotvori cesarsko slovinstvo, na uztuk misli neprijateljske, da uobliči smoždjeno državno tielo, koje bi k sebi priteglo susjedne pokrajine kad se Turska sruši.... Veličanstvo, tko hoće cilj, red je da hoće i sredstva"! [1])

[1]) „Maestà, i miei concittadini mi elessero a loro deputato, perchè ho sempre professato pubblicamente la massima che l'unione era utile agli interessi morali e materiali dei Vostri sudditi.... Questa combinazione offriva la più bella garanzia alla causa dinastica. Raggruppava insieme una popolazione di tre milioni d'abitanti della stessa stirpe, d'istessi costumi, d'istessa lingua, popolazione che ha per essenziale nota la devozione al sovrano.... L'epoca nostra vede svilupparsi il principio di nazionalità. Le provincie serbe e turche sono travagliate in tutti i sensi da agenti di potenze all'Austria nemiche, e lo zelo dei leali sudditi di V. M. può concepire fondato timore, che la nazionalità illirica si sviluppi un giorno a danno del Vostro impero. Era savio consiglio quindi quello preso dalla M. V. di riunire in un fascio le popolazioni illiriche austriache, di creare uno slavismo imperiale, il quale contrastasse all'idea nemica; di formare un corpo politico compatto che attraesse le provincie limitrofe il giorno della dissoluzione della Turchia... Sire, chi vuole il fine, deve volere i mezzi! — *Vlastoručna spomenica presvietloga kneza N. P.*

Iste godine opet dneva 4 ožujka, knez Niko hita pred N. V. da mu spomene Njegov znameniti odgovor prošle veljače: „I ja držim da je sdruženje dobro i koristno po Dalmaciju, po Hrvatsku i po carevinu austrijansku. Dalmacija je pokrajina slavenska. Njezina je budućnost u slavenstvu. Osamljena, ona se neće moć razviti. Moja je želja i briga da se to sdruženje obistini" [1]). Pošto se druga zastava počela dizati u Dalmaciji proti sjedinjenju, knez Niko kralju se tuži, kako te Njegove rieči dozvolom Njegovom razglašene, bijahu u Dubrovniku uzapćene. Tom prigodom zahvaljuje što je N. V. u ustavu 26 veljače izjavilo da je *privremen* za Dalmaciju, dok se nerieši pitanje sjedinjenja, koje nesumnji da neće biti riešeno u smislu vlastoručnoga pisma 5 prosinca.

Po treći put knez Niko, na 12 svibnja, pohitio u Beč kao izabrani zastupnik Križevački, da, pošto ga Hrvati počastiše zastupništvom svoga najstarijega grada, jer dolazi iz Dalmacije, „koja po starodavnom pravu priznanu skorašnjim odredbam V. V. imala je biti dio njihova zemljišta, kao što je dio njihova naroda", [2]) da upozori poniznom predstavkom V. V. kako po hrvatskoj Dalmaciji pašuje potaliančena burokracija i nasilno izkriv-

[1]) „Io pure ritengo l'unione essere utile ed alla Dalmazia ed alla Croazia ed a tutta la monarchia austriaca. La Dalmazia è provincia slava. Abbandonata a se sola non potrà raggiungere il suo sviluppo. È mio desiderio e cura, che questa unione abbia effetto".

[2]) „La quale per diritto antichissimo, riconosciuto da recenti disposizioni di V. M. doveva far parte del loro territorio, come fa parte della loro nazione",

ljuje izbore. Pri zaključku svoje predstavke, knez Niko viteštvom i slobodom staroga vlastelina Dubrovačkoga, u lice svomu kralju govori ovako: „Povjestna prava kraljevine Hrvatske i Slavonije, u krjepost kojih one pitaju sdruženje Dalmacije, jasna su i priznana su od svih kraljeva Ugarske i Hrvatske, koji tamo vladaše po ustavu; i osobito su posvećena glasovitim ugovorom godine 1712, poznatim pod imenom Pragmatičke sankcije kralja Karla III.a. Da održe ovi ugovor koji na prieštolje njihove otačbine podiže uzvišenu kuću Lorena sretno vladajuću, Hrvati nepostediše ni novca ni krvi svoje. Da se samo spomenu dva doba: jednom, kad se Evropa sunu na koljevku prvoga vladara loze Lorenske; tad ustanak ugarsko-hrvatski, suzbi sročenu Evropu, i baš Trenkovi panduri trgoše s glave Bavarskomu Biraču carsku krunu, da ju postave na glavu Frani Lorenskomu, koji se bio oženio zadnjom Absburgicom, i bio je nasliedio baštinstvo onog slavnog doma. Drugom, nedavno bijaše: kad nutrenji rat 1848 potrese carevinom austrijanskom i zaprieti da je razaspe, i tad hrvatska krv zali i utvrdi temelje priestolju na kojem danas sjedi Vaše Veličanstvo. Za obranu prava Vaših, utvrdjenih ugovorom 1712, Hrvati velikodušno žrtvovaše i glave i imanje; njihova se domovina opusti i obuboža; — ništa Hrvati nepropustiše da pošteno i duševno obvrše obveze od svojih otaca primljene. Pa kako su se s druge strane obveze godine 1712 izvršile?“ — I ovde knez Niko pripovieda bezvladje birokracije po Dalmaciji, razgaljiva obsjenu nazovi-sabora Dalmatinskoga, pa (Šmerlingovo) vabljenje Hrvatâ u Bečki Reichsrath, bez ikakva jamstva da će jim se obetano održati. Napokon zaklinje krunu, da se uzpostavi vjera i medjusobno pouzdanje izmedju vlade i naroda, jer inače prieti zlo veliko [1]).

Na 14 maja i. g. zastupnik Bokokotorski Stefan Ljubiša, izpravljajuć „Pressino“ izvješće 13 svibnja u večernjem listu, o sastanku 12 i. m. u dvorani ministarstva državnoga, pod predsjedništvom Maršal-Laitn. Mertensa, medju poslanicim dalmatinske

[1]) I diritti storici dei regni di Croazia e Slavonia, in virtù dei quali essi domandano l'agregazione della Dalmazia, sono chiarissimi e riconosciuti da tutti i monarchi dell'Ungheria e Croazia, che ivi regnarono in forza della costituzione, ma particolarmente sono consacrati nel patto famoso del 1712, conosciuto col nome di Prammatica sanzione del re Carlo III. Per mantenere questo patto, che elevò sul trono della loro patria l'augusta casa di Lorena felicemente regnante, i Croati prodigarono il loro sangue, prodigarono le loro sostanze. Citerò due sole epoche: la prima, quando l'Europa si scatenò contro la culla del primo sovrano della dinastia Lorenese, si fu allora l'insurrezione ungaro-croata, che frenó l'Europa congiurata a suoi danni, e furono i panduri di Trenk, che strapparono dalla testa dell'Elettore di Baviera la corona imperiale, che i principi tedeschi avevano osato conferirgli, per posarla sul capo di Francesco di Lorena, il quale aveva impalmato l'ultima Absburghese ed aveva raccolta l'eredità di quell'augusta casa. La seconda è di un'epoca più recente: allorchè nel 1848 la guerra civile scompose la monarchia austriaca e ne minacciò l'esistenza, si fù il sangue de'Croati che cementò la base del trono su cui ora V. M. è assiso. Per sostenere i Vostri diritti, sanciti nel patto del 1712, i Croati sacrificarono largamente vita e sostanze, il loro paese si spopolò, ed impoverì; — nulla omisero i Croati per adempiere lealmente e religiosamente gli obblighi redati dagli avi loro. (Vlastoručna predstavka kneza N. Pucića).

većine i manjine sa poslanicim hrvatskim da viećaju o sjedinjenju trojedne kraljevine, uz ostalo piše: „ja sam se izjavio ovako: Koncesije 30 oktobra 1860, nemogu u Dalmaciji ma nipošto imati života, razvitka i praktičnog resultata bez sjedinjenja Hrvato-Slavonima. Dà, to sjedinjenje zahtjeva geografično položenje Dalmacije, motivi ekonomični, interesi umni i materialni“.

„Gospodin episkop Knežević rekao je da on podjamčiti može, da 80 hiljadâ Dalmatinacâ koji pripadaju iztočnoj vjeri, svi uobće žele i čeznu za sjedinjenje.“ Napokon polemizirajnć s „Pressom“ izjavlja Ljubiša, da „težnje za sjedinjenje u Dalmaciji imadu motiv i nagon slobodnog razvitka narúdnosti i odalečenje opasnog italianizma, koji prieti da okupi Venecianško nasliedje bez obzira na *legimititet* i na *medjunarodno pravo* [1]).

Na ovoj je misli dosljedna i postojana ostala u Dalmaciji narodna stranka i njezina manjina u saboru sve do godine 1870. Za občuvanje te svoje misli ona nije ništa propustila. Nakopon se namjestniku Mamuli sborno zahvalila i na časti koji je taj bio priredio na godovno ustava veljačkoga, niti je koraka uzmakla na sve prietnje ratobornoga gjenerala. U privrženike svoje postojane, narodna stranka brojila je pripadnike iztočne crkve, za koje je bio zajamčio u Beču sam vladika Knežević godine 1861, te je on, vladika, prvi krenuo kabanicom, pa po gdje koji mu podredjeni sveštenik, na zgode podavajuć sa vladi Mamulinoj, Lapennovoj i Wagnerovoj, uz veliko negodovanje svih ostalih njihovih

[1]) Vlastoručni izpravak Stefana Ljubiše.

jednovjernika, najskoli pomoraca Bokeljskih. Od Boke, s političkoga njegova odmetništva, pooštrena *nečastivim* pastirskim epistolami, digla se po samim crkvam bura proti vladiki Kneževiću, koja je završila ustanovitbom Bokokotorske eparhije.

III.

Kako godine 1870, narod dobi svoju većinu na saboru, najprva saborska izjava bila svetčana poslanica na krunu, koja o sjedinjenju piše: „Mi nemožemo mûkom mimoići važno pitanje, medju onimi, koja na polju unutrašnjih odnošaja nisu još riešena; jer je to pitanje u tiesnu savezu s moću i ugledom ciele monarhije, a isto doba i sa sigurnošću i s obstankom kraljevine Vaše Dalmacije. Odkad je god narod hrvatski i srbski sašao na ove strane, te jih očistio od Obarske divljači, uz braću se u njih nastanio i zasnovao razne državne jedinice, jednoj od ovizih, kolievka i težište bila je Dalmacija. Medju Dravom riekom i Sinjim morem položena, pod raznim, sada pojedinim, a sad ukupnim imenom dalmatinskim, hrvatskim i slavonskim, ova je kraljevina došla bila s ovu stranu deset vjekovâ do velike moći na kopnu i na moru, te je odolievala navalam azijatskih čopora i nasrtajim evropejskih sila. Ta stara medju najstarijim evropejskim državama, kroz duge i nesretne sgode uništena nije, još je pod starim nazivom, vjerna

KNJIŽNICA I ČITAONICA BOGDANA OBRIZOVIĆA KGZ

kraljevina Vašeg Veličanstva. Nu koliko od prvačna promienjena! Pod imenim Dalmacije, Vojne krajine, Hrvatske i Slavonije, nahode se odlomci odieljeni, svaki napose odronut i osamljen". — Zatim poslanica spominjuć krunisanje u Biogradu, (1102) izbor na Cetinju (1527), Pragmatičnu Sankciju (1712), zapremu 1797, nadovezuje: „Nu, ni priznavanje državnoga prava kraljevine Dalmacije, u zajednici s Hrvatskom i Slavonijom; ni naklonost na obnovu staroga jedinstva; ni naredbe na to izdane od strane V. V. sve do sada neuspješe, da se izcieli stara Vaša država po imenu kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. Državno pravo ove Vaše kraljevine, ako i neizvedeno, još onako obstoji kako ga primiše, priznaše i občuvaše iza ostalih kraljeva predšastnika, slavni pradjedovi V. V. a i samo Veličanstvo Vaše. To državno pravo, koje podpuno odgovara i prirodnomu narodnomu pravu, svejednako žive u čuvstvu i saviesti naroda kraljevine Dalmacije; on je svedjer osjećao i osjeća sebe čvrsto privezana s otim pravom uza Vašu svietlu krunu; te ga smatra uz nepomičnu svoju podaničku viernost V. V. glavnim stožerom svoga državnoga obstanka ..... S toga nemogavši se nikako oteti svojoj zastupničkoj dužnosti, a da neiztaknemo ovo životno pitanje, o povratku Dalmacije svojoj staroj državnoj zajednici, nam ino neostaje, nego preponizno moliti V. V. da bi se mogli susresti sa zastupnicim Hrvatske i Slavonije, i zametnuti dogovore, kako da se nadoveže pretrgnuti niz naše državopravne zajednice" [1]).

[1]) Poslanica na Svietlu Krunu rujna 1870. Tiskom „Narodnoga Lista".

Tu jednodušnu poslanicu svih zastupnika narodnih, bez razlike imena i vjere, podpisao je i odpremio saborski predsjednik Stefan Ljubiša Paštrović. Dapače, da olakoti svoj izbor u carevinsko vieće, i da ukloni od sebe svaku sumnju, da bi on što inače tajno mogao po Beču došapćivati, Ljubiša je nadostavio pismenu svoju prisegu, koja glasi: „branit ću do svake zgode državno pravo trojedne kraljevine, *kojoj po historičnom i prirodnom pravu spada sva današnja Dalmacija, neizuzam nijedne česti njezine, ni pojedina okoliša*, i nastojat ću na sve moguće načine, da se Dalmacija sjedini, na temelju saborske adrese, sa Hrvatskom i Slavonijom. Tako me Bog pomogao i sveti Jovan, i krsno moje ime sveti Dmitar!" — Stefan Ljubiša predsjednik saborski r. v. [1])

Sabor godine 1871 još izričitije dokaza potrebu sdruženja, i opet ga zapita.

Godine 1877 vlada nemogav prinuditi većinu da nepita sdruženja, i da negovori o Bosni, nenadno zatvori sabor. U toj poslanici gotovoj za razpravu, molilo se po treći put: *„da se uvaže zahtjevi naroda u pogledu državnoga prava kraljevine Dalmacije, pa da se pozovu zakoniti zastupnici Hrvatske i Slavonije*, da sa zastupnicim Dalmacije ugovore i utanače način i uvjete, kako bi se ponovila politička zajednica, te bi opet sretno postala slobodna i cjelokupna trojedna kraljevina, na korist naroda, a na umnažanje jakosti i sjajnosti krune N. V., *jer bez samouprave i cjelokupnosti u trojednoj kraljevini, zaludu bi se*

[1]) Izvornik se nahodi kod pisca ovih crta.

u Dalmaciji tražilo redovita napredka i prirodna razvoja unutri, a priznaje i obezbjede s vana".

Pri zlosretnom pokušaju Rodić-Ljubišina *zemljaštva*, usljed drugog glasovanja Bečke petorice, klub narodni osmoga lipnja godine 1875 bio je pritvrdio i van sabora svoj prvobitni *program na oživotvorenje državnoga prava hrvatskoga, uz priznaju jedinoga jedincatoga naroda u Dalmaciji*

Kad je novim izborima godine 1877 narod odstranio *zemljake*, pomladjeni i uzmnoženi narodni klub iznese stari program; na koji, uz starije pristadoše i mladji Srbi zastupnici, imenito Simić Vladimir i Andro Vujatović. Jedini se osamio D.r Tomanović uz protjeranoga Ljubišu.

Nego, pošto vladi nepomoglo *zemljaštvo* da tiše tiše stjera Dalmaciju u tvorilo cislitavsko pritajom programa o sdruženju, pa vlada vidila da se novim izborima narodna stranka brojnija okupila, i da se neda smesti od pitanja sdruženja, nenadno, kako gori spomenuh, dade odgoditi sabor. I tom prigodom Rodić je nastojao pomutiti redove narodne stranke.

Pri onom zasjedanju, Ljubiša je za prvi put javno iztaknuo u saboru zastavu protivnu sdruženju s Hrvatskom, i tako svojim suvjernicim pokaza stazu po kojoj će dalje postupati. Sjeme po Ljubiši bačeno brzo donese svoje plodove: prvo, odmetništvo pri Benkovačkom izboru; pa odcjepljenje, bez ikakva povoda, zastupnikâ Srbâ od narodne stranke, i osnutak u saboru *srbskog kluba*.

Ali ni slućeno inokupno odmetništvo Srbâ, nije smelo narodnu stranku u svom pravcu, kô što ju nisu bila smela pojedina prvašnja odmetništva njihova.

Središnji odbor narodnog kluba u svom proglasu na Ivanj-dan godine 1879 za izbore na carevinsko vieće, uz ostale skupne za svu carevinu monarkične i slavenske težnje, iztaknu ove osobne dalmatinske: *„podpuno ponarodnjenje zemlje, oživotvorenje cjelokupne i slobodne starodavne naše kraljevine Hrvatske; pa riešenje državnog položaja Bosne i Hercegovine u smislu glasovite hrvatske adrese i. g.*“ [1]) Tim proglasom narodna stranka stupila je na izbore, i slavila je sjajno slavodobiće. Od devet zastupnikâ, izadje sam jedan predloženik dvortačenih talijano-srba; on za nekoliko glasovâ nasulada narodnoga predloženika.

IV.

Pošto vidismo, kako je od ustavnih doba postala u Dalmaciji i kako se razvijala narodna stranka, vriedno je još jednom naglasiti njezinu misa.

Uz ono što se spomenulo iz saborskih poslanica, iz ustanovâ narodnog kluba i što se već javno zna iz ustâ i perâ narodnih prvaka, dosta je napomenuti što je „Narodni List“ godine 1878 u broju 15 naglasio:

„Misa je narodne stranke bistra i jednostavna: *administrativno ponarodjenje* i *političko pohrvaćenje* Dalmacije, u skupu kraljevinâ Habsburžke monar-

[1]) „Narodni List“ broj 49 godine 1879.

hije. *Ponarodjenje* administrativno ima dati Dalmaciji upravu, učione, sudove hrvatske, na koje ima pravo po prirodnom i po pisanom zakonu. *Političko pohrvaćenje* ima Dalmaciji uzpostaviti zemljištnu cjelokupnost i narodno-političku individualnost oličenu samoupravom, na koju Dalmacija s Hrvatskom sdružena ima pravo, po narodnom načelu, po povjestnom životu, po medjunarodnim ugovorim i po prisegam svojih okrunjenih kraljeva... | Da stranka koja radi o sdruženju s Hrvatskom, nije rusofilska, a još manje protiaustrijska, razumi tko pojmi, što je rusofilska, što li hrvatska misao".

One iste godine u Bečkom Reichsratu reče Tirolski zastupnik od prilike ono što je još godine 1861 bio rekao knez Pučić: „tko u monarhiji neće cjelokupnu Hrvatsku uz zemlje njoj starinom pripadajuće, taj će gledati dalje i dalje proširenje Srbije na uštrb same monarhije; ili će doživiti jednodušnu težnju svih jugoslovinskih naroda na ujedinjenje pod ruskim pokroviteljstvom".

Iste godine Bečki „Vaterland" zaključivao je ovako niz pisama iz Dalmacije: „Nakon izumrća narodne dinastije, po Mletačkoj lukavosti, i po turskoj sili, uz neslogu njezinih sinova i uz nerazum njezinih vladatelja, Dalmacija je bila postala dielom mletačka a dielom turska provincija; ali Dalmacija je bila tad, kô što je i danas, matica hrvatskomu narodu; izvor jeziku, nosivu, sviesti, misli hrvatskoj. Mogu svojimi neupravami same vlade podhranjivati kojekakvih protinarodnih ili protidržavnih maštanija, ali Dalmacija će uvjek ostati hrvatska zemlja. Vez ljubavi i privrženosti, koji se nakon više stoljeća, nečuvenim uzhitom i nevidjenom prostodušnosti medju Dalmacijom i njezinim hrvatskim kraljem za njegova sretnog pûta godine 1875 obnovio, taj će poduhvano naskoro raztrgnuti spletke bezdušnikâ i pustolovâ, koji snujuć o raztrojstvu naroda i o inorodnom gospodstvu, dušmani su obojici".

Hrvatska misao u Dalmaciji, kô što u Banovini, jest: cjelokupna, samostalna, slobodna otačbina, na temelju prava, prirodnoga i povjestnoga. Cjelokupna Hrvatska u državnoj zajednici austro-ugarskoj, ima, uz bilo koju domaću razliku u vjeri i u imenu, jedan jediti politički narod, jednu jedinu političku individualnost. Svi stanovnici cjelokupne Hrvatske, u jednoj domovini, u jednom političkom narodu, imadu jednaka prava i jednake dužnosti. Na ovom temelju grade svoju sreću svi prosvietljeni narodi; pa ćemo je pomoću Boga i zakona, graditi i mi.

Misao hrvatsku još čeka ljuta i strastvena borba u Dalmaciji. Skrajni življi su se proti njoj sortačili. Ima mogućnikâ i plitkoumnikâ, koji nam se nameću i gospodari i vladatelji, a tamo neznadu nam ni stanja, ni težnjâ, ni obstojnih pogibeli; pa djetinje o niemstvu i o sredinjaštvu. Uza nje upinju se stare lije, da laskavim imenima prosvjete i uljudnosti izsisaju i ozlovolje narod, i podrže u zemlji stanje koje draži tudjinske pohlepe.

Uz te i mimo te se propinje struja prevratna, koja bi opadanjem, laskanjem, bezglavim rušenjem nastavâ i osobâ, predajâ i čuvstvâ, ràda povući ovu zemlju u kolobare vjerozakonskih mržnja, plemenskih krvarina, vječitih nezadovoljstva, naglih nada, i naglijih očajanja, da nas po vrieme jaki i lukavi strieljaju po naših gorah kô zvjerad, ili da

nas vabe po svojih dvoranah na zob i na izmete proti vlastitoj krvi.

Sad da čujemo koju, o toj misli srbskoj u Dalmaciji od najboljih izvora njezinih.

V.

Misao srbska u Dalmaciji sramežljiva i pritajana začimala se godine 1873, u Lasser-Rodić-Ljubišinu *zemljaštvu;* pa duhata postala godine 1877-9 u *srbskom klubu* iz grmena: *divide et impera;* i napokon Mladim ljetom godine 1880, izišla na svjetlost obila i brkata uz kumove kalugjere i dadilju omladinu grčko-iztočnoga sjemeništa.

Što je ta *srbska misao* u Dalmaciji?! Srbski mladenci smjedoše i poradiše da ju čitu čitovatu pred dalmatinske Hrvate iznesu, i da ju kupaju pod njihovim očima.

U *Programi srbskog organa* na *srbskom Primorju*, glasno odmah zapjevaše: „*Srpski Nemanja, srpski Sveti Sava; srpski car Dušan, srpsko Kosovo, to čini srpski Ja. — Otlen se u srpstvu razvijaju zajedničke želje i težnje* (srpska misao)“. Pa dalje:

„Ogromna je razlika izmedju srpstva i hrvatstva. Hrvati podržavaju turske theorije državne. *Politička narodnost*, to je sramota devetnaestog vieka, opasnost po Srbe. Uzalud nam jedno porieklo, uzalud jedan jezik, kada su se Hrvati grijali na sjaju magjarske krune, dok su Nemanjići ujedinjivali pokrajine srpske u jednu državu samostalnu i nezavisnu. *U ovom je razlika izmedju srpstva i hrvatstva.* Ova je razlika u prošlosti; ova prošlost vlada nasilno sadašnošću i vladati će budućnošću. Zato branimo srpstvo u opće, a osobito od Bukovice do Boke, na ovom srpskom Primorju; branimo ga od Hrvatâ uz poklik: tko je Srbin“. I još dalje:

„S toga, nam koji uz *srpsku sviest, hoćemo narodne i političke važnosti* u Dalmaciji, nije dosta da se prizna da ima Srbâ u Dalmaciji. Nećemo istoričnoga prava, nećemo političko-narodne individualnosti hrvatske; *i najodlučnije odbijamo sjedinjenje* Dalmacije s Hrvatskom. Da nam se pak narodnost nekida na vjerske stranke i da tako prikrivimo što veći broj Srbo-Katolikâ, gojit ćemo upliv slobode“.[1]) (Pod imenom *Srba-katolika* opadajuć i grdeć sve što je katoličkoga i hrvatskoga na svietu, i šireć prevratne theorije vjerske i državne).

Ovo je bistro.

Kako dodjoše odabrani naši hristjani do tolike smionosti?

Godine 1848.e najprvi su Bokelji na svojoj skupštini jednoglasno zavapili sdruženje s Hrvatskom.

Pokojni Krste Kulišić, sa ostalim suvjernicim Bukovičkim i Kninskim, bio je najveći Jelačićev privrženik, i spremao četu na Bosnu da se od mora do Dunava pod banom narod ujedini. Tad misao o kakvoj razliki narodnoj izmedju njih i ka-

[1]) „Srpski List“ godine 1880 broj 1 i 2.

tolikâ, našim hristjanim nije ni u snu dolazila. Do jučer oni su svuda, izim diela Boke, svoj jezik hrvatskim zvali, kô što ga još prosti puk zove i po samoj Bokovici.

Godine 1861 hristjani složni s ostalim zagorskim krajišnicim, gdje većinom stanuju bez natruhe talijanaške, skočiše za sdruženje. Dapače i same katolike, kao što Gjurovića, Tripkovića, Verone, Monte, Lukovića i Vojnovića biraše za svoje zastupnike.

Kašnje počelo se odvajati, ali kako? Kad se vlada očito stala opirati sdruženju i nasiljem podupirati autonomaše, neki njihovi prvaci, većinom sveštenici, s episkopom na glavi, počeše uskakivati u autonomaše. Kad je vlada usljed talijanskog pokreta sve to drzovitijega svojkrat počela zazirati od italijanašâ, a vidila da stranka narodna otimlje mah po Dalmaciji, pa ju htila za se unajmiti, opet su zastupnici hristjanski bili glavni snubljenici te stranke *zemljačke*.

Napokon, kad je Ljubiša izgubio nâde, da će ga narodna stranka nadalje trpiti, a vlada Lasserova uvidila da tu stranku nemože prinuditi, da se odreče svoga političkoga programa, i da se uz Neretvu, uz željeznicu, uz mrvočak jezika i mastne koje plaće spokojno utopi u Cislitavu, eto, sa gariśta vjerskih predsuda i sve dalje i dalje podpirivanih maštanija omladinskih [1]) razmahom zadnjih ustanaka, izpod njège pravoslavnih namjestnika; eto napokon *srpske stranke* i *srpske misli* na Primorju.

[1]) Poslanica na Pravoslavne Srbe od ruskih Slavenofila. — Beograd 1861.

Ta se stranka zanago danas samostalno uobličila, glavnim ciljem jedinstva i nezavisnosti srbske, sa pokrajinami primorskim, zagorskim i podunavskim Dušanova carstva; u kojem ima mjesta dakako, ako i nema imena Hrvatskoj i Bugarskoj. Ali, koliko se god toj srbskoj stranci u Dalmaciji danas neporeklo samostalnosti i političkih težnja, toliko joj nitko na svietu nepritaja mutna i nesamostalna začetka, kô što prvih pobuda ni političkih ni patriotičnih.

Vriedi da se naníže grotulja pojava i zamišljaja tih srbskih u nas i okolo nas, da se do kraja dozna postepeni razvoj i cio doseg težnja njihovih.

Hoće se mnogo ustrpljenja dok se to izbiboli i oljuštri; jakoljak je srbskih glava na više krajevâ; pa u svakoj toj glavi nabijeno kô u šipku hitrina, napipanja i omišljaja prerazlikih. Što im je prilično u Zagrebu, to je nepodnosivo u Zadru. Što pod grmom tinja na Cetinju, to se pîri u Novom Sadu, a plamca u Biogradu. Vanredno izobilje neiskrenosti, protuslovja, različnosti zahtievâ. Ali sve to nesmeta jedinstvenoj misli: *Srbstvo sve i po svuda uz prirodno pravoslavje*, da zagospoduje na ruševinam Hrvatske. Trovati narod da se lakše ujedini, učiti mrziti braću da se odgoji rodoljubje, grditi vjeru i slobodu sviesti da se odnjivi narodna sloboda! Raditi o glavi živoj domovini, da se od mrtvî uzkrsne umišljena otačbina! Gledajmo jeli baš tako.

VI.

Početkom godine 1874 u Dalmaciji zatutnjilo iz dubine. Netko Srb sa Primorja iz potaje stao prietiti izjavami Boke: „u prilog pokreta srpskog u Dalmaciji protiva odcienljenju dalmatinske eparhie od Karlovačke patriaršije, i protiva uredništvu „Narodnoga Lista“ *izjavama* ne na papiru, nego *na drugi način*. Usljed jedne zastave Monta i Pavlinovića, da je nastao haos. *Hvala neka je samo grofu Jankoviću* i svietao mu ubraz u Srpstvu, što je taj u „Cittadinu“ stao psovati katoličke popove koji da se šeću po dvoranam „Narodnog Lista“. Taj „Narodni List“ da bezočno govori o Hrvatskoj, od Rab-a do Budve! *Kud veće nepravde, nepoštenja i bezočnosti?* Tu je Boka, tu je Bukovica tu je Kninska Krajina, tu su Kotari, tu je devetdeset hiljadâ Srbâ pravoslavne vjere, koji vrjede zaista ako ne više, koliko trista hiljadâ onijeh Dalmatinaca, koji se neponose s imenom srpskijem. Fanatik papsko-hrvacki, koji nadahnjiva „Narodni List“ kriv je svemu zlu (naglasivanju hrvatstva). „Interesi srpski zahtjevaju da se što prije u Zadru srpski organ pokrene. Srbi neznadu jezuitski“ [1]). Taj glas uz istodobne čestitke *Srbadije Kninske* Pančevcim na izboru uzora Miše Polita, znak je da su valovi srbskoga pokreta od Novog Sada preko Zagreba počeli već dohvaćati i Zadar. Te godine na priekore „Zastavine“ o nedostatku ravnopravnosti u Hrvatskoj za Srbe, koji su izjavljeni ne samo *ravnopravni* nego *istovjetni* sa Hr-

[1]) „Zastava“ — Januara 1874.

vatima; jer da sudovi upotrebljuju samo latinicu *dok u ćirilici leži neka osebina srpske pismenosti, pa i narodnosti;* i na njezino uvjeravanje, da *u Hrvatskoj ili u Krajini nema Srbâ, koji bi svoju sudbu dielili od hrvatske braće s kojom žive, a još manje, da bi kuda težili* i protiva volji te svoje braće. — „Obzor„ je bio prinudjen da odgovara: „Još prije one znamenite izjave u saboru godine 1867, da su hrvatski i srbski narod ravnopravan, ova je ravnopravnost bila na dlaku izvadjana. Crkvi i školi daje se svako poštovanje i podpuna autonomija. Da im tko zakida jezik, bilo bi bezumno tvrditi. Zar se vriedja ravnopravnost kad nedamo da se stvara zemlja u zemlji, koju su nam otci mačem u ruci zadobili i očuvali, braneć se uspomenami njezina počela, crpeć hrabrost u njezinu pravu, stavljajuć joj na temelj samosvojna bića, hrvatski državni princip i hrvatsku zastavu? — Iz prošlosti izvire izvjestna budućnost Hrvatske. O toj budućnosti nemože i nesmi biti različita mnienja. Hrvatska netreba identificirati narod s nijednom vjerom; ona u nijednom pismu nemora smatrati osebinu svoje narodnosti, ona netreba, da budućnost osnuje, grčevitom nestrpljivosti i krvavim okom zrieti na demokratične evolucije zapada, ili na absolutistične hire sjevera. Ona ima svoju državnu prošlost, na kojoj se osnievaju današnji uvjeti njezina razvoja. Od svakoga državljanina koji u njoj živi, bio on kojega mu drago plemena, Hrvatska ima pravo i dužnost zahtievati, da joj prizna prošlost i s njom istovjetuje budućnost. Ravnopravnost u kraljevini; no, ovo je kraljevina Hrvatska“ [1]).

[1]) „Obzor“ broj 84 i 92 godine 1874.

Zagrmilo i zalaskalo, ali u Dalmaciji još nebilo zle godine. Uzprkos godini 1876.oj kobno po Stefana Ljubišu, po tu *okrunjenu glavu srpsku*, kako mu se posmrtno kazalo, Srbi su se ovde držali prilično. Neki su mu i podpisali osudu, a birači mu obetavali se da ga više neće birati na sabor. Istina da ga opet izabraše; ali kano da je to neka rodbina izprosila od uplivnih Crnogoraca s podporom Rodićeva kumstva. Obćenito s izborim one godine kano da nebijahu podpuno zadovoljni kalugjeri u Sv. Arhandjelu, pa je kroz „Glas Crnogorca“ upravljena osbiljna opomena na novoizabrane zastupnike Srbe: „Svršili su se po svoj pokrajini izbori zastupnikâ vanjskih obćina na zemaljski sabor. — U koliko je s jedne strane žaliti da su se kandidacije odrekli, vladika Petranović i arhimandrita Kovačević [1]) i tako da se oslabila *crkveno-srbska* stranka pri novom saboru, s druge strane tišimo se s tim što su bili izabrati Srbi Simić, Vujatović, Bristović, Ljubiša i Tomanović, svi pet *pravoslavni sinovi*, koji ako budu radili složno i razborito, moći će s vladikom Kneževićem zastupati u novom saboru *interese srbske*. — Zastupnici Kninski, Obrovački, Vrlički i Bokeški srbstvo vas gleda, ono će znati ocieniti vaš rad, a ta *ocjena ostati će vječna u povjestnici našoj*“.

Sam pak „Glas Crnogorca“, „Narodnomu Listu“, koji se je usudio zamjeriti što se iz Crnegore poduprlo protjeranoga Ljubišu, i *sažaliti da tim iz susjedne Crnegore Bokeljima nezasvietli luč poštenja i značajnosti*, odgovorio je, da se „Narodni List“ tim uzporedio s Magjarim, koji su pronašli da su im Turci *bratja*; i da je on tim htio opozvati glasovitu carsku rieč u Moskvi o junaštvu Crnogoracâ [1]).

[1]) Nisu ih htjeli sami hristjanski birači.

Ni godine 1877 rovarenje za odcienjenje dalmatinskih Srba nije bilo po svim željam do kraja uspjelo, premda je bilo živahno. O tom obavješćuje „Glas Crnogorca“ srbski rodoljub M.“ u brojevih 8 i 9 u člancima: *Srbski zastupnici na dalmatinskom saboru.* Pošto je taj novi Marko od Efeza opisao stranku narodnu *klerikalna kolorita složnu u sajedinjenju Dalmacije s Hrvatskom*, i autonomašku stranku, različitih političkih nazora, ali složnu u odlučnom prosvjedovanju proti sjedinjenju, on nastavlja doslovce:

„Treću grupu zastupnikâ u dalmatinskom saboru sastavljaju, ili upravo govoreći, sastavljati bi imali srbski zastupnici. Njih je najmanje — svega šest [2]) sa presjednikom sabora. Do posljednjeg vremena srbski zastupnici na dalmatinskom saboru nisu bili poznati; oni su učestvovali u klubu većine, svoje narodne interese podčinjavali su zaključcima kluba i istovjetovali su ih sa interesima većine, i usljed toga gubili su se u većini, nedavajući o sebi glasa, kao da ih nije ni bilo u saboru. — Mnogim je Srbima na Primorju još nepojmljivo, kako može biti u saboru zastupnika srbskih, kojih nebi zadaća istovetna bila sa zastupnicima narodne stranke; nepojmljivo im je dalje, kakvim bi načinom mogli ti srbski zastupnici

[1]) „Glas Crnogorca“ broj 60 godine 1876.

[2]) Upravo ima ih sedam, uključujući ovdje i virilni glas pravoslavnog episkopa Zadarskog. — Na dalmatinskom saboru moglo bi biti, a s vremenom nadati se je, i biti će devet srbskih zastupnika, i to: 6 u spoljnim obćinama, 1 u gradovima, 1 iz razreda veleporezuika i 1 virilac. Pri marljivijem nastojanju, mogle bi jednog i trgovačke i obrtničke komore dati. (*Opazka dopisnikova*)

stvoriti neku cjelinu, da brani srbske interese; nepojmljivo im je naposljedku kakvim bi putem ti srbski zastupnici mogli šta izvojevati srbskomu životu na Primorju više, nego što mogu, radeći zajedno sa Hrvatima. A zašto im je nepojmljivo, o tome nije vrieme sada govoriti. — Stvar je elem u tome, da s toga što ima još dosta Srbâ s neprobudjenom narodnom svješću, srbski se pokret nije mogao dotaknuti sviju, niti se je mogla još danas stvoriti ona složna grupa srbskih zastupnika, koja svojim vremenom u dalmatinskom saboru biti mora. — Svakako već i na ovogodišnjem saborskom zasjedanju pokazao se je neki uspjeh pokreta; pokazalo se je naime da srbski zastupnici mogu samostalno postupati i da njihov glas u saboru mora značajan da bude. — Kako su postupali ti srbski zastupnici na ovogodišnjem saborskom zasjedanju? Strašno neodlučno, — eto odgovora. Vidilo se je, da ih još impresioniraju stari hrvatski vojskovodje, jer su sa osobitim obzirima dopuštali sebi takov korak, koji je mogao nepovoljnim izgledati većini, a što je najglavnije nisu postupali, kao što su morali neodvisno i samostalno, nego su se u mnogome podčinjavali zaključcima kluba većine. Nego zato ipak nemoraju se odmah odkrivati. Dakako da je trebalo, da oni odmah odlučno započnu svoj rad, da oni odmah iz kluba većine izidju i da svoju srbsku zastavu razviju; ali uzimajući u obzir dosadašnje prilike, oni moraju biti izvinjeni prvo za to, što je u obće svaki početak težak, a drugo, što osim jednoga samog, ostali su tek jučer počeli emancipirati se izpod tutele hrvatskih vojskovodja i što još i sami nisu sasvim proniknuti sviešću o neobhodnosti, da baš samostalno i kao čisto srbski zastupnici djelovati imaju. Najneprijatniji je utisak proizvodila na publiku uloga, koju je igrao jedan srbski zastupnik sa svoje neodlučnosti u jednome pitanju, koje je karakter srbski imalo. „Uzdržavam se od glasovanja reče“, — jamačno da neuvriedi ni Petra ni Pavla. Nego znajući dojučerašnje tiesne odnošaje toga istog zastupnika sa glavnim predstavnicima većine i obraćajući pažnju na meki karakter njegov, nemora ni on osudjen biti, tim manje, što je on sam neke svoje priatelje svečano uvjeravao, da ni pod kakvim načinom neće glasovati sa većinom kad dodje na dnevni red razprava o adresi, a naime pri toj razpravi, da je došla pred sabor, morale su se na čisto odkriti političke boje zastupnikâ. — To neodlučno djelovanje srbskih zastupnika bilo je uzrokom, što su i njihove težnje neodlučne bile, dakle što se ostvarile nisu. — Nego ipak shvaćajući ozbiljnost položaja svoga i videći da im drugog izlaza nema, odlučiše se i na taj korak i čekaše samo zgodu da nogom stupe, čekaše naime, da se u klubu počne pretresavati pitanje o adresi, i onda bi konačno sa većinom razkrstili. Na žalost sabor je bio odgodjen prije nego će se o adresi debatirati, te se tako izmače liepa zgoda, da stresu već jedanput sa sebe srbski zastupnici tudju tutelu. — Težili su dalje, da svojim držanjem u saboru pokažu, da su naime srbski zastupnici, prosvjedujući protiv intoleranciji poznatog velikog Hrvata i drugova mu koji niječu (!) srbsko ime na Primorju, ali su i u tome neodlučni bili i smionost ih je (osim jednoga) iznevjerila u najljepšem trenutku, onda upravo, kad se je u saboru govorilo o naukovnom jeziku n Zadarskom pripravničkom zavodu. Dakako i tu su personalni obziri jednu od najglavnijih uloga igrali, tako da u mjesto prosvjeda došlo se je do neke transakcije najmizernijega svojstva. Izmislio je jedan srbski zastupnik neku srednju stazicu, kojom su se mogli provući svi, pak se tobož i Srbi i Hrvati medju sobom složiše. Pomirenje se dakle na brzo stvorilo, ali Hrvatom opet ostane široko polje, a prosvjed Srbâ primi oblik težnje, koja se ima tek da ostvari. Nego danas ili sutra ti personalni obziri moraju već prestati, jer se lično obćem žrtvovati mora, i srbski će zastupnici dignuti prosvjedujući glas svoj protiv onih, koji u njihovoj domovini srbsko ime niječu. Sve dakle težnje srbskih zastupnika ostaše i na dalje težnjama. — Prvi je posao njihov, da se svi medju sobom slože o misli o neobhodnosti njihovog ujedinjenja i o složnom u svemu radu njihovom, imajući pri tome pred očima uvjek interese srbske narodnosti na Primorju. Potrebito je radi toga, da nijedan od njih više nestupi u klub većine, nego da sami stvore osobiti svoj klub sa točno opredjeljenim unutrašnjim pravilnikom, koji ima obvezati svakog po-

jedinog zastupnika, da u svemu solidarno sa drugima postupa. Sastavivši tako jednu cjelinu, oni moraju onda, kao neodvisno tielo, stupiti u dogovor većine, i izjaviti svoju gotovost, da će zajednički sa većinom djelovati, čim se na čisto bude sa pitanjem o mnjenju srbskom i odnošajima izmedju srbskog i hrvatskog življa na primorju. Potrebito je da se sklopi prava nagodba. Pri dogovaranju sa Hrvatima srbski zastupnici nemoraju ni jednog časka gubiti iz vida položaj Srbâ na Primorju i neopredieljeno stanje u kom se oni nadjoše poslje znamenite one izjave u „Narodnom Listu“, t. j. oni moraju imati uvjek pred očima šta je izazvalo današnji pokret na Primorju i glavnim načinom moraju se, kao živog ognja, kloniti teorije istovjetovnja srbskoga imena sa imenom hrvatskim, jer ona je najviše Srbe i ubijala. „Ja nepravim razlike medju Hrvatim i Srbim, — za mene je to jedno“, reče jedan zastupnik (Klaić) većine na jednoj ovogodišnjoj saborskoj sjednici, i tim je naravno izazvao odobravanje od mnogih članova većine; ali to je baš i bio ljepak, na koji se Srbi do sada hvataše, najposlje i propadaše, jer su im krila obljepljena bila. Tog istovjetovanja dakle svi Srbi u obće, a srbski zastupnici na osob, moraju se od sada jako čuvati, ako zbilja Srbima hoće da budu.“

VII.

Srbi sa svih strana posegli na Bosnu. Kad nakon Gjunisa i dokazane nemogućnosti da same kneževine s ustašima sruše okolo Srbije, Crnegore i Hrvatske vlast Turske, uz glas cara Aleksandra i kneza Gorčakova, diže se glas na Savi: neka hrvatski kralj zauzme Bosnu da se jednom varvara oslobodi; tad se raztvorio pakao. „Zastava“ (broj 51 godine

1877) zavika: „Hrvati su se u grehovima utopili. S polja postali su izdajnici slavenski, unutra u zemlji lopta, sigračka, jedan put u rukama reakcije, poslje opet u rukama magjarskim. Rimska popovština s podlim namjerama otrovala je sve kanale javnoga života u trojednici. Sebičnjaci i zanešenjaci vodje su narodne, a čestiti elementi bêgaju u kut . . . . . Hoćete Bosnu koja je srpska a niste sposobni da upravljate onim što imate.“

Pa opet: (broj 63) „Mi ćemo mrtvi pustu Bosnu našu, srpsku Bosnu ponosnu, novomu gospodaru pod novo gospodstvo dati. — Ej „Obzore“, gora je tvoja uloga i od Jude i od Brankovića. Tko će da se obruka, i slavenskim izdajicom pokaže, nek ide pod barjak „Obzora“! — Kako će te vi nekog ukrasti, kad ste sami ukradeni? Mi se gnusamo takvih prljavština, kojima se ponosi, jer on drži Magjarima nož, kojim hoće da zakolje brata. Mi ćemo sve postići i bez vas, ali čuvajte se da ne bude protiv vas!

Toj sržbi, podjarenoj javnim odmetništvom Ljubišinim i podpomoženoj od Bajamonta i njegovih Šibenskih pristaša, dalo se oduška u Dalmaciji pri crkvenim svetkovinam vazmenim [1]). Hristjani su pobudjeni vjerskim strastima već u srdcu odcieplјeni od narodne stranke, uzprkos iskrenomu revnovanju još mnogih Hrvata, naosob „Narodnoga Lista“, za *jugoslavensko oslobodjenje*. Ne imajuć još svoga organa novi *Srbi na Primorju* izkazaše se kroz talijanski „Cittadino“ i oni, načinom da svak dobije cielu sliku njihova slobodoumja i njihove

[1]) „Narodni List“ broj 31.

vjerske snošljivosti. Čudnovati svoj skok nasladom opet iznesoše u „Zastavi.“ „Neki poklonici slavenski iz Dalmacije, Hrvacke, Slovenije, koji odoše u Rim da poljube nogu Piju IX.u daju nam povoda misliti na djela važnija po nas od Vatinkanskih komedija. Svaki koji moli Boga i demone da na razvalinama despotizma zavlada sloboda, nemože da nepožali. Papstvo je najveća zla počinilo narodu slavenskomu. Nije nužno kazivati kakve je laži i prievare papstvo upotrebljavalo, kakve li je mreže podmetalo carstvu srpskom i šta ono nije radilo da prevali bosanski priesto . . . . Slavenima sviju grana za sve njihove nesreće krivo je papstvo, ono im je najžešći neprijatelj [1]) itd.“

Dok se tako bratski i slobodoumno trubilo po glasilih, sa predsjedničke stolice prvoga *učenoga družtva* u srbskoj priestolnici, na godišnjoj skupštini, spominju se za *muhamedovskom bratjom* u Bosni *i najzatvrdnija srdca katoličke bratje.* Te sboreć o *krajnjim zadatcima Srpstva, o srpskom panteonu* i o *srpskom ujedinjenju*, zebe se za ma i koji dio Bosne, kao naknade komu, nakon zlatne jabuke Dalmacije godine 1815 dopitane Austriji, i Boke odtrgnute od Crnegore! A poluzvanični "Istok„ (broj 91) napao na Hrvate, na *te južne Poljake*, koji paralisu sve napore slavjanskih rodoljuba, pitanjem katolicizma; dok južni Sloveni upiru oči u Beograd, oni ih upiru u Peštu [2]); Hrvati učiniše iz-

[1]) „Zastava“ broj 92. Godinu 1877.

[2]) Polit i Miletić u ime srbstva sdružili su se godine 1866 na hrvatskom saboru sa magjarskom strankom proti narodnoj stranci, koja se borila proti Pešti. A još prije toga pokojni knez Mihajlo pogadjao se s Magjarim da im preda sriemsku

daju, prema stvari slavjanskoj, s Peštom i Bečom pregovarajuć, da austrijski ulani Bosnu i Hercegovinu posjednu, da taj srpski narod padne u ruke hrvatskih fratara. Hrvatim nedaju pravo na to nikakvi, ni istorijski, ni etnografički uslovi. One zemlje sastavljahu uvjek dio turske države.“

Uzprkos tomu što je Dositej, srbski Sokrat napisao: „Ko nezna da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovački, bosanski, sremski, bački i banatski (osim Vlahâ) jednim jezikom govore? — Uzprkos tomu što je Vuk napisao: „Svi pametni Srbi i Hrvati pripoznavaju, da su jedan narod“ —; pa i Jagić: „Historijska je istina, uz koju pristaju svi učeni ljudi našega i drugieh naroda, da su Hrvati i Srbi od vieka dva najsrodnija plemena jednoga te istoga naroda, ali da je *razlikost* nabožnoga i *državnoga života* tečajem vjekova razkidala uda istoga tiela [1]). — Srbi sa svih strana ove godine navalili sa „Zastavom“ na glavi: *„Srbi uzimaju i vjeru za karaterističnu notu razlike izmedju njih i Hrvatâ. Ime srpsko identificirano je,* ili bolje, rekuć uzko je skopčano *s našom pravoslavnom vjerom.* Pravoslavni su vam dali jezik (Hrvatom). U Dalmaciji su Hrvati nadmoćjem srpskoga elementa i jezika, i svojevoljnim usvojenjem jezika, posrbljeni. Srbija ima biti točka našega narodnoga kristalisanja — valja se malo prošetati po Kraguje-

županiju; pa regenti Ristić i Blaznavac opet živo preporučivali hrvatskim prijateljem koji su potekli u Beograd na svjet, da se ma pod koji način pogode s Magjarim (Obzor 10 rujna 1877). A uloga koju u Hrvatskoj igra od 61.e do dan danas Srbin baron Zivković uz bratju?

[1]) „Obzor“ 6 rujna 1877.

vačkim arsenalima, kroz šume od pušakâ i topovâ, koji će nekada, kad dodje zeman, da se podpraše, grmljavinom i rikom svojim opredjelivati što je srpstvo, što li srpsko ime.“ (Vidi u „Obzoru broj 218 godine 1877).

Krupnim izjavam iz Bosne, Slavonije i Krajine, „Zastavi“ prispile izjave iz Dalmacije, proti „Narodnom Listu“, kojemu, da je kupljeni Pavlinović donio iz Djakova novi program nesrbski, razdor podmićenih *Razgovora* i želju da se neutvrdi šizmatička srpska država“ [1]).

Novi Srbi Dalmatinski opet pozvali u pomoć mletački „Movimento“, da krozanj Talijanim dokažu kako Hrvati hoće aneksiju Bosne-Hercegovine, jer je *hrvatstvo anakronizam, posljedica popovskog absolutizna, prava narodnosna nakaza*, ljuti protivnik srbskih kneževina i jevropske kulture“; da Talijanom dokažu *„kako bi Hrvati htili papu uzpostaviti proti razbojniku, dočim i na Cetinju i u Biogradu i u Novom Sadu, i svuda medju Srbima slavio se je veliki dogadjaj, ulazak Viktora Emanuela u Rim, kao vjestnik uskrsnuća srpskoga naroda;* da im dokaže *„eto rad šta sva srpska zurnalistika u kneževinama srpskijem i u Austro-Ugarskoj vole-Bosnu pod Turčinom nego li pod Austro-Ugarskom“*. [2])

A za svu zahvalnost „Narodnomu Listu“ za njegovo podupiranje *jugoslavenskog oslobodjenja*, u jednu razglasilo se da je postupao jezuitski, a u drugu da je kupio brzotisk novcem ukradenim od priloga

[1]) „Zastava“ broj 142.
[2]) „Zastava“ broj 46 godine 1878.

za ustanak! Sve to na sam glas sabora u Zagrebu, koji je poželio oslobodjenje Bosne, i s druženje s Hrvatskom.

Pri samoj zapremi, kad, glasujuć u delegaciji za potrebite milione, Vončina i Horvat progovoriše u hrvatskom smislu (12 marta 1878) „Zastava“ u taboru kod Tiskovca naručila grozni *protest* od vojvode Despotovića i družine, u kojem se izreklo „u ime suvremene nauke da Srbi slabo i razumiju jezik Hrvatâ; da su Hrvati okuženi fanatizmom, i na temelju tih fakata da neće s njima posla“ [1]). Te opet Bošnjaci „Zastavini“, „koji poznaju *fanatične sveštenike katoličke i ropsku odanost Hrvatâ sveštenstvu i aristokraciji*, groze se kad pomisle na prisajedinjenje Bosne takomu narodu.....!“

VIII.

Slava, kojom je sva Dalmacija, po starodavnim željam i spomenam, pozdravila zapremu Bosne, to većma razjari nove dalmatinske Srbe. Dok je „Zastava“ stala goropadno tužiti Rusiju i Srbiju, oni se izkalili u Tršćanskom „Cittadino“ na zlokovarne namjere katoličke, jadikujuć što slobodoumne srpske kneževine neće više moći tamo suzbijati fanatizam onih zlosretnika proti skizmatikom. Tomu natražnjačkom okretu i tomu slavlju, da su pokretač

[1]) „Zastava“ broj 149.

opet *personalni interesi* narodnjačkih nevaljalica"; a da se srčba neohladi opet se to pronilo kroz „Zastavu", kojoj i rus Molčanov, dopisnik „Novoga Vremena", svjedok je, „da svi Rusi vjeruju da razpre Srbâ i Hrvatâ potiču, kod Hrvatâ iz Rima *pod crnom rîzom jezuita, proti slovenskom pismenu;* a kod Srbâ, *iz slovensko narodnosnih težnja* [1]).

Istina je da to svi Rusi nevjeruju, jer istodobno u svom broju 221 „Odesky Vêstnik" piše: „Hrvati su, usljed odnošaja na granicah njihove zemlje, pozvani igrati važnu ulogu u nastajuće vrieme. Oni se prikazuju prije svega kano predstavitelji slavenske misije Austrije. Nijedno slavensko pleme u Austriji nećuti se tako solidarnim s monarkijom, kao Hrvati i njihovi srodnici Slovenci. *To čuvstvo solidarnosti tim je krjepčije, što je iskrenije, i nema pomiešane nikakve zasjedne misli.* Hrvati iskrenim čuvstvom radosti sliedili su uspjehe ruskoga oružja; oni su proslavili Plevljansku pobjedu sjajnijim načinom od mnogih ruskih gradova...."

„Nastojanja Srba poznata su; ali da se oživotvore njihova maštanja neobhodan je razpad Austrije, koja dobrovoljno neće predati Srbiji ni austrijanskih Srba, ni Hercegovacâ, ni Bošnjakâ".

„Mogu li, se pak Srbi uspješno boriti s Austrijom? Oni bi to mogli samo u slučaju, kad bi uredili svoje odnošaje sa Bugari i Hrvati, t. j. kad bi znali stvoriti od sebe središte, oko koga bi se sabralo do 10 miliunâ Slavenâ. Nu toga mi neo-

[1]) „Zastava" broj 153

pažamo; nasuprot, srbsko-hrvatske i srbsko-bugarske razpre gotov su čin".

Istina je da svi Rusi nevjeruju što „Zastavi" Molčanov svjedoči; ali gromada Veliko-rusâ i Slavenofilâ vjeruje i górê, kako je pred smrt zasvjedočio sam junačina Skobeleff, kad je glasno zažalio pred Evropom, nad neosvećenim pravoslavjem, koje da mu se još danas proganja po Bosni i na Jadranskom moru.

I Dubrovački „Slovinac" pun želje izmirenja da oriše posljedice zapreme dao si iz Biograda napisati:

„Austrijska vlada, držeći se Bismarkove izreke *beati possidentes*, riešila se, da ukine gjumručku (carinsku) prugu na granici dalmatinsko-turskoj. Tim naša Dalmacija mnogo dobiva u pogledu trgovačkom, a u narodnom negubi ništa, jer u njoj isti narodni živalj srbsko-hrvatski vlada, koji i u dviema pomenutim zemljama. Ali s druge strane time sve više izčezava istorijsko pravo trojedne kraljevine na njeno ujedinjenje, a to je za hrvatsku državu pravo životno. Mi, i ako suzbijamo hrvatske neosnovane pretenzije, koje su se od nekoga vremena pojavile, živo se zauzimljemo za stvarno državno pravo trojedne kraljevine, i ostajemo pri onom, na što su bili nekada i hrvatski prvaci pristali, a to je, da hrvatska drvaža ima se prostirati od Jadranskoga mora do Drave, a od Cetine u Dalmaciji i od Vrbasa u Bosni do granice Kranjske: slobodno pak braći Slovencima, da se ovoj državi pridruže kao što bi za njih i najbolje bilo. — Medju tim te kombinacije bile bi samo ostvarljive u slučaju kad bi federalistični si-

stem u monarkiji zavladao; a u interesu same ove monarkije mi svi moramo to živo željeti, jer bi svi našli i svoju korist."

Na što sgodno odvrati „Obzor":

„Ako li tako misle u službenih biogradskih krugovih, i u obće u Srbiji, tada čini se, da se ipak pomičemo dalje, jer su u Biogradu došli jednom do uvidjenja da ima i da mora biti na jugu i hrvatska država. Do sada mi nismo čuli propoviedati iz Biograda i Novoga Sada nego o Dušanovu carstvu, koje bi imalo progutati i sve hrvatske zemlje. Odanle je i potekla agitacija po Dalmaciji, Slavoniji, a osobito Krajini, gdje agitacija protuhrvatska, od nekog vremena najljepše cvate. Ima tu ljudi vjere pravoslavne, koji neprestano ruju, držeći, da to mora jednom sve srbsko postati; a da nisu poticani iz vana, nikad nebi se mogli ni usuditi na takova šta pomišljati u čisto hrvatskih zemljah. Prvi uvjet sporazumku hrvatsko-srbskom bio bi taj, da se u Novom Sadu i Biogradu okane dirati u ono, što je neoprovrzivo hrvatsko, te da poučuju svoje jednovierce po naših krajevih, da su na hrvatskom tlu, da moraju ljubiti svoju domovinu hrvatsku. Kad smo s tim na čistu medju Hrvati i Srbi može biti razgovora. Gospodin Ban (pisac članka) čini se, da zbilja to i želi, priznajući hrvatskoj državi, što je neoprovrzivo njezino, naime zemlje od mora do Drave i Vrbasa, od Cetine do Kranjske. Ako je to bezrazpravni hrvatski *noli me tangere* — ob ostalom može se teoretično razpravljati, a praktično će izvesti na svoju korist onaj, u koga bude više snage — danas je nemaju ni Hrvati ni Srbi. Dolazkom Turakâ u obće

su se poremetile granice obijuh pola našeg naroda etnografično — ako li je već moguće misliti na kakve etnografične razlike — te se točne granice u obće nedadu odsjeći: politične granice još je teže naći, jer su se državne granice Hrvatske i Srbije neprestano mienjale. — Tako gospodin Ban drži po Šafariku, da siže Hrvatska na jug do Cetine, a na istok do Vrbasa, al ima učenih ljudi domaćih i stranih, koji traže hrvatsku granicu na Drini. Tako je to dokazao dr. Rački još godine 1861, a Niemac Dümmler došao je takodjer do sličnih rezultata. Najnovija Ljubićeva iztraživanja takodjer tamo vode. A kako su to ozbiljni i učeni ljudi, smijemo bar toliko do njihovih dokaza držati, koliko i do onih pisaca, koji dokazuju, da Hrvatska prestaje na Vrbasu, dakle da je već preko Vrbasa zemljište srbsko. Jednako je i sa južnom granicom hrvatskom. Sve kad bi se i dalo dokazati, da je hrvatska država prestajala na Cetini, posve je nedvojbeno, da hrvatski narod siže dalje na jug. Tomu je najbolji dokaz dubrovačka književnost, koja je po duhu svojem čišto hrvatska. Još je u 16 vjeku pjesnik Vidali nazivao Dubrovnik „krunom hrvatskih gradova", a Bruerević pjeva još početkom ovoga vieka u Dubrovniku o „hrvatskoj starini". U 17 pako vieku Vladislav Minčetić u svojoj „Trublji slovinskoj" sav je zanesen za Hrvatskom, te proriče slavnomu Petru Zrinjskomu, da će podignuti stieg hrvatski u samom Carigradu. To nam sve kaže, da se je Dubrovnik uviek ćutio hrvatskim gradom. Gundulić u svojem „Osmanu" znade i za Aleksandra „Srbljanina", al on se nije ćutio Srbinom, kao nijedan Dubrovčanin. Nek nebudu suvišne ovdo i

ove opazke „Slovincu“: Slovinski govore *Hrvati, Srbi* i *Bugari, Česi, Rusi*, i *Poljaci;* pa i dubrovačkomu nariečju, premda talijanštinom izpremješanomu, neda se uzkratiti slovinskoga imena. Spisatelji dubrovački, ili su pisali prostim dubrovačkim narječjem, uprav makeronski, kao medju najstarijima Držić, a medju najmladjima Kaznačić, ili izbranim jezikom, kako Ivan Gundulić; zovu, istina svoj jezik *slovinskim*, ali pod tim imenom razumjevaju i sva druga zgori spomenuta plemena. Tim se pak imenom spisatelji služe, kad neće da naosob iztaknu svoga naroda; kô što obično puk čini koji kaže, da govori *naški*. Puk i spisatelji tako radeć nemisle naglasiti da baš ima narod, koji se zove *slovinski* ili *naški*. — Kad je koji dubrovački spisatelj htio bistro označiti jezik svoj i narod kojemu pripada, nazvao ga je uvjek *hrvatskim*, kako je više spomenuto. Tako učiniše ne samo Nalješković i Bruerović nego i drugi dubrovčani. Dosta je još napomenuti i Šiška Gjorgjića, a osobito slavnoga ravnatelja Padvanskoga sveučilišta, Dinka Zlatarića (1556-1607). Ovaj izučeni muž, nešto suvremenjak Gundulića (1588-1638), zove, pišuć *štokavski*, izrično i opetovano svoj jezik *hrvatskim*. On kaže n. p. da je neke sastavke (navadjam njegov pravopis) *iz vechie tugieh jezika u Arvackij* preveo; pa opet, da se je stavio učinit *Arvacku Garkinju Elektru Sofoklovu* — Dubrovački spisatelji dapače višekrat kažu jednostavno, da pišu *dubrovačkim jezikom*. Ali da je tko svoj jezik *srbskim* nazvao, izvan nekih živućih šarenjaka, čekamo još dokazâ. Najnovija izjava občine Spiča („Narodni List“ broj 64 o. g.), tvrd je dokaz, da

hrvatsko ime još žive nepomućeno preko same Boke. Jednako se može kazati i o Baru, premda je on dopao junačke Crnegore, danas srbske nezavisne države [1]). - Prema tomu dosta je smjelo uztvrditi, da Hrvatska pravno prestaje na Cetini — Radi toga uprav nerazumjemo, kako može o kupacijom Bosne „sve više izčezavati istorijsko pravo — trojedne kraljevine — na njeno ujedinjenje“. Okolnosti mogu, možda će radi nerazbora i neuvidjavnosti vladajućih državnika zapriečiti sjedinjenje Bosne sa Hrvatskom, ali istorično pravo hrvatsko neće sigurno ništa smetati, dapače ide tomu sjedinjenju u susret tim više, što se nalaze obje zemlje u okviru jedne monarkije. To nisu u nikojem pogledu „neosnovane pretenzije“, svakako su osnovanije od pretenzija srbskih na Macedoniju, gdje narod, osiećajući se bugarskim, velikom većinom želi i vojuje puškom u ruci za sjedinjenje s Bugarskom, što se nikako nemogu nazvati „panbugarske sanjarije“.

Kada pri koncu godine 1878 preminu u Beču Stjepan Mitrov Ljubiša, koji se nudio za ustrijskog komesara pri zapremi Bosne, *taj nosilac srpske narodne misli u Dalmaciji*, kako napisa „Srbska Zora“ i „Zastava“, raznesoše njegovu oporuku iz-

[1]) Bilo to sretno i Srbim i Hrvatim; i stekli novi primjer, kako oni mogu skupa mirno i liepo živiti u zajedničkoj domovini, u jednoj državi, bila ta srbska, bila hrvatska! Stekli novi primjer, kako pri cielim svojim imenom plemenskim Srbi i Hrvati mogu postati zamjenito jedinstven *politički narod*, gdje hrvatski, gdje srbski, pa i crnogorski, kako su kojoj srodnoj toj državi stanovnici i podanici! Ili ovako, ili nikako! Već sliepa ratila za tudjinsku prevlast.

rečenu svojim zadnjim govorom u dalmatinskom saboru: „Ja nisam nikada bio narodnjak; ja znam da vi mene netrpite, jer sam Srbin pravoslavne vjere. Izlazeć odavle, ostavljam u saboru mladijeh sila, koji, ako ih je Srpkinja zadojila, znati će braniti prava svoje narodnosti i vjere“.

Ljubišin drug u zastupništvu, d.r Lazo Tomanović, pišuć mu osmrtnicu, *raztumači sistematično* i *bezobzirno* napadanje i klevetanje, nesavjetno *postupanje od narodne stranke dalmatinske.* Obtuži je što je prestala *njegovati srpsko osjećanje;* razokri *attentat na srpstvo*, iznese datum pokreta srpskog i zaprieti mladim silam, koje će i na političko polje izaći i *raditi u smislu* i *pravcem srpskijem* [1]). Izopačivanje Tomanovićevo zaludu se pobilo faktima [2])

[1]) „Zastava“ broj 193 godine 1878.

[2]) *Pokret srpski* u Dalmaciji, kako ga zove d.r Tomanović, nije *savremen s ratom protivu Ljubiše.* Pokret (t. j. odmetništvo) *datira* od ono doba odkad se narodna stranka, za Lapenne i Mamule, našla u najžešćoj oprjeci sa vladom dalmatinskom, poslužnom najrevnije od tadanjeg episkopa Boko-kotorsko-dalmatinskoga; kojemu se tad Ljubiša, *nečastivi*, zakleo na osvetu; (Vladika je bio razaslao i po Boki encikliku, u kojoj se nazivao Ljubiša i drugovi mu *nečastivi supostati* reda, zakona i vlade, i narod od njih odvraćao); — pokret datira od ono doba, kad je vlada dalmatinska pomožena od arhimandrite Kovačevića i prote Jovanovića, koji su na saboru glasovali sa Lapennom i Alesanom..... Mi smo se u javnom životu zvali i dielili uvjek, kô što se diele svi evropejski narodi, na političke stranke. Mi se tu nikad nenazivasmo ni po crkvi ni po plemenu. U tom političkom smislu, narodna je stranka u Dalmaciji bila od početka pa je i danas *narodna hrvatska stranka* t. j. *stranka težeća na sdruženje sa Hrvatskom;* — i to će ostat sve dotle, dok bude vjerna političkoj osebnosti, kojoj po zakonu pripada; i

Zaludu fakta, i zaludu po koji *pravoslavni Hrvat* prosvjeduje proti rovarenju *hrvatskih popova iz-*

koja njoj sama jamči narodno-državno biće. U toj političkoj zajednici svakomu ostaje slobodna crkva, ime, slovo, sa svim što nevriedja jedinstvo narodno..... Bijaše i to vrieme dà, kada prostosrdni Ilija knez Janković stade pozivati u „Cittadinu“ Srbe na oprez od crne čete razšepirene po dvoranan „Narodnoga Lista“; kad vjerni privrženik bana Jelačića, oplakani Krste Kulišić, kazivaše o čuvenom uplivu Jezuitâ; kad neki doktorand, jalan što mu se nije pohvalilo kukavni prevod *djejstva revolucionarnoga* stao je po mladeži sabirati prósvjede. Kad peticije te i prosvjedi ti prispješe do kluba narodne stranke, i neki njen član iztaknu da neće dopustiti *da se nogama plesaju svetinje pravoslavnoga srpstva;* — bilo je to jeseni godine 1872, u južnoj dvorani odbora zemaljskoga — tad ustade Ljubiša i reče: „Tko je to ovdje bolji Srbin od mene? Moj se grob znade od Kosova. Da sam ja opazio ikad, da je ime srbsko iole bilo uvriedjeno u „Narodnom Listu“, ja bih prvi bio skočio na noge.... Poznato mi je da je „Narodni List“ i ćirilićU nabavio, da piše ćirilicom tko zna i hoće. Pa gdje su vam članci i dopisi Srba dalmatinskijeh? Zar bi ti ljudi hšćeli da im Hrvat Biankini sebe zove Srbom?.... Da Srbim Bokežkim nije bilo „Narodnoga Lista“, bili bi kruto nastradali kad sam ja bunu podigao proti vladiki Kneževiću. Ako je Boka dobila svoju eparhiju, zasluga je najveća „Narodnoga Lista“ kojim sam ja agitaciju pravio i po Boki i po ministerstvim....“ — Prije toga, godine 1870 i 1871, na saboru dalmatinskom, narodna većina Ljubišu je bila izabrala zastupnikom na careviusko vieće. U oba zasjedanja istih godina Ljubiša je glasovao i podpisao, kao predsjednik, adrese, kojimi je traženo sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. Te iste adrese glasovali su arhimandrit Kovačević i Krsto Kulišić. Dapače drugu, glasovao je, netom je prispio na sabor, arhimandrit Petranović, sadašnji episkop Boko-Kotorski. Dakle tu nemože biti govora, ni *o pokretu srpskom ni o ratu protivu Ljubiše.* — Kad se je zimi godine 1872 u Beču dogodilo glasovanje o *izborih za nevolju*, tko je tad, i proti komu je dignuta grâja? Dosta vidjenih

točne vjere, koji su zametnuli i na Rieci *Srpskuju obšlinu* [1]) Novo srbstvo se stalo sve življe miešati.

Doduše, d.r Tomanović od visokih idea srpstva i slobode spustio se sâm na nizine osobnih pohlepa i kazao u odgovoru „Narodnom Listu“, da su sudrugovi Ljubišini, *htjeli ga se otresti, pošto im više nije služio nego smetao ličnijem ambicijama i interesima!* [2]). Uzalud novo srbstvo se komeša.

IX.

Jabuka dozorila. Na dan 7 *julija* godine 1879, manjina hristjanska u kotaru Benkovačkomu odmeće se javno od narodne stranke, utiče se tali-

Bokelja odbaciše „Narodni List“, jer neudaraše na petoricu, u kojoj je bio Ljubiša. — Prispjela nakon godine danâ *izborna preinaka*. Tad je narod prosvjedovao u „Narodnom Listu“. Proti komu? Proti Bečkoj petorici uskup. Samo tad, kad se Ljubiša iztaknuo u vladinim novinam izvrćuć događjaje, biedeć Zadarski klub, napadajuć na pojedine članove njegove, udarilo se na Ljubišu. Ali gori udarci dopadoše i tada katoličkega popa Ivana Danilova..... „Nakon tri godine uzaludna trzanja „Zemljak“ — Lasser-Rodić-Ljubišin organ — utonu pod narodni prezir. Tad je Ljubiša opet potražio mir s narodnom strankom. Ona mu ga dala, i pustila ga mirno na predsjedništvu zemaljskom. Ali nepusti Ljubišu zloduh njegove nesite koristi. Hinu, kojom nače svoj javni život u Zadru (prigodom izborâ za reichsrath godine 1861 neodržav zadate rieči) hoti da ponovi u Beču pri izborima za delegaciju godine 1876. Pošto sva samozataja narodne stranke pri poslu predsjedništva saborskoga; pošto..... sve molbe, sve kletve, do zadnjeg časa, ništa, pa ništa nemogaše da ga sustavi na putu izdaje — tad, stopro tad, dodje mu sbilja *rat i crni petak* (Vidi „Narodni List“ broj 4, godine 1879).

[1]) „Sloboda“ broj 16 godina 1879.

[2]) „Zastava“ broj 28 godine 1879.

janim i bira njihova zastupnika, s dogovorenim programom: „da srpska narodnost bude u Dalmaciji svečano i podpuno priznana ravnopravna sa drugim narodnostima kraljevine – naravno u prvom redu s talijanskom; — da srpski jezik i pismo bude uvedeno kao glavni naukovni jezik gdje su Srbi u većini; *da se odbija svaki pokušaj koji bi se učinio za sjedinjenje dalmatinske kraljevine sa kraljevinama Hrvatske i Slavonije;* u slučaju, kad bi monarhija posjednute zemlje Bosne i Hercegovine anektirala protiviti se, da jedna oli druga od istih zemalja, bude sjedinjena sa zemljama ugarske krune, (t. j. s Hrvatskom), naprotiv u rečenom slučaju nastojati, da Dalmacija, Bosna i Hercegovina u jedno tjelo sajedinjene ostaju pridružene zemljama Cislajtanije.“

Tko taj program prispodobi sa *Izjavom Srbâ Bukovčanâ* 11.a julija godine 1874, u kojoj se navode srpske želje saobštene narodnomu prvaku, naime: da i u buduće kô dosad narod srpski *sačinjava jednu cjelinu složnu i nerazlučnu sa narodom hrvatskim u Dalmaciji*, samo:

I. da ih se prizna ravnopravnim;

II. da se udalje klerikalci sa uredništva „Narodnoga Lista“;

III. da se uvede ćirilica radi uzajamnosti sveslavenske;

Tko taj program godine 1879 prispodobi sa željami godine 1874, stoput bio Srb, ako je razuman i pošten, red mu se prekrižati cielom šakom.

Utaman se „Glas Crnogorca“ [1]) požurio to iztumačiti i nekud diplomatički opravdati; jer dok

[1]) Broj 25 godine 1879.

on osudjuje svaki pojav, po kojem bi Srbi smierali, *da se hrvatska kraljevina i hrvatsko državno pravo oslabi;* dok on Hrvatim izjavlja: „U vašoj domovini Srbi netraže nikakvog posebnog političkoga položaja; oni su gotovi vojevati za vaše državno pravo, oni su voljni paziti na interese vaše kraljevine, pod uslovom da im nedirate u narodnost [2]) i sve što je s njom skopčano“ [3]); za dokaz grdnih hrvatskih grešina, naosob onih „Narodnoga Lista“, „Glas Crnogorca“ navodi da se taj drznuo nazvati Srbe *grčko-iztočnjacim* po vjeri [4]) a težnje omladinskog srpstva *u Dalmaciji* [1]) *na*

[1]) Kako je moguće da na to Hrvati i pomisle, pošto im je sa Srbima jedna ista narodnost?

[2]) Valjda ćirilica? A neučili se ona po svih naših učionah? — Valjda crkva? — Neuživali ona povlasticâ, kojih neuživa crkva katolička?

[3]) Tako krivo misle o uvrjedi svi oni koji neznadu da, u ovoj monarhiji ime grčko-iztočno jest kanoničko ime pripadnicim iztočne crkve; i da se tako zvanično pišu isti njihovi episkopi i koncistorije. Niti se ikad čulo da bi se pripadnici zapadne, *rimske crkve* uvriedili na naziv *rimljanin*, ili *rimo-katolik*. Ime *grčko-istočno* konstatira fakt izvora, i mjesto postojanja crkve Srbâ, Bugarâ, Rusâ i Grkâ, ništa više. O svom *pravoslavju* njima je prosto biti uvjerenim po svoju; ali nije im prosto da to svoje uvjerenje drugomu nameću, priznajom za se izključiva naslova, koji inovjerce zapostavlja. Kao što od Hrvata im prosto takodjer, da se po vjeri i *Srbi zovu*, kô što mnogi čine odavna, i kao što je pokojni Petranović od početka nazivao sebe i svoj crkveni *srbsko-dalmatinski Magazin;* ali tim vjerskim Srbom neprosto, da oni Hrvatu, iztočne vjere kalame narodno ime srbsko uz *srbski Ja* i politički *Srbin sam!*

[4]) Jer vode na prevrat, i na prevratne saveze s Prekomorcim. Vidi apotheosu Ljubišinu od D.r S. T.

srbi sviralu. I kao da mu to nebilo dosta, u istom broju „Glas Crnogorca“ donosi program novoga zastupnika srpsko-autonomaškog, bez primjetbe; pa *otvoreno pismo* Srba Kotoranâ *Stubovima* „Narodnoga Lista“ u kojem se uz ine liepe bratske pozdrave svetčano spominje *cjelokupnost srpskoga zemljišta, srpsko političko načelo, i politička srpska nezavisnost.*

Svojom najsvetčanijom izjavom jedva prispjela „Zastava“ i ona (17 jula broj 106). Ona neće diplomacije; nego hoće da podpuno opravda odmetništvo Srba Kistanjskih, te izjavlja: „Neka se nepomisli da su ovi sukobi prividne naravi ili da su neumjesni; na protiv oni su velike i odlučujuće važnosti. Narodna stranka, kada se podigla, razvila je zastavu slobode i bratske uzajamnosti, pod koju su se okupili i Srbi i Hrvati kao braća, koje jednaka sudbina čeka. Primljeno je u načelu i sjedinjenje Trojedne kraljevine, ne u svrhu hrvatskih težnja. Kuda šibaju te težnje, neka kaže program središnjeg narodnog odbora. Te su težnje opasne opstanku narodnosti srpske, i one su pouzdano srestvo protiv svega što je srpsko i slavensko“.

Pa u svom *Dokumentu* Srbi dalmatinski opet u jedan glas zavikali: „Odavna su Srbi počeli bili razmišljati o zlu, komu bi se podvrgla njihova narodnost pridruživši se s Hrvatskom... Nisu svoga glasa još protiva sajedinjenja dizali nevideć da je za to prieka potreba i nehoteći time rušiti onu svezu, koja ih je dotle sa Hrvatima dalmatinskim vezivala. Proglasiti svetčano da su protiva sjedinjenja, značilo je izrično odcjepiti se od Hrvatâ — a toga oni niesu htjeli učiniti da se neliše koristi njihova

savezništva [1]) i nebuduć na to izazvani odlučnim kakvim činom od strane Hrvatâ. Taj čin sad se je pokazao". Taj čin jest *prosvjed* radi neizbora Klaićeva [2]).

Pri takom ponašanju češki *Pokrok* (broj 177) uz ostala razlaga češkomu narodu na osob mladočehom: „nije im dosta odmetničtva od narodne stranke u Dalmaciji i suparništva rad Bosne. U Hrvatskoj opaža se jaka propaganda i agitacija srbska, koju tjera pravoslavno svećenstvo i učiteljstvo. Pravoslavni nemoraju na državnom zemljištu hrvatskom ni izravno agitovati za političko jedinstvo sa svojom braćom iza Save; ali već samim svojim srbstvom nemogu biti Hrvatom povoljni i nepogibeljni. Neradi se tu o vjeri, u kojem pogledu naobraženo družtvo hrvatsko jest tako podnosljivo, kao i česko, a prosti puk hrvatski, t. j. katolički, opet je daleko napredniji od srbskoga. Ali vjera jest u Srba nešto drugoga, nego li n. p. kod Čehâ. Čeh, bio katolik, jest Čeh; bio evangelik jest Čeh; predje li iz katolicizma k evangeličkoj crkvi, ili obratno, uvjek ostaje Čehom, pa kad bi se htio oženiti židovkom, te bi prešao na židovstvo, za to neprestaje biti Čehom. Ali Srbin jest Srbom po svojoj vjeri isto kao židov. Odrekne li se vjere pravoslavne,

[1]) Dakle sva dojakošnja sloga, bila pûko likohimstvo?

[2]) Nek se tvrdo zapamti, da je na taj prosvjed *cielu Dalmaciju* najprvi svojom brzojavkom pozvao načelnik Vrlički Joso Kulišić pokojnog Krste, a urednik „Narodnoga Lista" naprosto primio. Kad se izredali prosvjedi, tad Kulišić pustio da mu prisjednik na ime občine protiprosvjeduje za uvriedjene Srbe, i on glavom postao revnikom srpskim.

prestaje biti Srbinom; ali izpoviedajuć pravoslavlje jest i ostaje svuda i svagdje Srbom. Bio on kroz stoljeća naseljen na državnom zemljištu hrvatskom, — Zvonimiri, Krešimiri, Zrinjski, Frankopani, ovi su mu tudjinci — bili su bo Latini, katolici. Ali car Lazar, Dušan, Uroš, Kraljević Marko, hajduk Veljko . . . ; ti su njegovi, i pripada njim; oni su Srbi, on jest takodjer Srb; a što je srbsko, ne samo po vjeri, nego i pjesme srbske, tradicija srbska, poviest srbska, sadanje stanje i sudbina srbska, to je sve njegovo i on je njihov. Pa makar on se nesjećao, kada su se njegovi predji doselili na zemljište hrvatsko, makar on i nebio potomkom doseljenika, već buduć od pamtivieka pravoslavnim, ili su možda tek nedavni njegovi predji prešli na pravoslavlje — već time, što je pravoslavni on je Srbin, pripadajuć čuvstvom i mišljenjem Srbom.

„Pa tako ciela stvar dobiva drugo znamenovanje, osim čisto konfesionalnog. Tu Hrvati vele: Jezik hrvatski i srbski jest jedan te isti, te nemože biti govora o tlačenju jezika; vjere mi nemiešamo u politiku, mi nećemo prikraćivati prava naših sugradjana radi njihove vjere. Ali pomislite si Česi, da je nekoliko tisuća, pa budi i mnogo tisuća vaših slovačkih suplemenika iz Ugarske pribjeglo pred tlačenjem magjarskim na zemljište vaše države češke, na susjednu Moravu, pa kad bi po tom širili agitaciju i propagandu ugarsku, radeći proti vam i proti jedinstvu vaše krune svetovaclavske, da li biste to vi mogli mirno podnositi? Nečudite se dakle, ako se i Hrvati tomu protive".

I tom prigodom Bukovačkoga odmetništva stanoviti kružak ljudî u Dubrovniku, izišao u „Slovincu“, svojim političkim programom. Priliepilo ga uz biskupa Strosmajera i kanonika Račkoga pod imenom *Bistrina*: bez duševne spone izmedju naša četri plemena na jugu nema od nas ništa; Srbi i Hrvati da se amalgamiziraju. O novijem razdoru pristaju uz sud „Glasa Crnogorca“ žale Klaićev neizbor; krive narodni odbor, što se nije sporazumio sa Srbima; (t. j. što nije odbacio Klaića) a opet krive Srbe što su Talijanaša izabrali: srde se na svećenstvo koje ulieva mržnju proti pravoslavnoj braći [1]). Uobće ljudi *Slovinčevi* hoće da stvore narod po imenu *Slovinski*; simpatizirajuć s Hrvatima, a pripuštajuć Srbima sve, izim grdnje i mržnje, u koje doduše obziran i uljudan nikakav dubrovčanin ne pristaje. Tako nehote „Slovinac“ nastoji da se legu pitomiji Srbi na Primorju. Nego mu uzalud trud; jer je srbstvo u Dalmaciji osnovano na mržnji.

I van Dalmacije nepovjerenje i šaranje vjekovito. „Zastava“ u svom broju 175 bila prislata na *zrelu misao* „Slobode“: „kojeg imena, vjere i narodnosti bili, da budemo svi svjestni *državljani hrvatski*, *fiat lux!*“ A kad tamo, njezini stubovi na kongresu u Sriemskih Karlovcih, one iste jeseni za-

[1]) Ljudi Božji, dajte dokaza toj stereotipnoj osvadi. Nemate ih; kô što ih nema proti „Narodnom Listu“ ako izuzmeš ono hotimice izkrivljeno: na *vrbi svirala*. Uz sve prvašnje i sadašnje neprestane grdnje, svih skoro srbskih listova proti Hrvatom i katoličkoj crkvi, nadjite u „Narodnomu Listu“ samo slovce kakve prostačke uvrede, nekmoli potvore, proti imenu, crkvi, ili crkvenim dostojanstvenikom srbskim.

ključivali, da se crkvenim novcim osnuje gimnazija u Glini s političkih razloga: *da se* na ime, *u gornjoj krajini sačuva srpstvo u pogibeli od neprijateljske struje* (hrvatske) *srpstvo koje predstavlja budućnost naroda u onim krajevima.* To je zaključak crkveno-narodnog kongresa u kojem sjede biranici i crkveni dostojanstvenici većinom iz Hrvatske.

X.

Početkom godine 1880, otvara vatru na Zadru *Српски Лист*. On ima *Programu* i *spoljnu* i *skromnu*, i *vanjsku* i *unutrenju*, i očitu i tajnu [1]). Jezgru smo joj vidili (V), kakva mu je samu iz pera šljusnula.

[1]) O tom pri koncu godine 1879 u „Zastavi“ (broj 175) bilo je javljeno: „Glasovanje Bukovičkih Srba 7 julija, (kaže srpski Primorac) to je čin koji je dao života današnjemu pokretu. Tim činom Srbi razkrstiše svaki snošaj sa Hrvatima. Oni su već pod zakletvom. Na očuvanje svojih osobina ustanovljuju svoj „Srpski List“, u čem uspješe divotno. Da se sačuva od pogani srpsko ime, da se obrani ono od gjavolâ, koji mu prietiše dnom pakla, svi bez razlike, donesoše svoj prilog na sveti narodni oltar, da se žrtva prinese, da se umilostivi Bog, te da spase od nevolje srpstvo u osamljenoj ovoj dalekoj srpskoj zemlji. Ovo nek zapamte (kaže nam dalje taj „Primorac“) oni popovi, koji su okolò lista svet ogrdno *narodnim* nazvana Ovi vatikanski vitezovi koji podozrievaju, insinuraju, crne „Srpski List“ kô nekakav novi „Zemljak“... Položaj pako „Zemljaka“ i „Srpskoga Lista“ ilustrira se ovako: „onaj je ponikao iz borbe slavohlepnih ljudi; ovaj iz borbe zdrave narodne sviesti primorskih Srba sa srednjevjekovim opskurantnim načelima i sa načelima šovinizma dalmatinskih Hrvata; onaj se je izdržavao iz tajnih iz-

Ali poučno je da se malo i na prostranije arajdišemo svim poletim te srbske programe.

Kad srbski mladenac na *srpskom Primorju* zasegao nadaleko i duboko, „Zastava“ se s prve držala oprezno, i javljala da je jezgra svijuh žalba srbskih iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije pa i same Hrvatske: što se brani Srbinu Srbinom biti i starodrevnom ćirilicom pisati. Da „Srbi u Ugarskoj, u granicama Ugarske, u trojnoj kraljevini, u granicama njenim, traže osiguranje tamo narodnosti, ovde plemenstva u njegovim koje plemenskim, koje vêroispovednim osobinam“. Da „Bosna je još otvoreno pitanje, i Srbi u Bosni prema hrvatstvu netraže ništa drugo nego da onde Hrvat Srbina poštuje, kô Srbin Hrvata, i da se nečine medjusobne propagande“ [1]).

vora; ovaj se utemeljuje, pokreće i izdavat će se novcem iz usta otetim od siromaškoga naroda srpskoga na Primorju; onaj, htio opravdati nešto ni čista ni plemenita; ovaj teži da potlačena narodna prava uzdigne i da razvija srpsku sviest na temelju slobodoumnih načela suvremene kulture naprednih naroda: onaj, bio polutan, i nikada čistim se programom pokazao; ovaj, će čisto srpski biti, i samo u srpskome pravcu djelatnost svoju razvijati; „Zemljaka“ je napokon kreirala intriga; „Srpski List“ kreira narodna sviest“. — Odnošaj Srbâ na Primorju prama „Narodnom Listu“ ocrćen je na kraće ovako: „Srpski List“ *proniknut svješću o poštenju u opće i o svome dostojanstvu, neće se nikada osvrtati na ono, što „Narodni List“ bude pisao — ignorirat će ga kanda ga i nije na svìetu.* Programa lista gotova je odavna, još od onoga dana kad Pavlinović reče da nema Srbâ na Primorju, i kad „Narodni List“, kao odjek Pavlinoviću, kaza da je *srpstvo na vrbi svirala.* Ona što je u mal da ne stotinu hiljadâ iztisakâ turena u narod, sakrivena je od očiju drugih; — ona je upečaćena u srcima našima. A ovu, da je

Ali do malo danâ, opet to nije dovoljno; demokrat Miletić hoće: „na stranu nauku i historiju, pa *priznati danas pravoslavne sve i svuda* za Srbe, *katolike sve i svuda zaHrvate.* I pri tom valja sad, da ne samo sloge uego i pravde i pravice radi, da ostane“.

„*Već je dosta, što se nezamêra, da se trojna kraljevina*, koja obuhvaća ne samo Hrvatsku, nego i Slavoniju sa Sremom, i virtualno Dalmaciju sa Dubrovnikom i Bokom Kotorskom *nazivlju Hrvatskom kraljevinom.* Ali da tu, pa u Bosni i Hercegovini ima Srbaljâ, i spram trećih govoreći: srbskog naroda, to se priznati mora zajedno sa onim što uz to ide, ako se osbiljno hoće *da se razdor ukloni i osnuje sloga.*

U ime Božje, jesuli Srbi bar o tom na čistu? E da! „Srpski List“ neće tako. Njemu je rek bi

odlikujemo od one druge, zovemo je — spoljna programa (oficialna, su 9 točaka u granicam postojećih zakona u Cislitavi). Nije loša ni ova programa, ali mnogo je bolja i mnogo više u sebi sadrži ona: *Obrana i njegovanje srpstva na Primorju.....*“. Uzput budi ovde opaženo, da sve što kaže taj Primorac o postanku programe izmišljeno je ili izkrivljeno. Izmišljeno je da bi Pavlinović bio ikad rekao da nema Srbâ u Primorju. Izkrivljeno je, da bi „Narodni List“ bio pisao: *srbstvo je na vrbi svirala.* U svom broju 5 godine 1879 „Narodni List“ pisao je, i opetovano ponovio: *Za pravac srpski i za osjećanje srpsko, kako ga netko* (Tomanović) *njegovao i tumačio pri Viškoj bitki* (pristajuć uz Talijance) *pri ustanku Bokežkom* (kudeć pomiritelje) *pri misiji carevine na iztoku* (kudeć glasovanje za trošak bosanski) *nas glava neboli. Znamo da će to* (to osjećanje, taki pravac) *biti u Dalmaciji na vrbi svirala i kad motika zaklapa nad glavom* d.ra Lazara Tomanovića i ciele omladine srpske na Primorju. (Vidi „Narodni List“ broj 102, 1879).

[1]) „Zastava“ broj 5 godine 1880.

jedina zadaća mrziti i ružiti Hrvate. On ih već počeo nazivati *denuncijantim Srbâ* (vidi broj 6), a katolike stao prispodabljati s Turcima (vidi br. 7) Hrvati „taj *dio srpskoga naroda* nepoznaje pitanje pravne svijesti, političke slobode i narodonosnijeh načela; već mu se uvriježio onaj fanatizam vjerski u samo srdce i krv; fanatizam, kog u muhamedanacâ nalazimo u alkoranu, a kod katolikâ u fratarskoj, ježuvitskoj propagandi".

Njemu nije samo Dubrovnik *stara Atina srpska* (broj 7) nego i Neretva (broj 11) *sgoljni je srpski narod*; te uobće ocjenjujuć ga u promozganim člancim ukazuje svietu: *Hrvatstvo u današnjem vijeku, niš'a drugo nije do utopija i bezumje, koje ga se*, hrvatski Srbi, od Sriema tja do Makarske, *gnušaju* (Vidi broj 17). O Dalmaciji pa hrvatskoj nemože biti ni govora, jer u svim *istorijam i statistikam jevropskima nahodi se, da je Dalmacija naseljena srpskim narodom. Dalmacija je po narodnosti srpska, a po kulturi talijanska* (Vidi broj 14); pa s toga dubrovačka se omladina javlja Srbadiji da će one godine u Novisad na sastanak čitave omladine. A pošto je Tomaseo kazao da Hrvati nisu ni *po ćudi* ni *po navadi* pravi Slavjani; a pošto Srbi kažu da nisu ni slobodoumni, *oni se moraju boriti u Dalmaciji proti Hrvatima.* „Ta uloga pripada srpstvu i dielu općinstva italijanske kulture, kao jelementim pozvanim da uzpostave Dalmaciju na svoje prirodno zemljište".

„Otpor hrvatiziranju naše Dalmacije i spajanju njezinom sa trojednom kraljevinom, u tom se Srbi i autonomaši slažu. Dalmaciju hoće slične činjenice, srpstvo i talijanstvo s Bosnom i Hercegovinom dalje od Hrvatske, da pruži jednu ruku Italiji a drugu Grčkoj; dok bi ju hrvatstvo od toga odvratilo, da bude prosto orudje na službi tudjih svrha" (Vidi broj 5).

Dapače, Srbi naši primorski zalaze i nadalje. Oni brane Talijane, ne samo dalmatinske nego i one u Rimu, da oni bezazlenjaci i nemisle o prisvojenju *srpske Dalmacije* (broj 18). Kako to? Ovako liepo! *„Dva divna poluostrva, balkanski i apeninski pade u dio srpskom i italijanskom narodu.* Slična im istorija, slične težnje, slične književnosti; Danteovoj *Božanstvenoj komediji* odgovara Njegušev *Gorski Vijenac.* Mažaranić Hrvat idje im po tragu, ali *da je ovo njegov spjev*, neki se kritici sumnjaju" (Vidi broj 13 strana 1.a)

Nek se Hrvati nečude, da je preko noći Dalmacija postala srbskom, kad je eto srbski postao cio balkanski poluotok bez vragutog, ni Arbanasa ni Bugara.

Hrvatstvo je sobom propalo; jer: *hrvatstvo i načelo narodnosti, jedno drugo izključuju. Nakazna politika hrvatska*, ili bolje hrvatstvo, nemože kukavnije da bude, jer škola, nauka, književnost, politika medju Hrvatim, nahode se u rukama popovštine.... (broj 13).

Nek se zapamti i ovi sgodjaj. Kada se uz „Srpski List", *srpski klub* sastavljen od samih pripadnika iztočne crkve na saboru tad uztrojio, pod predsjedništvom domaćega prijatelja namjestnikova, i, kako neki kažu, uz prisutnost saborskoga predsjednika vladom imenovana, napomenuto je barunu Rodiću njegovo obetanje prijateljim u Hrvatskoj, da će on to sve smiriti, ako budu htili ljudi na-

rodne stranke. Uz to prispila u klub dva nova Srba, koji su imali osobitih obzira prama svojim biračim, a nisu imali predjašnih obveza sa kalugjerim ni s vladom. Srbi su tad zaželili sastanak.

Pošto se zadovoljilo svakoj njihovoj osjetljivosti da im se poslalo i tri najpoželjenija člana narodnoga kluba na dogovore, Srbi su u prvom sastanku izjavili, da im je temelj svakomu sporazumku zadržanje *posebnoga kluba* i *posebnoga glasila*. Drugi urečeni sastanak naknadno suvišnim izjaviše, pošto sami razume da se narodni klub nemože odreći popovâ i „Narodnoga Lista“, kako bi oni svakako želili, ako bi se htili od puta do puta sporazumljivati s njime. Naravno da su tad najpopustljiviji i najliberalniji članovi narodne stranke razumili, da tu nemože biti govora o kakvu sporazumku. A Srbi? Vezaše se u saboru s autonomašim, da skupa svojim bjegom onemoguće saborski rad, ili da čine sablazni.

Na *Obzorove* ponude pomirenja Srbi dalmatinski promišljeno opet odgovaraju: „Odnošaji izmedju Srba i Hrvata, nemogu se sa dvie liepe rieči rješiti; razmirica nije od juče, i nije tako površna, da bi ova dva srodna plemena mogao samo jedan sladki pogled priljubiti. Razmirica je duboko koren uhvatila. *Zajednice nije bilo izmedju Srbâ i Hrvatâ, ni u ustavnoj ni u krvavoj borbi* [1]).

„Nesporazum nije bez uzroka, i dok se uzrok ne ukloni nema sporazuma. A uzroci se neće ukloniti, dok se i nadalje bude tvrdilo, da su bi-

[1]) Što je ono dakle sve bilo do godine 1879? Pričina i licumirstvo!?

ljezi srodnosti tako zajednički: *da se jedva naznačiti može gdje prestaje jedno a počima drugo pleme.* Ova je teorija komodna za skrovite težnje, ali nije kadra da do sporazuma dovede. Sa ovom elastičnom teorijom dade se u tudje zadirkivati i izgovora naći, baš kad se to i u korist trećega radi.... (razumi u Bosnu).... Ako se pak tvrdilo bude, da su Hrvati i Srbi ista stvar, da im je sve zajedničko, ostajemo u staroj obmani. *Zajednice nije bilo, a ako se želi neka zajednica* postići, to je samo moguće sa načelom: svakom svoje (vidi broj 30) „t. j. Srbim sve, izim ono hrvatskog Zagorja, da im lakša bude pogodba s Magjarim.

XI.

Što najduhovitiji srbski govornik, poučen nesrećom kako je svomu bez svoga, na ugarskom saboru glasno dovika u brk Magjarom: „Srbi i Hrvati mi smo jedan narod; pa nas neće razdvojiti ni vjera ni dva imena, koje nam nadjenu historija. Budućnost je naša“ [1]) — za to nove Srbe dalmatinske glava neboli.

[1]) Ovdje nek nebudu suvišne, gledom na budućnost našega naroda na iztoku, opazke *Splitskoga svjetovnjaka* u „K. D.“ tomu hvaljenomu srbskomu prvaku. — Što je jedino neobmanljiva u govoru g. Dr. Polita, to se sadržava u onoj izreci da ima *jedne razlike* medju Srbim i Hrvatima,

Na glasovitu izjavu u hrvatskom saboru glasovitog Srbina podbana baruna Živkovića: „Moja

koja je od izviestnog značaja, a ta je pitanje budućnosti našega naroda na iztoku. Ovo ja sam uvjek naglasio, da to jest nesporazumljenje, razdvojenje Srbâ i Hrvatâ u Dalmaciji i Hrvatsko-Slavonskoj, nepotiče iz kakve krivice, zapostavljenja, pritiske ili drugog uzroka, jer smo si ravnopravni, nego iz oprjeke glede Bosno-Hercegovine, koju Srbi smatraju kao naravnim pripadkom Srbiji i Crnojgori, mi nasuprot trojednoj kraljevini. Svi neugodni pojavi kod nas, kao izjava Bukovička, protivnosti školskom zakonu hrvatskom, sačinjanje posebnih saborskih klubova, savez sa autonomašim, sve to i ostalo potiče iz one same ali krupne razlike medju političkim nazorima otih dvaju plemena, glede Bosno-Hercegovine. Srbske kneževine skučene u sadanjem svom teritoriju, uzrastom Bugarske, Grčke po ustanovam, Arbanije po pojavim, neimadu kamo se širiti, doli u Bosno-Hercegovinu, pak zato tolika pohlepa od srbske strane za tom zemljom i sržba na Hrvate, koji neće da se odreku stare svoje djedovine, i njima priliku pruže, kako bi nogom za vrat stali Dalmaciji, koju već zovu srbskim primorjem, i metnuli klin medju Hrvatskom i Slavonijom, ojačajuć tamo oni živalj, koji se odružuje u političkom životu od ostalog naroda. Isti Dr. Polit, jedan od najprosvietljenijih Srba onkraj Save kaže izrično: [sve se da izravnati, i ma koje nesporazumljenje neće uvidjavne Srbe i Hrvate razdvojiti; ali Bosna-Hercegovina, to je kamen smutnje; budućnost ovih zemalja razdvaja Srbe i Hrvate. Ovo je čista istina, koju neki patuljci oko „Srbskog Lista“ neće da razumjedu, već izvode trećih uzroka da pokažu kako je naravan njihov savez sa talijancim u Dalmaciji. — Golema je iluzija D.ra Polita, *da prava narodna hrvatska politika prama našem narodu na istoku nemože biti drugo do srbska.* Bila ma kakva u buduće sudbina Bosne Hercegovine, Hrvati neće od svoje strane nikada podupirati težnje, da se iz današnjeg položaja krenu na korist Srbije i Crnegore. Jer to bi za Hrvate bilo političko samoubojstvo Uprava Bosno-Hercegovine može imati mahnâ, ali to nije dovoljno da se odrečemo upliva na one zemlje, a na

je politika uviek bila politika trojedne kraljevine i ako se hoće Hrvatske. *Razboriti Srbi netraže ni-*

korist susjednih nam državica, koje vrebaju na našu slabost, da nam otmu što je od davna naše, ne kao bratja već kao tudjinci. Naša je zadaća, ne da udarimo proti zajedničkoj vladi, već da ju uputimo o boljku, a tim manje da srnemo u svoju propast. Tà vlade se mienjaju, ali narodi ostaju i njihove tradicije. Ali hrvatska politika ima uvjek takovom ostati da sebe kriepi, osjegura i pobjedi, dakako ne na štetu srbskoj bratji, koja s nami živu, nego i na njihovu korist, pošto naša autonomija i njima je koristna. Istina, jedan smo narod, ali šta pomaže kad pleme srbsko, nevidi do svoje esklusivnosti, i od hrvatskoga traži samozataju do podpune abdikacije? Ni Ugarskoj, ni Českoj, ni Poljskoj nesmeta, pače pomaže napram trećim savez s kraljevinam i sa zemljam austrijskim; zašto bi nama škodio, ili Bosno-Hercegovini? Ako Srbi imadu prirodnu težnju na ujedinjenje, imademo ju i mi Hrvati, samo što ju tražimo u zajednici austro-ugarskoj, a na našem državopravnom temelju. Ta zajednica nam Hrvatom bi koristna, jer ako trojedna kraljevina jest naprednija or srbskih kneževina, to imamo zahvaliti obranbenoj sili i kulturi velikoga carstva. Pak ako smo na takovom stepenu izobraženosti, premda razcjepani u tri pokrajine, šta da bude kad se sjedinimo? Šta, kad Bosna Hercegovina stupi u narodni i kulturni naš doticaj, kako je sada u trgovački? — Ako smo jedan narod, ako su kod nas povoljniji uvjeti civilizaciji, zašto da srbska politika nebude obratno hrvatska, to jest, da Srbi u trojednoj kraljevini i izvan nje radje pomognu, da Bosna-Hercegovina stupi u uži savez s austro-ugarskom državom? Ta imadu Srbi i Hrvati dosta prostora, da se mogu uzporedo razvijati, i ravnovjesje uzdržati na jugu. Ali predstavljati si još mogućom srbsku hegemoniju, i htjeti još predobiti za tu svrhu Hrvatâ, uz sav uspjeh Berlinskog ugovora, to je preveć. Mi Hrvati imademo svoju povjest, svoj državni položaj, svoju narodnost, pak čemu da politiku mienjamo na korist onoga, koji nas gleda absorbirati? To bi bila ne politika, dali ludost, koju nam Dr. Polit lahkoumno pripisuje. Vara se dr. Polit kad misli, da je

kakove političke individualnosti i nemogu ništa drugo zahtievati, nego da im se priznaje njihovo ime i

Magjarom sve jedno, hoćeli zavladati ruski ili austrijski duh u slavenskom iztoku. Treba predpostavit da Austro-Ugarska nekani Srbiju, Crnugoru, Bugarsku, potegnuti u sferu svojih interesa političkih, kâo Bosnu-Hercegovinu. Magjari dakle u ovoj rado gledaju svoj i austrijski upliv, braneć trgovački glede onih državica. S Austrijom su Magjari moguć faktor u Europi; bez nje bili bi žrtva ruske politike, koja Slavenstvo samo svojom podlogom drži, a pravoslavlje svojim idealom. Zajednica Bosne-Hercegovine pak sa trojednom kravljevinom nebi Magjarom toli smetala, koliko priključenje ove pokrajine srbskim kneževinam, jer njihova agresivnost mogla bi uznemiriti granice ugarske države. U pitanju hrvatske politike prama Bosno-Hercegovini, nijedan svjestan Hrvat neće zaniekati predaju svojih otaca, koji za toliko vjekova tamo krv prolievahu, pod vladarim austrijskim. To će biti u drugom stepenu i austrijska politika, ali se je mi nestidimo, jer ide na korist hrvatske politike u prvom redu. Ali mi u tu hrvatsku politiku neuplićemo sav slavenski iztok, mi mu želimo slobode i neodvisnosti, u ravnovjesju sa ostalim narodima, drugo netražeć, van da se Bosna-Hercegovina, *dalmatinsko zaledje*, pridrži zajednici austro-ugarske države. Ako Zagreb bude njihovo moralno središte, to neće Magjare toliko smutiti, koliko bi kad bi iz Biograda primali ulogu po ruskoj komandi. Magjari za to središte u Zagrebu nisu zanešeni, ali neće mu biti ni sasvim protivni; kao što su se navikli dualizmu, autonomiji Hrvatske, okupaciji Bosno-Hercegovine, i sjedinjenju Krajine, priučiti će se i tom naravnom središtu, jer njihovo nemože da bude, a u Biogradu ga neće. Nu nikada se neće tomu priučiti, da Biograd bude središte Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji i Istri. Da Srbi malo stegnu svoje pohlepe, bolje bi učinili, a svakako pametnije bi govorili i pisali. Tako, kao što dr. Polit, odkrivaju sve više svoje težnje, nami svakako pogubne, jer za tim smieraju, da pretvore sve što je hrvatsko u srpsko, to jest da hrvatstva na svietu nestane. Ali ni kultura, ni jakost, ni ikakav drugi uvjet to neopravdava, pak zato ostajemo pri svojem, koje do-

dade autonomija u nastavnih i vjerskih stvarih; „Zastava“ se ograničila na primjetbe: Nemamo ništa

sada dobrim plodom rodi. Mi nežrtvujemo svoje biće da se pretvorimo u drugo, manje vriedno u poviesti, u državnom, u narodnom, i u kulturnom životu. Budućnost je naša, zaključi dr. Polit, ali ne samo srbska doisto, jer sada možemo predviditi, da srbstvo neima sile da absorbira hrvatstvo, pošto je na sebe samo ograničeno. *Ako Hrvati*, kaže dr. Polit, *poprimiše rimsku vjeru i zapadni duh, mi pak Srbi bliže istoku sa slavenskom crkvom znadosmo bolje sačuvati našu slavensku narodnost*, to hoće da reče da smo našu u savezu s Rimom izgubili. To je potvora, sramotna izobraženom čovjeku. Ako je mletačka republika talijančila primorske gradove u Dalmaciji i Istri, nije Rim kriv, koji je našem narodu dozvolio slavensku liturgiju, koja se u primorju baš čuva, što dokazuje, da Rim nije potaljančio primorje, nego politička uprava. Naše svećenstvo baš sada odkupljuje tu stranu naroda, koji svoje sviesti nigdje nije izgubio, pače Hrvatska odoli germanizaciji i magjarizaciji, akoprem katolička, kao i Dalmacija talijanstvu. Uz Rim, Dubrovnik, Korčula, Split, Hvar, Trogir i Zadar cvali su književnošću hrvatskom, kad Srbi neimadijahu knjige; Hrvati svog teritorija za pedalj neizgubiše u inorod, kao Srbi u Staroj Srbiji, Arbanaškoj, sa svom slavenskom crkvom. Francuzka, Španija, Italija, Irska, Ugarska, Poljska, uz Rim sačuvaše svoju narodnost; kojoj katolicizam nesmeta. Papstvo je bilo uvjek činbenikom prosvjete, a Carigrad gluposti i korupcije. Čemu dakle to nabacivanje na Rim, koji i danas bûdi slavenski duh, poznatom okružnicom, ali dakako u pravcu katoličke crkve. Barem izobraženi Srbi imali bi se ostaviti tog nedostojnog vriedjanja našeg vjeroizpoviednog čuvstva, i *nemiešati duhovne sa svjetovnim stvarim.* Kod nas uprav su svećenici budioci narodne sviesti, oni prednjače narodu u svakom duševnom i materijalnom podhvatu, akoprem u svezi s Rimom. Naša vjera nesmeta našoj narodnosti, kao ni ostalim narodim, a to je većina, koji pripadaju katolicizmu. Doista iz Petrograda nije još sinula svjetlost istine i pravde, da nas može obasjati, kamoli iz Biograda i Cetinja. Ostavite dakle Rim na njegovom sjajnom položaju te nemješajte ludo *sacra profanis.*

proti tomu da i Srbin u trojednoj kraljevini ili Hrvatskoj vodi politiku te države; ali država može imati više narodâ, ili za Hrvatsku recimo plemenâ; tu državna politika mora se u sklad dovesti s timi, ma i samo plemenskimi osobinami. Tim se još nepravi od plemena *individualitet poltični*, nego samo činalački živalj politički".

I ovo su naši novi-Srbi negodovanjem primili. Što Polit, Živković i Miletić, kad hoće da su *razboriti*, na ime Srbâ govore, na to oni glave neokrću.

Oni hoće po što po to da se odluče od Hrvatâ, da za se osvoje Hrvatsku. Nieču srodnosti, nieču zajednice. Da lakše opreme svoj posao, prije svega hoće da se Hrvati nebrane. Tko nepristaje uza nje, tomu se je izvuti i razpasati, blagovati što mu Bog dade i kuća, pa spavati i spavati, dok ga oni probude, kad im bude hora da poviknu: ustaj Srbine! Tko neće tako, toga je s glave umesti. Tko ustane da se brani i da zapomaga bratstvo na očuvanje domovine od napadačâ, toga je, na ime slobode i otačbeništva, na ime poštenja i morala, razvikati *izdajicom*, lažom, *špijonom*, prodancem i fanatikom.

Gdje nepomaže vlastita snaga i hrvatski očajnici, tu zovu u pomoć same svrzimantije i razpopice katoličke, da sa podnožja slobodoumja i slave trube u sviet: „Hrvatska klerikalna stranka špijuna da nas umori. Narodnjaci primite svrdlo. Narodnjaci dignite svoje svetogrdne ruke na nas... Rim koji vama zapovjeda i nalaga svoje nezajazive i pakljene strasti, odriješit će vas i od takoga grjeha... Budite klevetnici i špijoni. Vam je ćud one zvjeradi što se koti u mraku, što u mraku živi; i u mraku mora crknuti. Ljude one, koje „Obzor", „Narodni List" i „Vienac" kuju u zviezde, Dalmacijo, plodna majko, poznaj ih, tvoji su izrodi, pa se sgadi. Od metalâ i od tikvenoga lišća pleti vitezima vijence, da ih naraštaj novi vidi, pa da hrakne i pljune. Čobani naši krasni, neka svrnu rogove kozama i jarcima, i neka im svire. Ribari naši, neka zanjore u duboko more, dugih i debelih pestelja neka izribaju, da počaste njihove ljube drage itd. itd...." („Srpski List" broj 32 — stupac I.i i II.i).

Vatru koju tako dostojno otvori svešteni odmetnik, glasilo srbskoga poštenja i srbske slobode na Primorju, jedva dočekalo da širi, jari, i razpiruje bez odmora. *Hrvatski Razgovori*, jer uz hiljade iztisakâ u bezcienje razgrabljenih od naroda, nekolike stotine ih kupili trznom cienom vladini ljudi, *prodani su* i *prodan pisac* [1]). „Narodni List" koji se izložio svakojakim žrtvam i neprilikam pri ustancim od Vukalovića do Kovačevića, očito i opetovano potvara se pronevjerom, da je ustaškim novcem kupio brzotisk; Klaić koji je dvaput liep položaj i ljepše plaće žrtvovao za svoju nezavisnost, taj im je udvorica gori od Lapenne; porazitelj Bajamontov, ponajbolji govornik i odvjetnik u Dalmaciji D.r Bulat, *osoba* je *mračna*; Šibenski dični načelnik vitez Šupuk to je *špotnja*; (Vidi broj 34) učeni i sdušni profesur Bulić, to je crna gavranina.

[1]) Od toga pisac nije primio ni novčića koristi. Dapače nije još podmiren ni cio tiskarski trošak odmjeren na samu hartiju i na slagare, pošto „Razgovorâ" ima još množ u zalihi.

Uprava tiskarne „Narodnoga Lista".

Pri malom odzivu Hrvata na te psovke novi Srbi sve to jače navaljuju. Na koga će najvoljnije udariti? Čim najživlje zabavljati svoju liberalnu publiku, oni koji nehaju ni za vjeru ni za crkvu? — Papom. Ah papa, papa! — *Satan Aleppe!* — Enciklika *grande Munus*, puna ljubavi i skrbi za cielo slovinstvo, to je *navještaj rata i bratskog pokolja.*

„Povraćamo se u srednji vijek kad su popovi krivi da nadvlada Turčin. Stari se jadi opet ponavljaju. *Biskup Buconjić primio sto hiljadâ fiorinâ u Rimu da krsti Turke.* Biskup Strosmajer svoja vjerska načela prostirući, crnim pečatom pečati svoja djela, orudje je bratskog pokolja [1])".

Poznati, najpopularniji prota Karlovački, uz svoj *finis Chroatiae*, i on kroz „Srpski List" narodu očituje *zavjeru* Strosmajerovu, koji *denuncira Srbe, i svojim okružnicam vodi na rat proti crkvenomu jeziku, proti srbstvu i proti pravoslavlju.*

To je još malo. Govornički orijaš, preosvešteni vladika Teofan, stupa na branik. On na Duhove proglasuje svojoj pastvi *nečistim duhom zanešena* vrtljavca toga (Strosmajera) *koji se pojavio nekakav prorok budućnosti slavenske, da premosti jâz, koji je za spas sušte istine razvalio sâm božji promisao; pa hoće da mu za taj njegov most Srbi dadu i babe i konje i priječke i blazine, i podzidove i ogradu, da nebudu Srbljи više;* a on Teofan neda, te neda. U tom ni pô jada, nego Srbi na Primorju Strosmajerovu okružnicu, koju cio sviet hvali rad ljubavi kojom odiše, sude politično da

([1] „Srbski List" broj 6 godine 1881.

zaudara lomačom, i da im prikazuje crnu sliku Torquemade.

Pa oni koji samo priznaju *slobodu i narodno načelo*, kažu osvjedočenjem, da odgovor koji bi mogla Rusija dati Strosmajerovoj poslanici, odmjerajuć katolicim u Rusiji, kako se indje mjeri (u Hrvatskoj?!) pravoslavnim, bilo bi veliko zlo po katolike koji u Poljskoj i u Rusiji sad uživaju liepu slobodu (!?) Napokon se vesele, da će na skoro pohoditi Dalmaciju Strosmajer, pa će mu srbske demonstracije dokazati, kako su hrvatski kulturtregeri tu nasjeli, kako će tu taj mesija naći moralno mrtva svoga Jovana predteču, zloglasnog Dum Miću sa svojim *Razgovorim.* A pred svakijem novijem napadajem na srpstvo, ustat će srpstvo. A o Dalmaciji već je neopozivivo zapjevo neumrli Tomaseo: *Che in te, seconda Italia* Iddio compose Serbica stirpe. („Srpski List" broj 20).

Ni demokratična i najliberalnija „Zastava" u ovom neće da izostane ni ona. Čudi se *smjelosti* Strosmajerovoj, čim je on izašao pred srpski i slavenski svijet. *Šta je rimska kurija od Ćirila i Metoda načinila, to se pravoslavnih Slavena netiče.* Pozivlju se u Rim na hodočašće *katolici Hrvati*, kao da ima i Hrvata pravoslavnih. Kaže se, veli „Zastava": „priznana su znanošću i proglašena glavom katoličke crkve načela, koja su prosvjetlitelji cieloga slavenstva sborom i tvorom zastupali: jedinstvo crkve zasnovano na stolici S. Petra i poštovanje narodnih osebina u granicama toga jedinstva. — Sta vaša *znanost* priznaje, (veli „Zastava") tu se nas netiče. Okanite se istoka. Vidimo mi vaše želju: da vam jedinstvo crkve putem unije bude

most narodnom odrodjenju vjeru svoju iznevjerivših Srbalja — pokatoličenju, i tim i *pohrvaćenju* srpskog naroda. Ali od toga neće biti ništa. Samo vredjate narod srpski (broj 20 „S. L.“) „Sam polazak u Rim Mihovila Pavlinovića sa crnom četom stotine popovâ, to je paklena urota proti slobodnomu slavenskomu pravoslavnomu življu. On se tamo pomirio s Danilom, a nije mira imao dok nije s crnom zemljom sastavio uzor spisatelja Ljubišu. Crne li mu duše! (Broj 25 „S. L.“).

Pri zločinstvu hodočašća rimskoga, sastanak srpske omladine u manastiru Gomirju, stvar je naravna; pošto su u Hrvatskoj podigli vjersku hajku Strosmajeri, Rački, Stadleri, Vojnovići i ostali prvaci. („S. L.“).

„U cijelom katoličkom svietu, nema rimska crkva fanatičnijih vojnika od onih što joj služe u Hrvatskoj“. U take se broji i Mato Mrazović koji bi sve žrtvovao svojoj ambiciji. A D.r Kosto Vojnović, ta žrtva samosilja? To je pravi jazuit; najgorezlo on je zaslužio.

I pogrde službenoga lista iz činovničkoga pera proti biću kršćanstva u Zagrebu sgodne su „Srpskomu Listu“ u Zadru, koji metaniše banu Pejačeviću, jer će u Hrvatskoj onsuzbiti hrvatiziranje“. (Vidi broj 8).

Dubrovnik pri nesreći trešnje pritekao u pomoć Zagrebu i pozdravio ga imenom Atine. Da to nebude izustio! Srbi s Primorja prosvjeduju: jer Zagreb nije ništa učinio dostojna toga imena. Zagreb je kotilo žandarsko. Biograd je više za prosvjetu učinio u godini dana, nego Zagreb odkad postoji. Hrvatizam je pravi i veliki neprijatelj razvitka i narodnog srpskog napredka. A njegovi zatočnici, čeda policije, a sami po sebi policioti. Po Dalmaciji je naći mali broj Hrvata razasutih poput Židovâ: oni su Iskarioti“ (Broj 9).

Srbin katolik, taj najmleni da ogavnije pod imenom katoličkim grdi sve što je Hrvatu i katoliku milo i sveto, pošto je izpovidio da „K. D.“ pa ni „Narodni List“ nije kriv razdoru, jer ovaj na osob, *pravoslavnim nije odveć prkosio, i ako su ga uredjivali katolički popovi;* očituje da je *razlika u načelima i u težnjama ogromna*, jer su stranke te dvi uprav diamentralno protivne: *Narodne tendencije, politični uzroci Srbâ i Hrvatâ, bore se u Hrvackoj Slavoniji, u Dalmaciji, u Bosni i Hrcegovini.* S toga i Strosmajer, ako je dobar po Hrvate, (odgovara se „Slovincu“) nemože biti dobar i po Srbe (broj 14 godine 1881); s toga XIX viek izključuje svako hodočašće u Rim [1]); svaku okružnicu koja bi htjela drugomu, i bez sile svoju vjeru nametati; i *svako vjersko pitanje*, jer je vjera stvar savjesti (broj 24). Inače Hrvati oko „Narodnoga Lista“ to su ljudi za noć S. Bartolomija i za opozov Nantskoga edikta.

Pa opet o rimskom hodočašću; da se odkriju urote popova hrvatskih sa Vatikanom, proti jedinstvu Italije i proti slobodi Iztoka. Prvi pokušaj crne akcije jest imenovanje *jezuite* i *niemca* Stadlera, za arcibiskupa Sarajevskoga. Gle sramote po Hrvate (broj 28).

Ah, ona nesretna urota u Rimu! „Urota proti novajlijama, kao za vrieme Savanarole, Gjordana

[1]) Dakle vjera spada u misao srbsku?

(Bruna), Husa, Galileja. Tko je orudje rimske kurije, tomu je po milosti božjoj dozvoljena svaka tiranija, svako nasilje i svaki zločin“ (broj „S. L.“ 29).

Ah oni nesretni Hrvati, sa onim nesretnijim papom! Oh da se srećom Hrvati hoće spomenuti one: Sveti Otče, molimo ti se nemoj blagoslivljati Italiju! I opet: „U Vatikanu se snuje i kuje protiv srpskog naroda. Pravo su učinili što su i mrtvoga Pia IX izžviždali na sprovodu i dobro je da su potukli zube klerikalcim, da više ne pomole glave iz Vatikana“ (Vidi „S. L.“ broj 27).

XII.

Nakon skupština omladinskih u Novom Sadu, i na Cetinju, uz one u Vršcu, u Gomirju, prispila iz Gradca i Beča na Dalmaciju *Srpska Omladina*, *da izkorjeni vjerski razdor* i *cijepanje na srpskoj prosvjeti i preporodjenju*, t. j. po tumačenju njihova glasila, da za ljubav srbskoj vjeri i srbskoj prosvjeti nestane sviesti hrvatske i vjere katoličke u Dalmaciji.

Sve to mahnitanje novih Srba po Dalmaciji i okolo nje zamierali im itko njihov sa strane? Nitko, izim „Odeskog Vjestnika“, nešto bolje po evropejsku upućena. Dapače: sam naum omladinske skupštine u Dubrovniku ovako se slavi: „divni osjećaji, divni izrazi i srpsko staro gostoprimstvo, sve će predusresti dičnu omladinu u dičnom i ponosnom Dubrovniku, na obali mora Jadranskoga, srpskog mora a srpskog Primorja... gdje se srpski govori, misli i osieća... gdje je vila umjetnica pjevala srpske pjesme, srpskim junacim a za srpske junake.

Radujemo se što se naša srpska Athena izabrala za mjesto srpske omladinske skupštine. Srpska će omladinska skupština u Dalmaciji stati na put *crnorizcima* (popim i fratrim), koji hoće da prikriju svoje kužne namjere, svoju kužnu crnu dušu itd. itd.“

Dok ljuto se zamiera vladi i „Narodnom Listu“: onoj, što je zabranila tu nevinu omladinsku skupštinu, na koju su dopeljani sa srbskim zastavami oružani Rišnjani; a ovomu, što je tu omladinu srpsku u Dalmaciji nazvao lakrdijom, „Glas Crnogorca“, svu krivnju nesloge izmedju Srbâ i Hrvatâ obara na Hrvate, što ovim *ključa u srdcu neprijateljska pakostna mržnja protiv Srbima*“ [1]).

Drugi izmedju najuglednijih listova, Biogradski „Novi Vêk“, bodri Srbe na Primorju ovako: „Odgovor „Srbskog Lista“, „Narodnomu Listu“ (rad omladine) to je za cêlo mužanstven i dostojanstven odgovor. Hrvati su njihovoj taštini žrtvovali sve što su imali i mogli da žrtvuju. — To će dati hrane tinjajućem plamu srpske sviesti u Dalmaciji, to će pokrenuti tamošnje narodne duhove, da se otresu sviju obzira, *te da sigurnije rade na osiguranju srbske narodne zajednice.* To će i kod nas pokrenuti duhove, da uvide kako valja poraditi, *da se Dalmacija Spstvu trajno zadobije.... Za*

[1]) Broj 34 godine 1881.

nas su govorili i govoriće naši dževerdari i naši topovi. A za papištanske Hrvate? Za njih će biti u historiji najveći spomenik njihov — kukavičluk“ (Vidi broj 35 „Srpskog Lista“). Pa gle, i visoki činovnik kod ministerstva spoljašnih djela u Srbiji, nedavno čestitao javno tomu *plemenitomu* i *patriotičnomu* radu srbske stranke na Primorju.

Plemenitost težnja srbskih u Dalmaciji, kô što patriotičnost njihova zastupstva uortačena s talijanašim dalmatinskim, najbolje osvjetlava poklik 8 rujna godine 1881, na slavu Bajamontu u saborници Zadarskoj: *Smrt Hrvatima!* Tako pred cielim narodom Srbi i autonomaši proslaviše glasovanje 6 ožujka 1873 u Beču, na koje još plače i dugo će plakati cielo slovinstvo u Austriji; osvetiše *doli nedostojni* sabora dalmatinskoga 18 ožujka 1876; i pečat svoj udariše na odmetništvo 7 srpnja 1879. Okolo tog pečata glasilo napisalo urnebesnom klikom: „Dalmatinska hrvatska stranka slavi one koji su vodili rimskome pastiru nekoliko pravih ovnova. Hrvatstvo je u Dalmaciji plitica iz koje srkaju, loču, labaju i žderu narodnjaci“.

Valjda se dalmatinski i hrvatski Srbi nisu još dovoljno razgalili? Hoće da ne. Kakva im je liberalnost i genijalnost u izumišljanju novih pogrda na najpoštovanije Hrvate, hoće da ih sviet čuje i počuje: „Strosmajer, otvori vatru na srpstvo. Svojom enciklikom morade uvrijediti do dna duše pravoslavno čuvstvo srpsko. Vladika Teofan, jedini je koji razumjede koristit se svojim položajem u duhu savremene narodne i crkvenske potrebe. On je naiprvi iza svetih diecezana plašćanskih. On, *u divnoj svojoj duhovskoj besjedi* kao već *pripoznat*

najsajniji govornik srpski, [1]) kaza svome kolegi katoličkom: šta je Srbin u svojoj pravoslavnoj vjeri *i u kakvoj tijesnoj nadprirodnoj svezi stoji narodnost srpska sa čistijem pravoslavljem svojijem.* Neodvisnjaci u „Pozoru“ se pomamiše, kada im stiže umna, razborita, mrak crne misli pounijaćenja, kao munja razbijajuća *duhovska besjeda* vladike srpskoga, iz vladičanstva po Hrvatsku najznačajnijega i najmoćnijega“ („Srpski List“ broj 38).

Od smješka požale, opet nas vuku za vlase, da čujemo i počujemo resultate historije, statistike i politike srbske u Hrvatskoj. „U Dalmaciji svi štokavci su Srbi, a kajkavci su Hrvati; dakle, u Dalmaciji su na kopnu svi Srbi, odbaciv nešto čakavske primjese na morskoj obali, *Hrvatsko pravo*, to je prazna fraza; jer danas sa Ugarskom ima Hrvatska zajedničko državno pravo, kako je rekao prvi državnik u Hrvatskoj“ (baron Joca Živković, brat Teofanov. Vidi broj 41).

Tko je kriv Kosovu? Tko upropasti Srbe i Hrvate? „Kriv je Rim, ako Srbi podlegoše sili musloma skoj, koju samo živa radnja kancelarija vatikanskijeh u srce Srbije dovede, i time kao izvrši osvetu nad Milutinom i Dušanom, koji izigrahu vjerolomnu politiku rimpapinsku“ (Broj 37).

Da se po čem, višekrat duboko obrazloženo, nesmetne s uma; opet i opet naši Srbi ponavljaju: „Priznav zajednicu jezika, pa kad bi uztvrdili što

[1]) Kojigod evropljanin iole pismen proštije onu besjedu u crkvi izrečenu, po novinama raznošenu, sklapa ruke nad nesrećom pastve kojoj se šta takova smiešna i prostačka smi izreći.

se tvrditi nikako nesmije, da su Srbi i Hrvati jedan i isti narod — nalazimo u tom narodu veliku razliku, recimo podjelu na dvie stranke, koje različitim putem idu, koje su od pamtivjeka podieljene po načelima i težnjama.... Zajednica propovjedana od strane Hrvata, to je lukavstvo, kojim bi oni htjeli staviti srpsku glavu pod tudju kapu... Zaludu mi prosto kazati da sam Srbin, ako mi nije prosto tražiti prilična srestva za uzdržanje svoga: *Srbin sam!*“ (broj 45). „Nevolja nas Srbe goni, ne s centralistima, nego *da se i vukovima bratimimo* samo da se obranimo od izdajničkog napadaja od strane Hrvata“ (Broj 39).

Dà Hrvati su prodanci, izdajice i špioni. To neidje samo *prečasnoga oca* Mihovila Pavlinovića, nego i zastupnike u Beču, koji denunciraju tamo Srbe. Klaić je osobiti detektiv srbskoga iredentizma u Dalmaciji (Broj 47); a „Narodni List“ sije *mržnju i religiozni fanatizam medju jednokrvnu braću*, jer se usudio pripovjediti, da je preosvešteni vladika Petranović, da ih nagovori na mir, plakao pred Krivošijanima (Broj 47).

Neka se štioci nečude ovakoj gužvi mržnje i stoput opetovanim psovkam, u glavu hrvatstva i katoličanstva. Smrtna mržnja i psovka, to je stožer srpskoj misli na Primorju i okolo njega. Čuj i počuj!

Mlado ljeto 1882, počima uvjeravanjem, da „veseli klik oduševljene omladine, kaže svietu da u Dalmaciji žive srpski narod“ i sliede po običaju arotisiljanja u glavu Hrvata i Hrvatske.

Preskočimo zjalo starih poznatih grdnja. Kad unomadne ciela Dalmacija i Hrvatska ustaše dat

slave hrvatski barjak slavodobitan u staroj svojoj priestolnici Splitu, Srbi na Primorju ustaše u slavu Bajamontu, svomu jednomišljeniku, u odporu proti sdruženju, u obrani liberalnih načela, u obrani *latinske uljudnosti;* i s toga ustaše što bi Bajamonti jednom bio rekao: *Srbi sutra, al Hrvati nikada*[1]); što hrvatskim *slavodobičem u Splitu strada liberalna misao; stradaju svi oni, koji se u Dalmaciji crnom korom hljeba hrane;* jer da su ih zastupnici, da osvoje Split vladi izdali pri glasovanju za carinu na žito. S toga zove se na okup ove godine u Skradin *Srpska omladina u Dalmaciji* vapijuć *divno prisustvo dičnih srpkinja da njim raspale prsa.* Pa se po „Zastavi“ rišu odnošaji Srbâ i Hrvatâ u trojednoj kraljevini, „da Hrvati srpsko ime poriču, da oni pravoslavne hoće da pounijate te pokatoliče; napokon da Bosnom i Hercegovinom, hoće na Balkanskom poluotoku položaj, koji srpskom narodu pripada“, s toga da nemože biti u Srbâ prijateljstva prama Hrvatim.

Novim Srbim hoće se morala. Oni napadaju na *lažni moral* hrvatske stranke. Licumjerstvo ili jezuitizam je sve ono što ta spominje o moralu. Opet i opet: Pavlinović *prodan*, Danilo palikuća, D.r Miće šarenjak, savjetnik Milić izjelica, spekulant, pijanica, Biankini s družinom špijoni i zločinci, da te Bog učuva. Danjku na rakiju i na žito, povišenju vojničke službe, svemu što puk tišti, svemu su hrvatski zastupnici krivi.

Netko smušen, pod ime popa katoličkoga na-

[1]) Bajamonti glumac po svom običaju, jednom bio izrekao: *Slavi domani, Croati giammai!*

bacio u „Slobodi“ ob ovogodišnjoj zabrani staroslovenske mise u Zagrebu, i potakao razkol. Eto radosti srbske! Oni sve to grle objeručke, i kao nepristrani Slaveni uzdaju se da će razumni poći putem protivnim uticaju Vatikana na razvitak slavenskog života. („Srbski List“ broj 28).

Jadni Srbi u Drnišu, oni su tamo na paklenskim mukam, pod špijunstvom kletih Hrvata. Jadni Srbi u Splitu i u Dicmu, gdje Srbi katolici *špijunišu šaku pravoslavnih Srba* u Šuščim. Prokleta republika mletačka, *ona pokatoliči Srbe Sinjske, Imotske i one u Primorju* (!?) I u Dugopolju iz Srbâ načiniše Hrvate. Ne samo da se propaganda širi u Bosni, nego hoće da je pronesu i u Dalmaciju. Turci nisu tako na silu turčili, a ako su ih i turčili, nisu im oduzimali srbsko ime. U Splitu, za izbora obćinskih, bajonete, falake i grozna sila proti Srbim i autonomašim. („Srbski List“ broj 28 godine 1882).

Jeli već grotulja srbskih misli u Dalmaciji donizana? Ćuti! „Nema dokaza srpsko-hrvackoj mjesi, a još manje dokaza za hrvacko državno pravo. Sriem je ognjište najčistijega srpstva. Srbi su prešli u Krajinu i u Hrvacku, vojnička je granica srpska. Srbi obraniše i današnje hrvastvo, i državu i zapad od turskog kopita. Donja Dalmacija bila je po narodnosti srpska od dolaska Srbâ. Gornju pak Dalmaciju naselili su Srbi za turskoga prodiranja. Srbi prekrili su na zapad svu Dalmaciju. Senjski uskoci su Srbi. Sila Srbe pokatoličila. U gornjoj Dalmaciji nema smjese Hrvata i Srba. Od staroga hrvatstva *od kamena nema do kamena.* Ako katolici po nagovoru odbijaju svoje pravo narodno ime, ako svoj jezik hrvackijem nazivlju, to ništa neznači. Tako će se vladati dok ih god budu predvodili popi i fratri. Mi smo vidjeli, i to za posljednjijeh godina, kako ovaj nesretni narod, kao *comparse* u pozorištu, prolazi pod deset imena. Vidjeli smo isti narod [1]) pod imenom ilirstva, jugoslavenstva, slavenstva, dalmatinstva, dalmatinsko-bosanstva, slovinstva, hrvatstva. *Sve, samo ne pravo ime, srpsko ime*“. („Srbski List“ 20 jula godine 1882.)

Mnogi će presjeći: „dosta! To već zaudara jamom!“

Evo dakle srbskoj misli u Dalmaciji zaglavka: *Srbi svi i svuda.* A *pravi Srbi* sami *pravoslavni Srbi.*

Da na razstanku od te zakopine štioca mine stùga, nek mu još ove dvie crte hrvatske misli:

Zvonimirova kraljevina i Dušanova obstoje, ako i u drugom obsegu; jedinom razlikom, da je prva savezna, druga da bijaše zavladana, pa postala neodvisna. Te kraljevine živu i napreduju, neustupaju jedna drugoj zemljište, pače ga traže razširiti bilo po povjesničkom, bilo po etnografičkom pojmu. Ali ovdje nastaje sukob, jer brat s bratom nedieli podvornice, ako baš nemora. A da smo mi Hrvati prisiljeni toga učiniti, to hvala Bogu još se nedokažuje. Na stranu dakle fantazijama. Da nije državnog pitanja medju nama, ni „Zastava“, ni „Razgovori“, ni Miletić, ni Pavlinović, ni školski zakon prekovelebitski, ni svrgnuće Ljubiše i bukovački izbor ovkraj Velebita nebi sigurno prouzrokovali plemenski razdor izmedju Hr-

[1]) Ne narod, koji ogromnom većinom nije poznavao nikad, kô što ni danas nepoznaje do svoga hrvatstva; nego ste vidili dobroćudne narodne vodje, koji sa želili da pojedino ime nebude smutnja većemu bratstvu. I to im danas vi predbacujete!

vatâ i Srbâ. Moglo je biti kadkad nesklada, nesporazumljenja, okršaja, zavada; ali pravog razdora, tako krutog napadaja, da se Srbin sa Talijanom sveže, samo da prkosi Hrvatu, doisto nebi bilo. Radi se na jednoj strani sačuvati djedovinu, radi se na drugoj promaknuti zemlište etnografično, da se tim savlada državno. Tamo u iztoku Bugar neda svoje, pače se tuži što su mu odtrgli komad njegova zemlišta i dali Srbinu; sva se akcija preniela na zapad, da se s imenom i genetičkom specifičnosti i vjerom i liberalizmom postigne državna okupacija. Ali kako dalje taj upliv dopire, tako kraće postaje obružje državno hrvatsko i u tom doticaju radja se sukob, kojeg jedino budućom pretvorbom iztoka može nestati. Medjuto konservativnost državna Hrvate drži i niko pametan neće jim zamjeriti tu praktičnu mudrost. Jer mjesto da se iztok slije on se počeo jače individualizirati, kako vidimo u Bugarskoj i u Srbiji, pak zašto baš Hrvatskoj, koja živi u zajednici velikog carstva namieniti svojevoljnu pretvorbu, na korist nepoznatog budućeg jugoslovinstva, koje još je na vrbi svirala? To je odviše naivno tražiti od Hrvatâ u ime bratske sloge. Nije Srbe u taj odpor kakva nevolja nagnala, no dogadjaji koji su probudili u njima velike nade, koje se razpliniše, te ih ostaviše zlovoljnim prama Hrvatim, držeć da se oni mogu i njimi okoristiti. Ali to su neizbježive posljedice moći, koja da bi bila na protivnoj strani, nas bi morala uputiti pregorenju. Nu kad se odnošaji Bosne i Hercegovine stalno urede, držimo da će razdor izmedju Hrvatâ i Srbâ popustiti, te da će opet i jedni i drugi stupiti u složni ustavni rad, za boljak zajedničke domovine. Ako stranka narodna nije više ona ista jer su ju Srbi odbjegli, ipak što od nje ostade, još vojuje pod istim barjakom sjedinjenja. Tu dakle promjene neima, nego umanjenje broja. Srbi kod nas izjaviše, da nisu više za sjedinjenje. Mi Hrvati ostajemo pri tom cilju. Srbi očevidno neće sjedinjenja da se Hrvatska neokriepi. Hrvatska mora da se okupi i zajedno složi što je njezina, kako joj ništa propasti neće na stranu: dakle mi Hrvati moramo se pod tom zastavom i nadalje boriti. I pošto je Dalmacija na tom skoku, a mi Hrvati u njoj smo većina, to mi možemo izvesti sa ili bez Srbâ. Ta i u Hr-

vatskoj ima Srbâ, a ovim nemože biti gore nego onima, nu oni tamo nemadu se šta tužiti, jer su u svem ravnopravni. Ćirilica nije još ozbiljan povod nezadovoljstva, a školski zakon još manje pametnim evropejcim. Zar i ovdje radi sloge i mira da Hrvati žrtvuju svoje državno jedinstvo? Još o Bosni nemože biti govora, jer nije anektirana carevini, ali da bude i da u svoje vrieme Hrvati i Muhamedanci uztraže sjedinjenje sa Hrvatskom, stavimo, a Srbi se suprotive na to, priznat je da bi se stvorila takova skupnina, koja bi vriedila za Hrvate i Srbe jednako i bila suparnicom ostalim carevine. Kad u carevini Ugarska, Češka, Poljska toliko važe, kako nebi naša kraljevina njima skoro ravna? Odkud dakle protuslovja naših idealista? Od onog tajnog priklona Srbima, što imadu neodvisnu kraljevinu, kojoj oni sigurniju budućnost nazrievaju. Njima je svejedno što će biti od Hrvatske, samo da je srpstvo slobodno u svom dalnjem razvitku. Ali ako je Hrvatska savezna i odtuda kakove nepogode za svoje biće ima, ima i koju korist jer težko bi da je samostalna došla do uskrisenja svoje cjelokupnosti. *Kad su tu oni koji sebe Srbima nazivlju, bilo s vjere, plemena, nagnuća, to nam Hrvatim ništa nesmeta, samo da državnu miso poprime, jedinstva i javnoga prava.* Ali za ravnopravnost nitko se nebori pošto je svakom osigurana zakonom. *Ako se pak kraljevina u kojoj i oni žive zove Hrvatskom, uz njihovu genetičku osebujnost to je zahtjev državnog jedinstva i javnoga prava njezina.* Srbska je kraljevina uz Rumunje i Bugare svoja. Zato netreba krstiti svakoga drugim imenom, svakomu ostaje svoje, ali državno mora biti jedno, kad nije saveza, kao što izmed Austrije i Ugarske ili Švedske i Norvegije. Što je svoj Evropi očevidno to mora biti i našim Srbima, ako hoće da pravedni budu i razumni. Hrvati ma za nikakvu slogu, bratinstvo, mir, sreću, nemogu žrtvovati svoju starodavnu dičnu kraljevinu i njezino državno biće. Braniti do zadnjega svetinju svojeg zemljišta, imena, povjesti, to će biti dika sadanjeg pokoljenja. — *Splitski* X. —

„Nesreća je kod nas da Srbi, radeći protiv nas, nemogu sebi pomoći, da mi boreći se protiv

njih sami sebe slabimo, i da taruć se medjusobno, radimo oba u prilog drugomu, a sebi na propast. — Kraj toga niemstvo nas gazi; sa iztoka nas hara rumunština, sa zapada talijanština. Ako nebudemo jaki i složni, neće li si ona dva latinska plemena preko naših glava pružiti ruke? A nevide li Srbi da, radeći u Krajini i Dalmaciji protiv Hrvatske i njihovog utjelovljenja, u istinu ni malo sebi, a izključivo tudjincu u prilog rade, riečju, da su sliepo orudje krvnog neprijatelja naše zajedničke slobode? Zar se zbilja Srbi hoće uvjek smatrati tudjinci u ovoj liepoj ali nesretnoj hrvatskoj zemlji? Zar zbilja hoćemo uvjek biti slabi kad bi složni mogli biti prejaki? Dosad radismo kao djeca, budimo ljudi. Pustimo strasti, pustimo srdce, neka nas vodi samo razbor i korist. Nama je neprijatelj zajednički, zajednička valja da je svrha. Neka prestane izmedju nas to užasno trvenje, kojim se obojica slabimo, a samo trećem ugadjamo. Složimo nesložne dosada sile, te dočim smo dosada radili za druge, a protiv sebe, vriedno je da radimo za sebe, a protiv svakog neprijatelja. — Mi težimo kao i Srbi za slobodom, za državnom nezavisnošću. Oni ju nemogu bez nas, a kamo li protiv nas polučiti: razcjepkani nemamo ni mi ni oni snage. No ako u istinu hoćemo slobodu, zar sloboda može izključiti naš jedinstveni rad? Riedke su države u kojima bi vladalo jedinstvo narodnosti uz jedan jezik. Mi govorimo istim milozvučnim jezikom, iztočna je vjera prastara u Hrvatskoj, a mi bi bili nedostojni samo i pomisliti o kakvoj slobodi, kad bi ju na razliki vjere graditi htjeli. Isti su nam običaji, ista liepa domovina, a ako hoćemo i ista sjajna budućnost. — Kad dakle predleže svi uslovi sloge, mira i zajedničke sretne budućnosti, zar da nas zbilja samo nesretno ime razdvaja! Budimo, bez obzira na ta imena, graditelji jedne državne sgrade, jedne budućnosti, *budimo*, ma se gdjekoji smatrao još članom druge narodnosti, ipak *svi sviestni državljani hrvatski*“.

„Sloboda“.

Napomena nakladnika uz pretisak
spisa Hrvatska misao

Kolebali smo se da li uz pretisak Pavlinovićeve brošure Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji objaviti i tekst njegova tajnog programa Hrvatska misao iz 1869. god. Iako je taj program već dva puta u kratkom vremenskom razmaku objavio prof. Dr Nikša Stančić, koji ga je i našao u Dubrovniku, prvi put u Historijskom zborniku XXV-XXVI (Zagreb 1972-73), a drugi put kao prilog u svojoj knjizi Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji - Pavlinović i njegov krug dp 1869. (Zagreb 1980.), odlučili smo se ipak objaviti ga i po treći put kao dopunu i za samo bolje razumijevanje naslovnog djela ove knjige. Kod toga su nas vodila dva temeljna razloga. Prvo, sadržajno oba spisa su veoma bliska i međusobno se dopunjuju i tretiraju još i danas najaktualnije pitanje hrvatske unutarnje politike, pitanje Srba u Hrvatskoj; drugo, oba ranija Stančićeva izdanja objavljena su u strogo znanstvenim publikacijama koje su teže dostupne širem krugu obrazovanih čitatelja, a ovo naše izdanje namijenjeno je upravo takovoj čitateljskoj publici.

Ovo izdanje je zapravo pretisak prvog Stančićeva izdanja u Historijskom zborniku zajedno sa Stančićevim bilješkama. Napominjemo da je prilikom tog prvog objavljivanja Stančić u izvornom tekstu vršio manje zahvate u pravopis (velika slova, interpunkcija), a u Pavlinovićevim bilješkama pod tekstom vršio ispravke nekih pogrešno navedenih godina izdanja djela na koja se Pavlinović pozivao. Da bi se razlikovale Stančićeve

od Pavlinovićevih bilježaka pod tekstom, Stančić je svoje bilješke donio u uglatim zagradama, ali je i jedne i druge kako su dolazile označio jedinstvenim slijedom rednih brojeva. I to smo vjerno preuzeli u ovom našem izdanju.

Možda bi još trebalo upozoriti čitatelja, iako je o tome bilo riječi i u uvodnom članku B.Zelić-Bućan, da je spis "Hrvatska misao" nastao 1869. godine, dakle u vrijeme kad još nije bilo došlo do otvorenog sukoba između Hrvata i Srba u Dalmaciji i kada većina hrvatskih narodnjaka nije još shvaćala dalekosežnost sve naglašenijeg isticanja srpstva od strane pravoslavnih u Dalmaciji. Zbog toga je i sam Pavlinović, iako je ovo bio tajni spis, bio suzdržajniji s obzirom na Srbe. Tek nakon otvorene srpske secesije i otvorene borbe Srba u savezništvu s autonašima protiv Hrvata, Pavlinović u brošuri "Misao hrvatska i misao srpska" mogao biti sasvim otvoren u prikazivanju nastanka srpske nacionalne misli u Dalmaciji i njihova neprijateljstva prema Hrvatima.

HRVATSKA MISAO (PROGRAM)[1]

Čovjek nalaže, a Bog razpolaže.
(Nar. poslovica)

Hrvati hoće hrvatsko pravo:
I Samostalnost Hrvatske.
II Cjelokupnost Hrvatske.
III Ustav hrvatski.

I. Mi hoćemo samostalnu Hrvatsku, naprama državi i naprama državnoj zajednici, kojoj mu god bilo. Ugarsku krunu priznajemo hrvatskom krunom, u koliko je privremeno danas tom krunom, nekim običajem, spojena hrvatska kruna, dok ju nose kralji iz porodice Habsburgo-Lorenske, od Hrvatâ slobodno i samostalno (god. 1527) izabrane. Netom izumre ta porodica, pravno prestaje i zajednica te krune, iz koje nastaju istanovice dvie posebne krune. Za Ugre Stjepanova, za Hrvate Zvonimirova. Međutim, upravo i danas, ta kruna nije naprama Hrvatskoj samo *ugarska*, nego Hrvati je zovu hrvatskom, kao što u istinu jest, a samo kao zajednička, zove se *ugarsko-hrvatska*; nit se ta kruna pravno zove za obe države *Stjepanova*, nego Stjepano-Zvonimirova, premda je tvarno (materialno) Stjepanova. Rieč *ugarska* uobičajila se kao obćena i kraća i sobom podrazumievajuća ime, krunu, tê prave Ugarske, kao što i kraljevine družice Hrvatske i pridruženih strana erdeljskih. Sve odnošaje, koji su se razvili od g. 1102. do 1848. na uštrb državnoj samostalnosti Hrvatske, mi smatramo,

[1] Naslov u originalu glasi Hrvatska misa' (Program)]

s' jedne, učincima spoljašnih događajâ (susilja Tatarâ, Mletaka, Turaka i Jozipa II[3]) iznad snage i volje obaju saveznika (Ugrâ i Hrvatâ), smatramo ih što političkom nuždom vjekovâ sile i bezpravja; što posljedicom saveznih odnošaja točno neuređenih; s' druge strane, sve te odnošaje viđamo tako kroz sve vjekove uobličene, da neprestance, i kroz takove, po Hrvate najnepovoljnije, proviruje zdrava jezgra državne samostalnosti hrvatske.[2] Napokon svega, događaji god. 1848, na bojnom polju, Hrvatskoj povratiše sve što joj je bilo, što milom što silom, kroz sedam stogodina pootimano; a 42.[1] članak godine 1861. hrvatskoga sabora, kraljem potvrđen, istanova uzakoni državnu samostalnost i podpunu neodvislost hrvatske od ugarske kraljevine.

Nagodba godine 1868. nezakonita je i ništetna, jer je ugovorena od nezakonitoga sabora i bez sudjelovanja većine sastavnih djelova trojedne kraljevine, vojničke krajine i Dalmacije, na to pravo pozvanih.

Mi hoćemo crkvenu samostalnost Hrvatske, onu što je hrvatska crkva od svoga postanka neprekidno uživala u pravomoću spljetskoga prvostolnika i u jeziku svoga naroda; onu što su nam uzalud otimali Niemci i Latini, jer je našla obrane kod rimske stolice. Crkvenu samostalnost nam je braniti i omladiti, da bude najbolje podpore državnoj samostalnosti i da bude crkvi božjega blagoslova u narodu. Red je na rodoljubivo mlado svećenstvo, da svom dušom prione uz božju službu hrvatsku; pa će se i višje svećenstvo pomaknuti; crkva će katolička, u naših stranah, procvasti kroz Hrvatsku; Hrvatska će kroz crkvu odeštetiti svoj ugled u svietu.

[2] G. 1572. samostalni izbor vladajuće kuće na Cetinju (Cetinu N. S.); g. 1712. izbor ženskih nasljednika Dragutina III u Zagrebu; posebne kraljske zavjetnice dane Hrvatskoj g. 1492. od Vladislava II, g. 1618 od Ferdinanda II[a]; raspra s' ugarskim saborom radi vjerozakonske slobode g. 1790 (Šulek, 226 i str XLVIII). Banska vlast sazivati sabor bez kraljeve dozvole sve do g. 1790, vlast potvrđivati saborske odluke (vidi Naše pravice, str. 24), dieliti darovnice do 16 selišta; banski novac kovati; čl. 11. zakona g. 1715. duži kralja da se banom svjetuje o važnim poslovih trojedne kraljevine (Naše pravice, str. XXXVII); ban je vrhovni sudac, zapovjednik vojske itd; čl. 120 g. 1715. ugar-skoga sabora, o pravih hrvatskih; hrvatski kraljevinski nunciji na ugarskom saboru, itd.

II°. Mi hoćemo Hrvatsku cjelokupnu, kô što je bila za svoje podpune samostalnosti, pod Zvonimirom i pod Krešimirom.

Mi hoćemo Hrvatsku, jedinstveno-cjelokupnu po zemljištu. Hrvatska je otoli bila, ka' šta je i dan danas, tu gdigodi stanuju Hrvati. Za kralja Krešimira, sedam primorskih gradova zvalo se Dalmacijom; i tim je gradovima Krešimir od velikodušja dao naslov kraljevine, da svojoj državi umnoži slavu i da se oni po latinsku uređeni gradovi Hrvatskoj priljube. Danas, pod prazno ime dalmatinske kraljevine, tuđin se uvire, da nam hrvatsko more zanieče i da nam hrvatsko primorje otuđi i zgodom pritisne; danas nema puka nehrvat-skoga u nijednom primorskom gradu, u nijednom jadranskom otoku; nema već latinske naselbine na zemlji hrvatskoj, sve je pohrvaćeno. Vjekovi robstva, što su okovali pod Mletke u siromaštvo i u nesviest najvilovitiji dio hrvatske domovine, nek se nepominju u nazivu hrvatske države, imenom dalmatinskim, koje odnemaga sviesti hrvatskoga naroda.

Turska sila otrgla je drugi dio Hrvatske i sunetila je pod ime Bosne, zemlju što se pere Vrbasom i Plivom, i kruni se Jajcem, i Kotorom (Hrvojinim), da se u njoj ni sam Turčin nikad nije ozvao do imenom hrvatskim. Dá, to je Turska; ali je *Turska Hrvatska*.[3]

Turska sila otrgla je još komad Hrvatske, pa se tu zbjeglo obće ime Slavonije;[4] i Slavonija je više koljenâ u turskom robstvu porodila; pa se ti robovi navikli osamljenu imenu i žitku: brišimo to ime, što nam spominje magjarske vojvode i turske spahije, brišimo ga iz imena hrvatske države. Mi ne niečemo pokrajinskoga imena Dalmacije, Bosne, Slavonije, ali neznamo do jedne kraljevine Hrvatske.

[3] Od vremena turskih osvajanja uobičajilo se u Hrvatskoj za zapadnu Bosnu i zapadnu Hercegovinu, nekad dijelove hrvatskoga državnog teritorija, naziv Turska Hrvatska, odnosno Turska Dalmacija.]

[4] Predjeli sjeverno od Kupe i Save nazivali su se Slavonijom sve do vremena turskih osvajanja, a i mnogo kasnije, kada je hrvatsko plemstvo, naseljavajući se u te krajeve, prenijelo na njih i hrvatsko ime.]

Mi hoćemo cjelokupnu Hrvatsku. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, ta novija trojedna kraljevina, u rukû je našega kralja; njegova je dužnost te pokrajine Hrvatske sjediniti; naše je pravo to od njega tražiti. Naše je pravo osloboditi Tursku Hrvatsku kad god mogli budemo; naše je pravo pitati od istoga našega kralja Istru do Raše, staru Slovensku marku, Celjsku županiju:[5] to je zemlja hrvatska; hrvatska je to djedovina. A Bosna od Vrbasa do Drine, čija je Bosna? Bosna je ta bila što hrvatska, što srbska, što ugarsko-hrvatska, pa sama svoja, dok nije postala turska. Tko na Bosnu ima pravo? To je očevina po krvi nas svijuh, i Hrvata i Srba. Na Bosnu ima pravo, po Bogu i po naravi, brat koji ju prvi oslobodi. Srbim odavna se Bosna nadala, Hrvati su ih slobodne puštali; oni su se i u srbsku vojsku upisivali; pa šta bje? Zar bi Srbim sad žao bilo da Hrvati i govore o Bosni? Zar neznadu da evo trista godina, kako Hrvat na pušci stoji; pod samo obetanje, da će Tursku Hrvatsku i Bosnu osloboditi?

Mi hoćemo Hrvatsku jedinstveno-cjelokupnu u narodu.

Dok Rusija ne podiže Srbsku kneževinu, dok se ta kneževina, zadnjih ovih godina, neprikaza obnovljenom srbskom državom, imena srbskoga nije bilo čuti u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je bilo sjedbenika grčko-istočne crkve, koje od pamtivieka, koje od turskieh ratova; ali su to bili Hrvati, jer su oni, i oci otacâ njihovih, rođeni u Hrvatskoj, hrvatski govorili, hrvatsku misa' gojili, bilo ovkraj, bilo onkraj Une i Save. Ime srbsko došlo je u Hrvatsku iz kneževine srbske, preko Srba ugarskih naseljenika, kroz popove i kalugjere odgojenike Sriemskih Karlovacâ. Srbstvo iz prve se prijazno dojmilo

[5] Neko vrijeme postojalo je i u historiografiji mišljenje da su dijelovi slovenskog teritorija nekada pripadali hrvatskoj državi. To mišljenje zastupao je i F. Rački (Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie, Beč 1861), ali ga je kasnije napustio (Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU 56, 1881). Na tome je i hrvatski sabor od g. 1861. temeljio svoju tvrdnju da se hrvatsko državno pravo proteže i na neke dijelove slovenskog teritorija. Usp. J. Šidak, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvog svjetskog rata, Encyclopaedia moderna, 1967, 3-4, str. 13 i bilj. 35.]

mladeži i milokrvnih politika hrvatskih, radi mladih nâda, koje su se oko srbske nezavisne državice prirodno u bezazlenih srcih rojile. Srbska je ustajala; Hrvatska je još spavala, uvita magjarskom ponjavom. Pred imenom srbskim počelo se sasvim ukljanjati hrvatsko ime, u samoj Hrvatskoj, kod sljedbenika istočne crkve; jer se to ime stalo spajati sa samim vjerozakonom; a opet, krvavi rat na Turke, narodno junaštvo Karagjorgja, Miloša, hajduk Veljka davalo narodnoga ponosa, kakva u Hrvatskoj nije se javljalo od Zvonimira do Jelačića. Zadnja ratovanja s' Turcî, s' Niemcî, s' Francuzî, s' Talijancî, pod samom carskom zastavom, sladki ogrljaji magjarske te braće, poljemčeni i potalijančeni velikaši, crkovnjaci, književnici zakopavali su ponos hrvatskoga imena. Dapače, hrvatsko je ime, kroz pokrete talijanske po Evropi ozloglašeno, omrzlo; dok ime srbsko, kroz junaštva mladoga naroda što ustaje, a još većma kroz djelovanje u pristranosti dosljedne nekolicine književnika (Šafarik, Stefanović, Kopitar, Grimm, Miklošić), postajalo častno i milo. Tako se došlo do današnje nevolje; i otle Hrvatom dužnost veća, da prirodno pravo, kriepost i čast hrvatskoga imena osvjetlaju.

Priznavajuć cjelokupnoj, jedinstvenoj Hrvatskoj jedinstveni narod hrvatski, hoćemo li Srbim niekati u Hrvatskoj svoga imena? Nipošto. Hrvatski državljanin grčko-istočne crkve, volil se zvat Srb nego Hrvat? Budi mu. Hoćel to ime na sam vjerozakon uporaviti? Neka. Hoće li i na narod? Neka. Hoće li na jezik? Nek i to. Hoće li na sama slova? Pa i to. Sve to nesmeta Hrvatom; i to braća grčko-istočne crkve do mile volje uživaju u Hrvatskoj. Mi Hrvati utemeljeni na slobodi, častimo svačiju slobodu, dok se ne diže proti nami. Srbi svoj vjerozakon slobodno sliede, kô što i mi katolici; oni s' nami uče, s' nami sude, s' nami zakone kroje: gdje mi zapoviedamo, zapoviedaju i oni; kad mi služimo i oni služe. Ali jednaka prava nameću i jednake dužnosti; kad u državi nije nikakve zaprieke vršenju vlastitoga prava, ni u jeziku in u slovih, ni u vjeri ni obredu i u pravnoj sposobnosti, nema biti ogovora ni u vršenju nijedne državljanske dužnosti. Kad svi uživamo jedne hrvatske slobode, jedno isto pravo hrvatske države, kad smo svi

sinovi jedne hrvatske domovine; svi smo i dužni ponositi se državljanstvom hrvatskim; svi smo dužni pred svietom se kazati rođena braća majke Hrvatske. Ako brača grčko-istočna u Hrvatskoj neće da se zovu Hrvati po narodu, neka priznadu što svak živ zna, da su Hrvati po hrvatskoj zemlji i po hrvatskoj državi; mi dalje neiziskujemo; nam je dovoljno, da hrvatska narodno-državna cjelokupnost ostane ograđena; nam je dovoljno da Srbi razume, da *mi Hrvati nismo dužni stvarati srbstvo u Hrvatskoj*. Većina srbsko-slovačka, uza sve bitne, narodne razlike, imajuć velik broj i zemljište svoje, nesmi u Pešti, uzprkos svim magjarskim nepravicam, niekati ugarske domovine, nit ugarskoga državljanstva; a da bi se zar u Zagrebu srbska manjina htjela odreći hrvatskoga državljanstva, uzprkos hrvatskom bratstvu?

Koji bi državljanin Hrvatske od sebe odbijao hrvatskoga imena kao narodno-državnoga i domovnoga, neimajuć prava ni potrebe za vlastitu narodnu samoupravu, ni zemljišta osobitoga, tajbi se odao rovateljem domovine svoje, ukazao bi se nebratom bratinskoga naroda; kazao bi se zlotvorom nezavisnosti i slobode one države, u kojoj stoji gost, da ju lakše izda.

III.[ê] U prvom zametku hrvatske države ustav se pojavio kao prirodna izjava javnoga života hrvatskoga; nit je kroz vjekove u Hrvatah smalaksala ta ustavna sviest. Saborisanja nije nikad kod Hrvata nestalo; to je prirodni oblik obitelne, županjske, crkvene i državne samouprave. Nikad Hrvatska nije zakonom držala, na što sam narod nije u saboru pristao. Toli naprama inostrancu, kô što prama svojoj vladi i vladaru, Hrvatska se nepomično držala načela: *nil de nobis sine nobis*. Sabor izbirao kralja; narod župane; svećenici biskupe (Naše pravice str. XXXIX). Hrvatski je ustav zgodan i životan. Uredio divlje Magjare i stvorio veličje Ugarske. Hrvatski je ustav izvorni plod ćudi i duha slovjenskoga; koji se žalibože obnio u srodnih narodah. Starijim i samosvojnijim ustavom nemogu se ni sami Inglezi pohvaliti.

Crkva, ta poglavita zadruga u državi, ona se svoje slobode naživala u Hrvatskoj. Povjestnica hrvatske crkve zanima sve učenjake; te su joj i digli krasnih spomenika.

Hrvatska je svedjer štitila slobodan razvoj one nastave, što joj najvećma pomogla, da postane samostalnom i uređenom evropejskom državom; da svoj ustav razvija i usavršuje.

Razbor.

Na I.° Ugarski zakoni godine 1848, nagodba god. 1868, bez zavirivanja u dalju prošlost, koje su Magjari neprestance zakidivali Hrvate, dokazuju, kako savez ugarsko-hrvatski trudno je da se obnovi. Magjar dan danas uglavljen, da svoj narodni obstanak obezbiediti neće bez jedinstvene (centralizovane) i pomagjarene Ugarske, Magjar težeć na gospodarstvo, nije već sposoban sklapati ravnopravna saveza, kakva sama Hrvat može primiti.

Savez Hrvatske s' Ugarskom, manjega sa većim, snizuje ugled Hrvatske pred Evropom; te u snovanju novih saveza i zapleta čini da se zaboravi na moć Hrvatske. To je lasno viditi u ovo samih devet godina, kakve je to razlike javnoga mnenja bilo o Hrvatskoj, dok se o njoj ka' o pravno samostalnoj govorilo, i danas, kad se već misli da je Hrvatska Ugarskoj privezana.

Da ništa od Hrvatske nebude, ni u cjelokupnosti, ni u samostalnosti, Ugarska uvjek će raditi iz petnih žila, dokle god bude Hrvatska s' njom u savezu, i to radi vlastite koristi.

Sama Hrvatska može Ugarskoj zbiljimice zakrčiti puteve k' moru; s' toga ona voli u ruke Hrvatsku, nego i sam Beč.

Hrvatskoj danas ne treba ni prividno ugarskoga saveza. Samostalna Hrvatska nema se bojati, kao starih vremena, ni turske, ni latinske sile; ona je doresla da se brani od Latinâ; snagom duševnom (moralnom) kroz narodno načelo, kojega Italija priznaje glavnom svojom podporom, snagom tjelesnom (fizičnom), na bojnom polju.

Na Tursku dosta bi bilo Hrvatsku samu napustiti.

Hrvatska se danas nema bojati od Beča ni poniemčenju ni rastroju u nasljedne pokrajine. Narodna samosviest Hrvatske već nepopušća, Beč već nije težište

Njemačkoj; Beč, kad bi i imao volje, nema danas sile da vodi k' Njemačkoj, koja ga se odriče; nasljedne pokrajine njemačke danas su Beču postale najveća nemoć i najgolemija neprilika, radi njihove težnje onoj Njemačkoj, koja carevinu Austro-Ugarsku izključuje. Obratno, danas korist Monarhije i dinastije nagoni na to, da se u Hrvatskoj traži naravna ravnotega magjarskoj prevladi. Tom ravnotegom, što bi se dala ostvariti zakonitim putem kroz sjedinjenje Dalmacije, i putem najpovolnijim po diplomaciju kroz pritjelu Bosne i Hercegovine, popravio bi se položaj Austrije u srednjoj Evropi, kakav je najprikladniji po bezbjednosti (sigurnost) zapada, riešilo bi se istočno pitanje u najprepornijoj točki, sa podpunim umirenjem zapada; i otvorio bi se put pravednomu preporodu istoka, bez propasti Turske i bez pogibeli od Ruske; probitci (interesi) vjerozakona i uljudnosti ostali bi zajamčeni i unapređeni.

Ta ravnotega utvrdila bi dinastiju, snizila bi magjarske zahtjeve (pretensije), omogućila bi snažnu državnu federaciju svih kraljevina Njegova Veličanstva, sa podpunim zadovoljstvom najvećih između njih, kao što su Hrvatske, Poljske, Slovenske, Češke, koje i onako nemadu vani nikakva težišta.

Hrvatska ne bi se tad ništa imala bojati za svoju budućnost od saveza sa kraljevinam Nje. Veličanstva. Taj bi ju savez popunio u svojem zemljištu bez velikih žrtava; u tom ona bi najveći požela plod od ugleda i upliva, što ga još ima dinastija i država ta austrijska u svietu; Hrvatska bi imala tako, radi državničke nužde, najbolju odštetu za neizmjerne žrtve, koje je kroz vjekove za kršćanstvo, za zapad i za carevinu priniela. Ujedinjena pa Hrvatska, sa netegnutom zemljom u Bosni, s' morem i sa toliko lukâ, Suezu na putu, postala bi najprva savezna kraljevina, njezina snaga bila bi joj najbolje jamstvo samostalnosti. Ali ipak, mi za sad neodbijamo ravnopravnoga saveza s Ugarskom, u stanovitih okolnostih monarhije Austro-Ugarske.[6]

[6] Posljednja rečenica, po svojoj prilici ispuštena prilikom prepisivanja, dodana je Pavlinovićevom rukom.]

Glasovi se dižu: na što ta osamljena samostalnost Hrvatske? Nijel Srbija jugoslavenski Piemont? Nijel Srbija samostalna država, koja sama ima budućnost u jugoslavenstvu? A gdje vam je ta Hrvatska? Srbi, do duše, obilni su u tih pitanjih; oni često rado prispodabljaju Srbiju sa Hrvatskom; da ovu zadnju ponize i zanieču. Mi ćemo samo nekoliko istina spomenuti, da progledaju bezazleni Hrvati, koje zavode visokozvoneće rieči i varljivi glasovi nedozvanih dnevnikâ. Prispodabljajuć Srbiju sa Hrvatskom naprama jugoslavenskom preporodu, prigovara se: da je Srbija samosvojna, a da je Hrvatska pod magjarskim jarmom. Naše je osvjedočenje, da kako danas Hrvati nemogu bez bečkoga befela krajišnike krenuti preko Une ni preko Save, tako isto da ni Srbi nesmidu od Magjara jednoga vojnika pustiti preko Drine ni preko Timoka; a da u zgodi kakva evropejska pokreta Hrvati bi voljniji, spravniji i jači bili nego Srbi. Hrvati evo trista godina da se neprestance u velike kušaju; Srbi su se mogli i morali na čete pokušati, i u zadnje vrieme bez ikakve državne pogibeli; ali Crnoj Gori i Bugarskoj, pa i samoj Bosni, gledajuć na Srbiju, mal da oči ne pobieliše. Dapače, Srbi, na tvrdu vjeru, zadnjega rata izdali su Crnu Goru; a rade još danas proti bugarskom ustanku. Sa sto hiljada graničara lasno je urediti veliku vojsku kroz sve pokrajine hrvatske. Srbija za dviesta godina neće imati ni množ, ni vještinu, ni rodoljubje hrvatskih gjenerala. Jedan hrvatski kapetan i danas je najumniji organizator srbske vojske. To glede tjelesne samosvojnosti, koja i onako ne vriedi bez samosvojnosti duševne.

Lašnje je prosuditi gdje može biti govora o duševnoj samosvojnosti, ako se za čas oko svrne na zadrugu, na ustav, na sudstvo, na učiteljstvo (školstvo) i na književnost. Toliko je malen upliv umlja u zadrugi srbskoj, da se ono navlaš s' nepouzdanja izključuje iz zemaljskoga zakonarstva. Učiteljske snage toliko su u Srbiji slabašne, da nemogu ni zasnovati sveučilišta, bez kojega nema savršene nauke pojedincem, nit obilatoga i samostalnoga prosvjetnoga središta narodu. A izključivost srbska je tolika, da se grozi na samu misao, da bi inokrajci njih mogli i znali u tom dično zamieniti na uhar narodnoj

prosvjeti i velikoj srbskoj *idei*. Naprotiv, dajte malo vremena *Akademiji i Sveučilištu* hrvatskomu, pa ćete viditi jeli u Hrvata duševne samosvojnosti, koja sama vriedna je pobiti na stavan temelj državnu samosvojnost. Prigovara se i to, da razlika srbstva i hrvatstva, da je ta puka razlika rieči; a takma da je luda i po oboje štetna.

I mi smatramo ludom i štetnom takmu među srbstvom i hrvatstvom, ako je ona u tom, da Hrvati teže da Srbe pohrvate i da srbsku državnu samostalnost zanieču; a da opet Srbi hoće, da Hrvatâ nema na svietu, jer da su ih Tatari i Turci pozobali, a da Hrvatsku načinu srbskom pokrajinom. To je sljepoća smušenih zanešenjaka. Naš program ne smiera na takmu: mi hoćemo pravo hrvatskoga naroda i hrvatske države. Kojom mjerom tražimo samostalnost i cjelokupnost Hrvatskoj, istom ju odmieramo Srbskoj. Nek Srbi zadobiju staru Srbiju, nek *zadobiju Rašiju*, koljevku Nemanjićâ *Zetu s' primorjem*, nek se istinski spoje s *Crnom Gorom*; pa nek osvoje i staru Bosnu do Vrbasa, eto im je blagoslovom. Oslobodeli prije nas i Tursku Hrvatsku? Mi im je ne ćemo otimati, da ju predademo Magjaru oli Niemcu.

To jedino neka Srbi netraže od nas, da im mi stvaramo veliku Srbiju kidajuć Hrvatsku; nek im žâ nije na nas, ako mi našom krvlju želimo da stečemo što je naše; dok oni samim riečima hoće da imadu ono što nikad njihovo nije bilo.

Naš program izključuje državnu takmu, jer je on na pravu: povjestnica je tu, sviest je tu. Takma u razvoju uzajemne narodnosti i slobode, ta je blagoslovljena; ona porađa velike ljude u ljudskoj zadrugi; ona izvađa velike čine u međunarodnom napredku; od tê nije kvara ni pogibeli ni Srbu ni Hrvatu.

Vjerozakonska takma dà, ta se upliće u državni život, kad se vjerozakon pomieša sa narodnošću i sa državnim bitkom. Da toga nema u Hrvatâ, kaže položaj istočne crkve u Hrvatskoj.

Srbstvo će mučno do čega doći, dok se bude otiralo sa pravoslavjem. To istovjetovanje (identificiranje) srbstva sa pravoslavjem škodi pred Evropom rad straha od Rusije; smeta pred Srbim katolicim.

Dà, narod i država Srbska ima na sebi obilježje grčko-istočno, ka' što narod i država Hrvatska nosi značaj rimo-katolički. Ali Srbi, nebudi vam danas u duši mržnja na katolike, koju je onako grozno Dušan djelom pokazao, ako nećete da slava Dušanova ostane na vieke sahranjena; ako nećete, da sve vaše nade pretvore se u strašilo i prietnju za braću vašu katolike.[7]

Što se crkve takme međuse, to je duševno polje, na kojem napreduje istina; dan danas to ne ruši zadružnoga mira, ni državnoga reda; te neporemećuje razvoja narodnoga.

Katolik u Srbskoj, a pravoslavan u Hrvatskoj, mogu biti, onaj dobar Srb, a ovaj dobar Hrvat, kad svoje državničke dužnosti sdušno vrše. Nadalje od njih neka država ništa ne pita; uz nametnute dužnosti, nijednoga prava nek im u istinu nekrati. Nek se država neodmeće vjerozakona većine svojih podanika; ali nek se pokloni obim crkvam; da ide prosto svaka svojim putem.

Razlika pa između srbstva i hrvatstva, jeli to puka razlika rieči? Mi mislimo da nije. Te dvie rieči znače: *dvie poviesti*, *dvie domovine*, *dvie države*, *dva vjerozakona*, *dvie izuke (culture)*, *dva uljudstva (civilizacije)*, pa napokon i *dvoja slova*. Te razlike, uzprkos zajednici krvi i jezika, nisu prividne; dioba od pamtivieka nije bez svoga učinka; osebni razvoj nije bez svoje osebnosti. Hrvatstvo je u svojih razlikah od zapada; srbstvo od istoka. Poviest se neda pomrsiti; živoj osobi hoće se vlastitoga života.

Mi sada nećemo razpitivati, koja ta izuka i koje to uljudstvo, zapadno li iztočno li, ima budućnosti; nećemo razpitivati, koji su to plodovi u zadrugi i u državi bi-

[7] Dušan naredi, da se katolicim oči izkopaju; premda je u vojsci imao trista junaka, i glavnoga svoga vojvodu katolika; premda se opetovano s papom nagađao radi sjedinjenja. Kad je oteo banu Stjepanu Bosnu do Travnika (g. 1350), Dušan je naputio srbske episkope i igumane, da potjeraju katoličke župnike i samostanske starešine, i da puk nagone silom da se iznovice krsti; pograbilo se srebro i zlato iz katoličkih crkava u Zeti, i učinila su se sva najsilnovitija nedjela, što su se god izmislila krutih vjerozakonskih progona (Šafarik, Geschichte der südslavischen Literatur III. Das Serbische Schriftum. Prag 1865, str. 1-94). Despot Tomas u Epiru (g. 1367) nije se zastidio ni umaknuća najplemenitijih djevojaka zajati. Odkle do danas krvarina među Srbâ i Arbanasâ. (Paganel, Historie de Scanderberg).

zantinstva, kojili latinstva; nego ćemo jedno kazati, -- da se to sve može nagoditi, međusobno popraviti, u višu zajednicu složiti; ali da se neda u jedinicu natjerati.

Osobito ime, ni nametnuto, ni samovoljno odabrano, nego kao svetinja doneseno od pradomovine svoje,[8] ime koje mi spominje osobitu poviest, osobito zemljište, osobiti državni bitak, to nije prazno ime, to se neda u svaka doba kakvim suznakom (sinonimom) zamieniti. Ime, koje je posvećeno osobitim obredom, osobitim vjerozakonom, nije to prazno ime. Zadruga, što je s jedne, odgojena na najslobodnijem i najprostranijem zemljištu, na sinjem moru, s druge, na polju neprestane ustavne borbe, pod rukovodstvom katoličke (posvemne) crkve, s načelima javnoga prava evropejskoga, kroz jezik sve izobražene Evrope (latinski), kroz pojmove kršćansko-evropejske nauke, ta zadruga ne može se bez dugih vjekovâ smiesiti sa zadrugom, koju je prvom uredio u državi i u crkvi Bizanc kroz slaveno-srbski bukvar i kroz psaltir, kroz kalugjere i kroz dvorjanine; te turstvo, za dugih vjekova, gvozdenom stopom o tleh pritisnulo, značaje izkvarilo, ćut ustavnu utrlo. To nam najbolje svjedoče nazori, pojmovi, javni i skromni život braće Srbalja u Biogradu, na Cetinju, u Novom Sadu, u Sarajevu; razlikovati, od pojmova i od života hrvatskoga u Zagrebu, u Senju, u Trogiru, u Sinju, u Dubrovniku.

Izvrativ se na samu izuku (culturu) opazit nam je, da ako uz zdrave nauke i pojmove do Hrvata dopire, kroz tuđa sveučilišta i kroz tuđe knjige, neznabožne nauke, što se danas kršćanstvom preotima o prevladi; u Srbah nauke te inokupno otele su mah kod izobražene ruke, što navlašice srće za racionalizmom i za materializmom, da počem nezapne o zloglasni klerikalizam kršćanskoga svieta. U tom je Srbima vele naslieđen primjer dao njihov hvaljeni Sokrat, razkalugjer Dositej Obradović, prvi narodni spisatelj i *član sovjeta i popečitelj prosvještenija narodnog u Biogradu*. Tako ne radi sami *mirjani*, nego i srbski poizbor sveštenici vole bogoslovne knjige propoviedi, exegese lutorske, da se ni u čem,

[8] Od za karpatske Vele-Hrvatske i V. Srbske. Šafarik kaže, da su Hrvati i Srbi jedno; samo što je Hrvat (hrbt, hrbte) bio brđanin, a Srb pripoljac.

bilo iz daleka, neopogane katoličkom oduhom; premda protestantizam toči pravoslavje kô što i katolicizam. Stoga nema u Srbâ bogoštovja; nego s' jedne, najprostiji materializam, s' druge najglupija predsuda i neznanstvo.

Dušan Zvonimiru pruža ruku; oni su braća; ali svak zna da jedno nisu. Hrvati osjećaju da oni nisu Srbi; a Srbi vrlo dobro znadu, da Srb nije Hrvat. To može biti žalostno, ali je živo istinito. A najveća je žalostnja politika koja gradi na neistini, na neživotu.

Odkud Hrvatskoj samostalnosti? Od srca i od uma hrvatskoga, od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

II.[9] Od kud Hrvatskoj Dubrovnik i Kotor, predjeli koji su izvan svih starih granica hrvatskoga naroda? Od hrvatske države uređene mnogo ranije od srbske; od hrvatskoga života naprednijega i srodnijega onim primorskim krajevima. Još danas i sami pravoslavni Paštrovići, vole pod Niemca nego pod Crnogorca. Dubrovački rodoljubi zadnjega vremena počeše iznositi misa' i ime srbsko, tamo sasvim inostrane, uzdajuć se oni u srbsko djelovanje na slovinskom jugu; koje kad bi se obistinilo, misle, da bi u primorju povratilo Dubrovniku staru slavu.

Prije svega, naše je uvjerenje da Dubrovnik neće nikad više doprieti do slave staroga Dubrovnika; jer na jugu slovjenskom neće više postati obstojnosti koje su omogućile iznimno cvjetanje jednoga osebujnoga grada. Nego Dubrovnik može bit sretan i dičan u narodu i državi hrvatskoj, kojoj pripada; on može kroz Hrvatsku u jugoslovjenstvu i u svietu, vele vriediti.

Dubrovnik, kad bi i postala velika Srbija, nebi se povratio na staro bogastvo; jer je srbska trgovina jur na Dunav okrenula; a zemljopisni, državnički, vojni, kulturni i vjerozakonski odnošaji su takovi u Srbiji, da bi ona težko svoje prestolnice iz Biograda krenula; pa, kad bi je i krenula, nebi nikad bilo u prilog Dubrovniku.

Napredna i moguća Srbija bila bi, dakako, na veliki uhar dubrovačkoj trgovini, kao što je bila za Nemanjićâ. Ali sve to Dubrovnik može doživiti bez užje državne sveze sa Srbijom. Pa bilo kako mu drago, za neizvjesnu

i tvarnu korist nesmidu se u jedanput zapostaviti višji vjerozakonski i kulturni probitci; nit se mogu presjeći poviestni odnošaji, što vežu Dubrovnik od pamtivieka sa Hrvatskom. kao što crkvu spljetsku nadariše zemljami, kralji hrvatski obogatiše također Dubrovnik zemljam i *Svetom blagajnom*. Jedanestoga vieka, kralj je Stjepan darovao svomu gostoljubivomu Dubrovniku hrvatska sela: *Župu, Brgat, Šumet, Gruž, Rieku, Zaton*. Kraljica Margarita, zavjetna za bolestnoga muža, priložila je dva povelika komada s. drva križa i dvista litara zlata i srebra, da se s. moći oklope u crkvi s. Stjepana, obnovljenoj od istoga kralja i proviđenoj nadarbenikom, rođakom njegovim Stojkom; te se i sama kraljica, nakon kraljeve smrti, u Dubrovnik nastanila.[9]

Dubrovnik se pokaza vjeran svomu zakonitomu kralju u najvećih nezgodah. Kada kraljice Marije dopade tamnica (1370), ban bosanski Tvrtko (kralj), kraljičin protivnik a saveznik bana Horvata, sklopi s' Dubrovnikom koristan ugovor. Pitajuć Tvrtko, ako bi mu došlo do nevolje, da ga Dubrovnik zakloni; ovaj odgovori: drage volje, zaklonit ćemo te od svakoga; ali ako te pogne kraljica, tad valja da od nas bježiš.[10] Dubrovačke *pactiones* s kraljem ugarsko-hrvatskim pisane su g. 1367. G. 1396. Dubrovčani su bili na hrvatskom saboru u Ninu.[11] Te su iste godine, putujućega *Šišmana* od nesretne bitke nikopoljske, svečano primili, ključe mu gradske predali i *zakletvu* vjernosti *ponovili*; kao kralju *ugarskomu, dalmatinskomu i hrvatskomu*, svomu *naravskomu* kralju, kojemu su sveđ *danjak* plaćali; *salvis permanentibus privilegiis*.[12]

G. 1416. Dubrovčani su pitali Konavlje u kralja ugarsko-hrvatskoga.[13]

[9] Skurla: Moćnik stolne crkve dubrovačke. U Dubrovniku 1868, str. 48. itd. [Podaci u ovom djelu temelje se na tradiciji koju su prihvatili dubrovački ljetopisci. Kritika tih izvora ustanovila je da oni nemaju znanstvene podloge. Usp. F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margariti, Dubrovnik I, 1929.]

[10] А. Маиковъ: История србскога народа. Београд 1858, стр. 224.

[11] Dr. Šulek: Naše pravice, Zagreb 1868, str. XXI.

[12] Кнез Пушић: Споменици србски. Београд 1858, стр. XXVI.

[13] Кнез Пушић, стр. XVII второе.

G. 1684. Dubrovnik je ponovio s' kraljem Leopoldom stare *pactiones*. Zemlje što Dubrovniku pustiše srbski vladari (g. 1333. i sliedećih) Stefan Prvovjenčani i Dušan u *Ratu*, Sandal bosanski i Pavlović u *Konavlju* proste su kupovine; za koje Dubrovčani odgovarali su godišnji dohodak u novcu i često pogodbe mienjali po okolnostima. Ostale daće dubrovačke tim srbskim vladarom davane su za odkup trgovačkih povlastica po srbskih zemljá. Svi ti ugovori bijahu kao jednakoga sa jednakim.[14]

Dubrovnik je do nedavno imao i sviest svoga hrvatstva. Lukarić (Dubrovčanin) pripovieda, da su Dubrovčani jur prije jedanestoga vieka pjevali junačke pjesme *o slavi hrvatskih vladara*. Petnestoga vieka tjemenjaci dubrovačkoga pjesništva, Šiško Minčetić i Daržić, pjevali su *ikavski i čakavski*, kao što spljetski i hvarski suvremenici, Marulić i Lučić. Ivan Vidali, vlastelin i pjesnik korčulanski 16.ª vieka, u poslanici na Nalješkovića pjeva o Dubrovniku:

> Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti,
> Svake Bog nadili obilno milosti.
> Gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom,
> Razlicim uzvisi imanjem i blagom,
> Svuda ga jes puna slava, svud on slove
> *Hrvatskieh ter s' kruna gradovah svih zove.*[15]

Trublja Slovinska Ladislava Minčetića, vrsnika Gundulićeva i Palmotićeva, bjelodano svjedoči da 17.ª vieka nastalo u književnosti *slovinstvo* suznak je *hrvatstvu*; U toj pjesmi, Petru banu Zrinoviću, veleć:

> Slovinski si zvan Apolo

sliedi:

> Od robstva bi davno u valih
> Potonula Italija,
> *O harvatskieh da se žalih*
> More otmansko nerazbija...

[14] Маиковъ, стр. 223.

[15] Pjesme Marka Marulića, Zagreb 1869, str XLIVª.

te dalje:

Čuj harvatska pokrajino!
Pače vas sviet neka sliša,
Što obećava sad istino
Nebo, i mene riet nadiša...
Cesaroviem tu (u Carigradu) pod krilom
Ban će čestit stolovati,
Ban imenom a kralj dilom...
O tvom svjetu diha i visi
Narod puka harvatskoga.[16]

Osamnaestoga vieka glasoviti Jurković Konavljanin s Jasenice biskup trebinjski, pjevajuć o Mariji Tereziji, osobitom nasladom višekrat nad sve junake uznosi Hrvate; pa napokon veli:

Nije lova gdje nije sokola
Sve širuje gdje raste topola,
Nije brata što ne rodi majka,
Nad Hrvata nije nam junaka.[17]

Evo, kako mislimo da je slovinstvo mah otelo. Sedamnestoga vieka pojam ugarske države, kroz turske ratove i kroz bečke natiske, uzeo mah; odavna zašla slava stare samostalne hrvatske države; sjajne slovinske (poljske) pobjede, što su Gundulićeva Osmana nadahnule, trgovački odnošaji sa cielim slovinskim istokom, orjaški râst mladoga carstva slovinskoga u Rusiji; poviestna sviest dubrovačke slobode i samouprave; sve to širokomu pojmu slovinstva pomoglo je, ne samo u Dubrovniku, nego i u srcu Hrvatske: makarski Kačić pjevao je ugodni *razgovor naroda slovinskoga*, pa za njim redom do Raše svi pjevahu *slovinski*.

Uza sve zaboravljeno hrvatstvo, ipak imenu srbskomu u knjizi dubrovačkoj ni traga. Vladini dopisi sa srbskim knezovima, jedini ostanci srbštine u Dubrovniku, naravno da su se imali nagoditi kako bi lašnje postigli svoj cilj, olakšicu dubrovačkoj trgovini. To se tajiti nemože, da u Dubrovniku nema u istinu plemenite srbske krvi.

[16] Trublja slovinska od Vlad. Minčetića. U Zagrebu 1844.
[17] Dubrovnik. Zabavnik. Spljet 1868, str. 310-11.

Dubrovnik, utvrđen i slobodan grad, bio je ugodan stan, do nevolje, tvrd zbieg, kroz vjekove meteža i međusobna krvarenja. Imenito knezovi humski, Sandali-Hranići, Jablanović-Pavlovići, Rasići itd. imali su u Dubrovniku svoje gospodske zimovnike. Ali stopro prebogatomu bjeguncu, prokletomu Vuku Brankoviću, pusti Dubrovnik da gradi srbsku crkvu.[18] Tako je još 15.ª vieka, nakon svih srbskih seobâ po rasapu srbskih država i knežija, srbstvo nemoćno bilo u Dubrovniku.

Nije ni Kotor daleko od Hrvatske, kako bi se moglo na prvu misliti. I Kotor, od prastarih vremena, imao je svoju samoupravu, koja se s' ustavom hrvatskim mogla složiti. Neko vrieme, u onom budvljanskom primorju, držali su se Nemanjići; i Kotor je tad priznavao njihovo pokroviteljsto. Ali uprav g. 1348. (najslavnija Nemanjićeva doba) novci kotorski uz sliku s. Trifuna nose naličje kralja ugarsko-hrvatskoga Ludovika I.ª[19] Tvrtko, novi kralj bosanski, otrgao je za čas Kotor, Makarsko primorje i Omiš od Hrvatske (g. 1370); jer godine 1382. svomu Kotoru, od Mlečića popaljenu, Ludovik iz Zagreba potvrđuje stare povlastice; da se brže predigne i bolje naseli.[20] Poslanstvo kneza dubrovačkoga Nikole Pučića g. 1403. u Kotor svjedoči kamo je Kotor spadao od davninâ i koga se držao.[21] Prava Boka, bolji dio pomorski, Perast, Dobrota, Kotor, Prčanj, Stolivo, i danas vjerom, težnjom, prosvjetom stoji uz Hrvatsku.

O pravu Hrvatske na cjelokupnost rekosmo na temelju povjestnice i prirode. Ovde ćemo jedino opaziti da bi Hrvatska griešila, kad bi se, tobož radi Srbije, uztezala od ovoga svoga prava; jer da Srbija nit je vriedna sobom prirediti kakve cjelokupnosti, bilo Dušanova carstva, bilo jugoslavenstva; nit bi joj se to pustilo od Evrope.

Ako je Dušan silni, za čas, raširio međe Konstantinovoj Srbiji, prije njega trista godina bio je raširio Hrvatsku veliki Krešimir i ostavio na daleko blagoslovljene tragove hrvatske vlasti.

[18] Маиковъ, стр. 224.
[19] Гласник Друштва српске словесности. Београд 1851, стр. 260.
[20] Šulek: Naše pravice, str. 48.
[21] Пуцић, стр. XI.

Hrvati su primjerom dokazali, kroz duge vjekove i kroz svakovrstne nepogode, da su oni vriedni urediti pravnu državu; i da svoju samostalnost znadu održati proti tatarskoj i turskoj sili; i proti magjarskoj i njemačkoj prevari. Propala je kraljujuća porodica domaća (dinastia); ali Hrvatska nije propala. Hrvatska se država ujedinila i uredila dvista godina prije srbske i sve dosad se održala.

I poslje domaće dinastije Hrvatska je znala steći *Grobničko polje i Siget*. S Dušanom propala je srbska carevina. Srbi, za Dušanova carstva kratkovjeka, iznieli su na vidjelo dvi velike mahne, što su se žalibože i prije i posli jednako u njih pokazale: *preuzetnost i nevjeru*, kroz urote, umorstva, izdaje. Dušan htio se na silu carem i Grka i Arbanasa i Vlahâ; pa je Srbija ostala ponižena izpod Grka, Arbanasa i Vlahâ. Vuk Branković nije htio za kneza Lazara tasta; pa je stekao turskoga cara, zeta i gospodara; a Srbim je ostavio *Kosovo*. Povjest srbskoga ustanka, progonstva Karagjorgja i Miloša, osvete Aleksandra i Mihajla, sve što danas biva u Srbiji, dokaz je velike ćudoredne pokvarenosti u najprvih glavah, dokaz je nerodoljubja, da se podmitljivosti, vlastohlepja, nedozrelosti.

U Srbiji dukatim se kupuje sve u crkvi i vani. Ni ženidbena sveza ne odoli toj prokletinji. Koja stotina dukata čini, da se godimice na stotine ženidbâ razpusti od koncistorija.

Neznabožna smrt Pavla Radovanovića[22] i družine na stratištu; čudnovati glasovi o broju i vrsti tajnih krvnika kneževih; poziv na sveštenike biogradskoga metropolite sa njegova groba, slute na strašnu prazninu u ćudorednom životu srbskoga naroda.

Žalibože, tako je od pamtivieka. Mutimir (g. 886) progna braću Stojmira i Gojnika. Petar Gojniković vrati se s' Hrvatim; pa jednoga stričevića ubije, a drugomu izkopa oči. Opet i njega Srbi izdadu Bugarom (917), te je umoren u tamnici. Dobri Vladimir oslobađa Srbiju iz

[22] Vođa zavjerenika koji su 1868. god. ubili kneza Mihajla. U rukopisu je pogrešno napisano njegovo prezime kao Ramadanović.]

stogodnoga robstva bugarskoga; pa je izdajnički ubijen (1016). Bodin (1080), po ženinu nagovoru, pokla svukoliku svojtu. Dragutin Nemanja (g. 1272) progna s' prestolja otca, Velikoga Uroša, i čini ga okapiti od gladi. Milutin tri je žene potjerao; osliepio je jedinoga sina Stefana, rad sumnji da ovaj nebi njega smakao; pa je darovao manastire, i kalugjeri ga prozvali *svetim kraljem*. Stefan, kad mu se, po božjoj sreći, vid povratio, sjekao se sa stričevićem Vladislavom i sa Konstantinom, bratom po grijehu. Kasneći mu se sinu kraljevati, udari na otca (g. 1336) vojskom, te ga u Zvečanju zadavi. Taj otcaubojica, *Dušan, Dečanski, Silni, car* prozvan, otimajuć od Grka Tesaliju, Macedoniju, Epir, Arbaniju, natjera ih da pozovnu u pomoć Turke; omrazi se sa kraljem ugarskohrvatskim, otimajuć banu Kotromanoviću Bosnu do Travnika i plieneć Dalmaciju; navuče na se anatemu grčkoga patriarha, pa naglo umri u Đavoljem selu na putu da osvoji Carigrad (g. 1356). Dušanovu nasljedniku, krotkomu Urošu, knez Vukašin, da se kraljem proglasi, zvierski smrska glavu (g. 1367). Despot Lazar Branković, da sam uživa kukavna vasalstva Srbije, nakon poraza kosovskoga, otrovao je svoju majku i prognao dva starija brata. Kad do kojega dana i on umri, Srbi poteku Turcim, da ih brane od Pape, kojemu Lazarova udova bila je Srbiju ostavila da ju štiti od Turaka. Turci pohite, popale crkve i manastire i odvedu u roblje dvista hiljada Srba (g. 1469). Istodobno u Bosni Tomašević zadavi po grjehu otca i kralja Tomu Hristića, da mu zasjedne na prestolje; koje opet njemu ote Muhamed II.[1] (1463) sadrievši ga živa na mjeh.

Čujmo dalje protestanta, velikog učenjaka, staroga gosta i pristranoga prijatelja Srbom J. Pavla Šafarika:[23] pod Stefanom Dušanom, Srbija se digla do vrhunca državne sile i vanjskoga sjaja; ali i do vrha ćudoredne razkvarenosti. Sve za novac se prodavalo; običaj obćeni bio ženiti se bez svećenika, s kime koga volja i dokle ga volja, tako da se kršćanska Evropa smutila i Papa

[23] Geschichte der südslawischen Literatur. Prag 1865. Abtheilung III, str. 1-94.

(1303) pisao prabiskupu barskomu, da nastoji oko kralja i kraljice, da se te strahote uklone. Sa kalugjerstvom oteo mah bizantinizam, nerod u kršćanskom životu. Nemanjići pod stare dane se kalugjerili i zidali veličanstvenih zadužbina; da se pripovieda o njihovoj svetinji nakon okrutnoga i živinskoga žića. Pod vanjskim sjajem, sve prazno.

Netraži (veli na dalje Šafarik) u starih Srbah oplemenjene ćudoredne snage, netraži prosvietljena uma, netraži volje i srca na dobro prignuta. Strašna oskudica toga najčišćega i najbogatijega izvora narodnomu životu, sve od 11.ª do 15.ª vieka, najbolje ti tumači smrtnu propast srbskoga carstva. Ni srca u vladarâ, ni domovne ljubavi u velmoža, ni vjernosti, ni slobode, ni odvažnosti ni trpeža. Turci su se mudro vladali; oni su neslogu podhranjivali. Srbski velmože prelazili su k njima na hrpe, turčili se, dobivali pašaluke po Anadoliji, po Evropi. Tako je bio srpski narod skroz raztrovan, da mu je suđeno, mjesto vlastite države, da utvrdi carstvo krvnoga dušmana kršćanstva i evopejske uljudnosti, Turčina. Isti Šafarik izvodi iz povjestnice tri prastare srbske mahne: *praznovjerje bez žive vjere, pohlepu za tuđbinom i lukavost*.

Kad bi se htjela nabrajati nedjela srbskih uzor državnika u novijoj povjesti, počam od Mihajla; kako su se podnieli i kako se podnose naprama Hrvatom, braći i saveznikom, kakoli prama Magjarom, očitim krvnikom, kako prama Srbim ugarskim, kako prama Crnogorcim, kako prama Bošnjacim, kakoli ga prama Bugarim; kako prama svim najčestitijim starijim i mlađim pribjegom; kad bi se htjelo to, valjalo bi razkriti cio gnjus, što je Srbiju prekrio bez nade da mu se za koi viek nađe tu lieka. Zemlja u sebi nema duševne snage, da može svesti vladu na stanovit rad, jal na stanovito mnenje, prama prirodnomu i naprednomu razvoju, bilo državnomu bilo narodnomu. Što polazi na evropejska sveučilišta, odrodi se i postane smiešnim i bezvjernim. Tko nije rođen u Biogradu, taj, bio pravoslavan kao mitropolit, bio Srbin kolik Mihajlo, *tuđin* je i ostat će svega svoga vieka *tuđinom*. Tim gubi pravo na Srbiju i na umniešanje u srbske posle.

Najpošteniji Srbi izpovjedaju, da sve što se u Srbiji kaže o srbskoj misiji, o budućnosti, sve se laže. Državnici rade jedino, kako će jedan drugoga podkopati; i jedan mjesto drugoga na stolac zasjesti, da gospoduje, da se dukatâ nabere.

Dopisi se razturivaju pod plaću u tuđe listove, da se domaći i inostranci zavaravaju; da se beru hvale radi diela ni činjenih, ni mišljenih.

Da je to tako, dobro znadu i Niemci i Magjari; s' toga Srba se neboje; i uzprkos srbskoj misiji i prividnomu prijateljstvu sa Srbima, snuju svoje osnove o magjarskom i o njemačkom jugoslavenstvu.

Bilo bi još pobližega govora; ali pokret jugoslavenski ima tajnâ, koje valja poštovati.

I srbsku *preuzetnost* spomenusmo; jest, ona sama sobom ruši svako povjerenje kod bratimskih naroda. Srb je živ junak; on je trgovac okretan i po se koristan; ali razbora političkoga nema ni mrve.

Nek je cigli Srb uz stotine Hrvata, on vapije ravnopravnost (imena, to se zna!); nek se samo makne s' hrvatskoga praga, te nek mu se imenuje Hrvat, on se srdi, na sva usta viče, da u svietu nema Hrvata. Taki ti je Srb i prema Bugaru. Sve je srbsko rodoljubje i srbsko slobodoumlje: svud i svеđer raditi za lozinku: *Srbi svi i svuda – Dušanovo carstvo*; nerazmišljajuć ni malo, da se danas ne radi o imenu, nego o stvari; da je Dušanovo carstvo izazivanje mržnje; jer svaka prevlada mrska je, pa bila i od rođena brata.

Ta preuzetnost kvari samu omladinu, misleć da će se ta srbska misao praznom vikom i prikazom (paradiranjem) ostvariti; te da netreba mlade dane truditi, nek lakše dočekaju taj veliki dan srbske slave. Što mislite, gdi Srbi traže srbsku zemlju? Oni ju netraže u Bosni, niti u staroj Srbiji, nit u Raši, nit u Zeti, odkle bi valjalo tjerati Turke; nego ju traže u Hrvatskoj, gdje im ju *otimlju* oni Hrvati, *kojih nema do nekoličak hiljadâ*; Srbi traže srbsko zemljište u Dalmaciji, *gdje spava srbska sviest pod pritiskom klerikalno-katoličke stranke* (tako veli liberalna omladina). To se nije samo pisalo i govorilo, kad su Hrvati sebe, svoje ime, svoju zemlju,

svoju prošlost, nudili na poklon *ilirstvu*, pa *jugoslavenstvu*, pa *slovjenstvu*, nebil se štogod skladna što prije stvorilo; nego danas se kaže i piše to, potla nego su svečano u saboru izrekli Hrvati: da je srbski i hrvatski njim ravnopravan narod; danas se to kaže: kada dalmatinski *klerikalci* primaju u svoje listove srbske dopise na obranu srbstva i pravoslavja; kad ti hrvatski klerikalci slave Srbiju i još vjeruju u srbsku misiju, koju je sama Srbija djelima zaniekala. A znajte, da to negovori kalugjerska starovjerska stranka, to nekažu stari okorjeli *dukatovci*; to vam kaže nâda mlade Srbije, cviet stare i mlade inteligencije, kroz Miletićevu Zastavu[24] i kroz Vukalovićeve[25] proglase. Ta preuzetnost, koja sve hoće, čini da dostignuti nemože niš; jer odbija od sebe i najsklonije i najsnošljivije ljude. To je najjača rušiteljka srbskih pretensijâ. Preuzetnost neodbija samo gorljiva Hrvata i Bugara i Slovenca; nego ruši pouzdanje i najrazboritijega slavjanoljuba; jer ostaje osvjedočen, da taj narod nahodi se u političkom ludilu, bilo od djetinjstva, bilo od starosti; da tomu nema budućnosti, do u mašti i u veselu piću, pri kakvoj notnjoj zabavi bogatih zemalja Sriema, Bačke i Banata.

Napokon, kad bi sve htili i mogli što Srbi učiniti, znat je, da bez Francuske i proti Francuskoj, ništa se ovoga vieka na istoku, u redovitih okolnostih, učiniti neće; a Francuska neće, Evropa neće dopustiti, da pod kojim bilo oblikom ruski duh nalegne na Balkanski poluotok; Evropa nevjeruje pravoslavnim, zvali se oni Srbi, zvali se Crnogorci, Rusi li, sve je to za nju nablizu. Obratno, za Hrvate jamči to, što su katolici i tim sa zapadom u duševnoj zajednici.

Težnja Hrvatâ na cjelokupnost ne ruši budućnosti jugoslavenske; ka' što ju ne ruši jednaka težnja Slovenaca i Bugara. Pače, ta je težnja u prilog budućnosti jugoslavenskoj, jer joj postavlja stalne temelje; goji one narodne i državne osebine, koje same, dobro uređene

[24] S. Miletić (1826–1901), srpski političar, prvi vlasnik, izdavač i urednik Zastave, koju je 1866. počeo izdavati u Budimpešti i uskoro je prenio u Novi Sad.]

[25] L. Vukalović (1823–1873), sudionik i vođa ustanka u Hercegovini od 1852–62.]

i samosvojne, mogu se savezno združiti na vanjsku obranu (toli potrebitu malenim narodom na prestupnu klancu) i na prosvjetne i gospodarstvene uzajemne probitke. Taki preporod istoka jedini je vriedan zadovoljiti narode; jer odgovara njihovoj poviesti, njihovoj samosviesti, njihovim zadružnim i vjerozakonskim potrebam; ka' što je vriedan umiriti iste zapadne narode od straha prieteće ruštine.

Jugoslavenski će savez, s' jedne učuvati najsvetije osebnosti Slovencu, Hrvatu, Srbu, Bugaru, a s' druge će zajamčiti zajedničku nezavisnost od vanjskoga premoćja. Svi ti narodi imadu različitih domaćih interesa; ali su svim jednaki interesi na Dunavu i na Jadranskom moru. Jugoslavija će biti krasna i velika; ali ne poput jedinstvene Francuske, nit poput Italije, ni poput Njemačke; nego poput savezne Švajcarske, jali poput sjedinjenih Amerika. Bolje rekuć, Jugoslavija će biti, kako najbolje Jugoslaviji dolikuje da bude: zajednica bratinskih naroda, savez državâ nerazdruživih družica.

Vara se tko misli, da sama zajednica krvi i jezika odlučuje, i sadanjega vieka narodnosti, u stvaranju jakih i sretnih država. Od kud Hrvatskoj cjelokupnost? Od srca i od uma hrvatskoga; od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

III.[e] Uz prinadržaj starodavnoga ustava i narodne svoje uredbe, doticaj s latinsko-dalmatinskim nastavam (institucijam) na vrieme je uputio Hrvate na državno ujedinjenje; dok u Srbah mnoge neodvisne župe i knežije razmećale su svaku središnju oblast, te iznicale množ vladajućih porodica na propast naroda. Staromu srbskomu ustavu jedva traga u srbskoj poviesti. Dušanovo carstvo, nalik više Aleksandrovu vojničkomu spravištu, nego ikakvoj sredovječnoj državi. Dušanov *zakonik*, uzprkos prijazni kojom ga razlaže kalvinac Franjo Palacky, iznosi svu sirotinju državne uredbe srbske. Neznaš jel' to teokracija, jali autokracija.

Nova srbska kneževina, na francusku ustrojena; odbacila je i imena starodavnih oblasti i životnih nastavâ srodnoga ustava hrvatskoga. Kolika je još danas ustavna

sposobnost Srbije, dokazuju sve dojakošnje *narodne skupštine*: u kojih, pravo rekuć, i nema zbora. Najnoviji ustav krati izberivost činovnicim i odvjetnicim, jedinomu umlju u ratarskom narodu. Taj su ustav potvrdili prosti ljudi, kojih množija neumi ni štiti.

Kako je po samoupravu crkvenu, kažu *ustanove* kneza Mihajla, po kojih pravitelĵstvo, crkvene poslove i crkvenu sudbenost, sebi pridržaje u najvećem stupnju.

Kako je po vjerozakonsku slobodu svjedoči to, što više hiljada katolikâ, uzprkos molbam i obetanjem, nemože da steče jedne jedite crkve u pravoslavnoj Srbiji.

Obratno: spisi hrvatskih sabora, i starijih i novijih, glede njihova slobodoumlja i državničke mudrosti, služe na ponos svakomu ustavnjaku. Sabor zagrebački može se uzporediti bilo kojemu saboru u prosvietljenoj Evropi. Tu nema zastupnika nepismena. Hrvati ne krate u nijednom obziru užitak ustavnih prava nijednomu sinu Hrvatske; dapače, gostoljubivo primaju u sabor i same inokrajne srbske agitatore. U Hrvatskoj crkveni dostojanstvenici grčko-istočne crkve ne samo da u saboru sjede sa katoličkim, i njihovu mitropolitu daje se odličnije mjesto; nego ti Srbi pravoslavni imadu opet svoju odlučenu crkveno-školsku samoupravu i sabiru se u Karlovce na svoje te congrese. Njih dvista duša u Zagrebu imadu velehljepni hram posred grada i svečanom litijom svete vodicu uz pucnjavu topova na Jelačićevom trgu. Crkva je srbska (istočna) u Hrvatskoj autonomna toliko, da se njezini članovi mirski danas dižu proti jerarhiji, da joj otmu rukovodstvo i da svoje vjerozakonske zaklade i samostane uporave na svoju.

Dà i Srbija će napredovati; ali dok ona nema sobom dovoljne sposobnosti da sama bude napredna, dok ona od sebe odbija sudjelovanje najsposobnijih Srbâ prekodunavskih, smješan je govor o nje prvenstvu, nekmoli o nje rukovodstvu na slovjenskom jugu.

Na koncu primjetit nam je još jednu hrvatskomu državniku.

Hrvati su od evropejske uljudnosti dobili vrlinu tu, da su pristupni širjim, posvemnjim (katoličkim) pojmovom. Što to visoko poimanje i velikodušje, što nezgode vremena, što lukavstvo saveznika i pokroviteljâ samo je ime narodno i državno metnulo na kocku; imenom hrvatskim i prava hrvatska padoše u pogibel. To nam je dokazala najnovija poviest u Dalmaciji i na Rieci. Politička je nužda da se danas ta pogrješka popravi. Ne niečuć pokrajinskih imena Dalmacije, Slavonije itd., hrvatski državnik ima se tvrdo držati *hrvatskoga narodnoga i državnoga imena jedinstvenoga*. U tom će imati neprijatelje sve one što su to proizveli: bezdušne saveznike, kratkovide Slavonce i Dalmatince, te i braću Srbe ovkraj Save. Najbolji i najvjerniji pomoćnik u toj rodoljubivoj odmazdi (revendicaciji) bit će hrvatskomu državniku katolički svećenik. Za oduševljenim svećenikom stoji oduševljeno ljudstvo. Župa je za župnikom. S' toga hrvatski državnik, ne samo iz pravednoga slobodoumlja, ne samo iz pravičnosti prama katoličkoj većini vjernoga puka hrvatskoga, neka predusreta osobitim poštovanjem katoličku crkvu; i neka se sveđ obzire u javnom životu na nauke te crkve, radi osobite koristi državne. Pitanje je o spasu samostalnosti i cijelokupnosti Hrvatske; svakomu savezniku u toj odlučnoj borbi dužni smo najvećih privolâ (concesija), obzira bez konca: ne bježimo ni u zakonih, ni u glasilih naših one nauke, one nastave i onih ljudi koji, sami mogu obumrloj Hrvatskoj reći: *ustani, dievo*!

Katoličkom pa svećeniku spomenut se: da je Hrvatska naša, katolička država. Katolici koji imaju ljubav prama svojoj crkvi, nek pamte, da malo gdi na svietu bila je crkva ta nadarena, od starine do dneva današnjega, kao što u Hrvatskoj. Katolička se crkva sveđer našla u Hrvatskoj slobodna i poštovana kolik u Rimu. Katolička je crkva digla Hrvatsku državu do svjetskoga ugleda; a država Hrvatska poklonila je crkvi što je god boljega imala, i vlastelinstva i velikožupanstva i banstva.

Mitropolija splietska dala je sjaja hrvatskim kraljim; ali ti su kralji nadarili tu mitropoliju sa onim što danas uživa. Zagrebački kaptol tvrd je bio branik samostalnosti i neodvisnosti države hrvatske; ali danas nema u deset kraljevina ni brojem, ni imanjem zagrebačkoga kaptola.

Obzirom na neznabožnu struju koja, pod izlikom da narodi bez vjerne države (...)[26] prama vjerozakonskoj slobodi, navlaš se opire i nastoji podkopati temelje kršćanstvu sa neznabožnim zakonodavstvom naprama ženidbi i učioni i naprama javnomu životu, svećenici, okupite se pod zastavu samostalnosti Hrvatske; jer kad se hrvatski državnici i nebi ugnuli, iz uvjerenja, od tih zlokobnih zakona, toliko je u Hrvatskoj svećenika rodoljuba prvoga reda, da drugovi njihovi svjetovnjaci ništa nebi mogli proti crkvi zbiljimice pokušati, a jamačno, radi državničke mudrosti, nebi ni htjeli. Nek se o tom promisli i naše svećenstvo istočne crkve, koja, napokon svega, glede svetotajstva i vjersko-zadružnih načela, potpunoma slaga sa katoličkom crkvom. Nek pregledaju kakva je crkvi samouprava u Srbiji; jur vide što je s jerarhijom, s crkvom, samostanim hoće da rade congresovci u Karlovcih.

Tko ima vjere u moć katoličanstva, neka promisli da samo kroz Hrvate ono može vršiti svoju božanstvenu zadaću na slovjenskom jugu; Hrvati su katolici. Hrvati su najprosvjetljeniji u jugoslavenstvu, Hrvati poštuju božju službu u latinskom jeziku, ali se oni ponose hrvatskim (slovjenskim) crkvenim jezikom, koji toliko zbližava pravoslavne sa katolicim; katolička načela i katolički obredi prijaju duhu i težnjam hrvatskoga naroda; jer je Hrvat gojenik crkve katoličke: uljudnost evopejska odavna se udomaćila preko hrvatskoga praga.

Otkud Hrvatskoj ustavnosti? Od srca i od uma hrvatskoga, od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

Hrvatski državnici, da ste svjestni i razborni!

Svećenici Hrvatske, na noge!

Godine 1869.

[26] Na ovom mjestu prepisivač je ispustio dio rečenice.]

KAZALO (TUMAČ) IMENA I POJMOVA

ARHANĐEL (sv.) – pravoslavni manastir sv. Arhanđela u Krupi na Krki.

ALESSANI Jerolim – okružni poglavar u Splitu, pa viši činovnik u Namjesništvu u Zadru.

BAJAMONTI dr. Ante – vođa dalmatinskih autonomaša, do 1882. splitski načelnik.

BAN Matija – Dubrovčanin rodom, književnik, neko vrijeme izdavao u Dubrovniku časopis Dubrovnik da prikrije svoju djelatnost u službi srpske nacionalne propagande. Od 1844. god. stalno u službi srpske vlade.

BANOVINA – skraćeni naziv za banska Hrvatska, t. j. pod vlašću bana.

BANSKA HRVATSKA – Hrvatska bez Dalmacije i Vojne krajine, koja je bila pod neposrednom upravom sabora i bana.

BANSKA KONFERENCIJA – zasjedala u Zagrebu od XI/1860 – I/1861., kao savjetodavno tijelo dok nije zasjedao hrvatski sabor.

BANSKO VIJEĆE – naziv za hrvatsku vladu nakon prekida svake veze s Ugarskom 1848. god.

BARTOLOMEJ (sv.) – asocijacija na Bartolomejsku noć, kada su u Parizu 1572. pobiveni protestanti.

BEČKA PETORICA – tako su zvali petoricu dalmatinskih poslanika u Bečkom parlamentu koji su pod Ljubišinim vodstvom glasovali 1873. god. za neposredne izbore za Carevinsko vijeće.

BIOGRAD – ikavski naziv za srpski glavni grad Beograd.

BORELLI co FRANO – dalmatinski veleposjednik, kao član Proširenog Carevinskog vijeća 1860. protivio se sdruženju Dalmacije s Hrvatskom.

BUCONJIĆ fra Rafael – biskup mostarski 1880–1910.

CISLAJTANIJA – tako se ponekad nazivala Austrija, jer se nalazila s ove strane (gledano iz Beča) rijeke Leite koja je bila granica između Austrije i Ugarske.

CISLITAVIJA – isto što i Cislajtanija.

CITTADINO – tršćanski dnevnik u kojem su surađivali autonomaši.

DALMACIJA DONJA – sjeverozapadna Dalmacija.

DALMACIJA GORNJA – jugoistočna Dalmacija.

DANILO IVAN – svećenik, prvi urednik Narodnog lista, pristao uz Zemljakoviće i uređivao raskolnički list Zemljak. Kasnije se izmirio sa Narodnom strankom.

DESPOTOVIĆ – ruski časnik, zapovjednik srpskih odreda koji su 1876. došli u pomoć ustanicima u Bosni za vrijeme ustanka 1875–78.

DOROTIĆ fra Andrija – učeni franjevac, vođa pobune u Splitu protiv francuske okupacije 1809. god.

DÜMMLER Ernst Ludvig – ugledni njemački historik, pisao i o povijesti južnih Slavena.

DUŠANOVO CARSTVO – srpski car Dušan (1346–1355) širio je svoju državu preko Grčke i nazvao se carem Srbijem i Grkom. Nije se širio prema zapadu i nikada nije prešao Drinu ni Dunav.

GIOBERTI Vicenzo – talijanski filozof i političar.

GJUNIS – mjesto na granici tadašnje Srbije gdje je srpska vojska 1876. god. doživjela poraz od Turaka.

GLAS CRNOGORCA – dnevnik, izlazio na Cetinju, velikosrpske orjentacije.

GORČAKOV Aleksandar Mihajlović – ruski državnik.

HRISTAJNI (HRIŠĆANI) – tako su se nazivali pripadnici grkoistočne crkve u Dalmaciji.

IVIĆEVIĆ Stipan – književnik iz Makarske, jedan od uglednijih narodnjaka.

JAGIĆ Vatroslav – hrvatski lingvist, prof. slavistike na sveučilištu u Beču.

JANKOVIĆ Ilija Dede – ugledni pravoslavni narodnjak, kasnije jedan od srpskih vođa iz Ravnih kotara.

JOVANOVIĆ Konstantin – autonomaš, bio zastupnik u dalmatinskom saboru u Zadru za Boku.

K.D. (na str. 61) – K(atolička) D(almacija).

KATOLIČKA DALMACIJA – novine u Zadru, katoličke i pravaške orjentacije. Uređivao Don Ivo Prodan.

KARLOVAČKA PATRIJARŠIJA – srpska pravoslavna patrijaršija u Sremskim Karlovcima, gdje je prenešena nakon povlačenja patrijarha Arsenija Crnojevića iz Peći 1690. god.

KNEŽEVIĆ Stefan – pravoslavni episkop dalmatinski u Zadru, virilni član sabora. Od 1864. stalno glasuje s autonomašima.

KOVAČEVIĆ Jerotej – arhimandrit, bio zastupnik u saboru u Zadru.

KUKULJEVIĆ Ivan (Sakcinski) – književnik i povjesničar, te hrvatski političar, veliki župan zagrebački. 1860. god. bio član Proširenog Carevinskog vijeća.

KULIŠIĆ KRSTO – bio načelnik u Vrlici, bio oduševljen pristaša bana Jelačića, kasnije jedan od vođa dalmatinskih Srba.

LAPENNA Luigi (Vjekoslav) – vođa konzervativne struje autonomaša, bio civilni upravitelj Dalmacije.

LASSER Joseph – austrijski državnik, bio predsjednik vlade.

LJUBIĆ dr. Šime – svećenik, povjesničar.

LJUBIŠA Stefan – iz Budve, redovito zastupnik u saboru u Zadru, neko vrijeme i predsjednik dalmatinskog sabora, Izazvao raskol u Narodnoj stranci 1873. god. (zemljaštvo).

MAMULA Lazar – general, namjesnik Dalmacije 1848–65.

MIĆE (na str. 77) – Dr. Miho Klaić.

MILIĆ Vinko – jedan od liberalnih građanskih narodnjaka.

MONARHIJA – napisano velikim slovom skraćenica za Habsburška (ili Austro-ugarska) monarhija.

MONTI dr. Lovro – bio zastupnik u saboru u Zadru i u Carevinskom vijeću u Beču. Zagovornik sloge između Hrvata i Srba, nakon srpskog raskola 1882. god. se zahvalio na mandatu i povukao iz politike.

M.O. (na str. 7) inicijali za M(etel) O(žegović).

MRAZOVIĆ MATIJA (Mato) – jedan od vođa Narodne stranke u Zagrebu.

NANTSKI EDIKT – edikt kojim se 1598. god. protestantima u Francuskoj garantira sloboda vjere.

NIKOLAJEVIĆ Đorđe – najprije pravoslavni paroh u Dubrovniku, zatim profesor na Pravoslavnom sjemeništu u Zadru. Povjerenik srpske nacionalne propagande za Dalmaciju još od 1850. god.

NIKOLIĆ Ivan – književnik u Dubrovniku. Polemizirao s Tomaseom.

NODILO Natko – Pavlinovićev drug još iz splitskog sjemeništa. Bio prvi urednik Nazionale-a, zastupnik u saboru, a od 1874. profesor povijesti na sveučilištu u Zagrebu. Bio jugoslavenski orjentiran.

OBARSKA divljač – Obri, Avari.

OBZOR – zagrebački dnevnik. Počeo izlaziti pod imenom Pozor. Glasilo Hrvatske narodne stranke u Zagrebu.

OŽEGOVIĆ Metel – hrvatski velikaš i političar. Pavlinovićev prijatelj.

PETRANOVIĆ Božidar – jedan od najuglednijih pravoslavnih (srpskih) prvaka. Uređivao i izdavao Magazin srpsko-dalmatinski, osnivač Matice Dalmatinske u Zadru (1862).

PETRANOVIĆ Gerasim – brat Božidara, prvi episkop bokokotorske eparhije.

POLIT-DESANČIĆ Mihajlo – novinar uz Sv. Miletića vođa Srba u Južnoj Ugarskoj. Bio zastupnik u hrvatskom i u ugarskom saboru.

POZOR – zagrebački dnevnik, izlazio 1860–67. Glasilo Narodne stranke u Zagrebu.

PRAGMATIČNA SANKCIJA – zaključak hrvatskog sabora od 1712. god. kojim se odobrava i ženskoj lozi Habsburgovaca nasljedstvo vladarskog prava u Hrvatskoj.

PRESSE (Die) – bečki dnevnik.

PUČIĆ Medo (Orsat) – dubrovački vlastelin, izjašnjavao se kao Srbin-katolik.

PUČIĆ Niko – dubrovački vlastelin, istaknuti dubrovački narodnjak, pisao adrese i vodio deputacije caru i kralju u Beč tražeći sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

REICHSRAT – Carevinsko vijeće, parlament u Beču za austrijski dio Habsburške, kasnije Austro-ugarske monarhije.

RODIĆ bar. Gavrilo – General, namjesnik u Dalmaciji, podupirao Ljubišu i zemljakoviće kao vladinu stranku.

SCHMERLING Antun – austrijski državnik, 1861–65. predsjednik centralističke vlade u Beču.

SKOBELEV Mihajlo – ruski general, u rusko-turskom ratu 1877–78. pobjedio 1877. g. tursku vojsku kod Plevne.

SLOVINAC – list u Dubrovniku, pokrenuo ga 1878. god. Luko Zore, slovinske orjentacije.

SOLFERINSKA OLUJA – bitka kod Solferina 1859. god. u kojoj su Francuzi porazili Austrijsku vojsku, nakon čega je slijedilo oslobođenje Lombardije ispod austrijske vlasti i izazvalo slom Bachova apsolutizma u Austriji.

SRBI – KATOLICI – tako su se nazivali neki hrvatski liberali (najvećma u Dubrovniku) koji su prihvatili srpsku nacionalnu misao.

STADLER Josip – prvi nadbiskup vrhbosanske (sarajevske) nadbiskupije, organizator crkvenog ustrojstva u Bosni i Hercegovini nakon austrijske okupacije 1878. god.

SUNDEČIĆ Jovan – Crnogorac, svećenik, bio Pavlinovićev pobratim, a kasnije jedan od protagonista srpske nacionalne ideje u Crnoj Gori. Pokrenuo i uređivao list »Crnogorac«, kasnije »Glas Crnogorca«.

ŠAFARIK Pavel Jozef – vodeći češki slavist, rodom Slovak, historik i etnograf, imao jak utjecaj na južnoslavenske znanstvenike u prošlom stoljeću.

TEOFAN (Živković) – vladika donjokarlovački u Plaškom, istaknuti mrzitelj Hrvata i katolicizma. (Izraz donjokarlovački odnosi se na Karlovac i episkopiju karlovačku, za razliku od Sremskih Karlovaca (koja se naziva gornjokarlovačka).

TOMMASEO Nikola – Šibenčanin, književnik, najprije propagator slavenstva Dalmacije (Iskrice), a potom od 1860. odlučni pristaša talijanske nacionalne ideje. Napisao niz brošura i članaka protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

TORQUEMADA Toma – dominikanac, veliki inkvizitor španjolske inkvizicije u XV. st.

VATERLAND – bečki dnevnik, katoličke orjentacije.

VOJNA KRAJINA – dio Hrvatske koji je od turskih ratova imao posebnu vojnu upravu. Razvojačena tek 1881. i pripojena upravno-politički ostaloj banskoj Hrvatskoj.

VOJNOVIĆ dr. Kosto – istaknuti narodnjak u Splitu do 1874. kada odlazi za profesora prava na zagrebačko sveučilište. Pavlinovićev prijatelj, zastupao izrazito hrvatska i katolička načela.

VRANICANY Ambroz – vodeći hrvatski privrednik. 1860. bio pozvan u Prošireno Carevinsko vijeće u Beču.

VUKALOVIĆ Luka – vođa hercegovačkih ustanika protiv turske vlasti.

WAGNER Ivan – dalmatinski namjesnik 1868–69.

ZASTAVA – novosadski srpski dnevnik, zastupao izrazito velikosrpske političke ideje. Urednik Svetozar Miletić.

ZELIĆ Gerasim – arhimandrit, poglavar dalmatinskih hristajana (pravoslavnih), dok još nije bila uređena organizacija pravoslavne crkve.

ZEMLJAK – list odmetnika od Narodne stranke (1873).

ŽIVKOVIĆ bar. Jovan – istaknuti Srbin u banskoj Hrvatskoj, državnik i političar.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

Arhimandrit – najviši redovnički čin kod pravoslavnih kaluđera

Burokracija – birokracija

Cič (u cič zime) – usred ciče zime

Cislitavski – pridjev od Cislitavija. Vidi u KAZALO IMENA I POJMOVA

Dvortačen – udružen, uortačen u dvoje

Grotulja – vjenac, niska

Inokupno – ponovljeno, drugo

Izbiboli – (od izbiboliti) isčahuriti, isčeprkati, iskopati

Jakoljak – nekolicina

Likohimstvo – himbenost

Misa – (misa') misao

Najzatvrdniji – najtvrdokorniji

Napirati – oslanjati se

Nasmaga – spletka, lukavština

Nastava – ustanova

Obezbjeda – osiguranje

Obubožati – osiromašiti, postati ubog

Ocrćen – ocrtan

Odnjiviti – odgajiti

Odtoli – nekoć, nekada

Omišljaj – namisao

Opadanje – klevetanje, napadanje

Plesati (nogama) – udarati nogama

Popečitelj – ministar
Prerazlihi – prerazličit, odveć različit
Pritaja – (od pritajiti), pritajenje, zatajenje
Prvični – prvašnji
Razgaljivati – rasvjetljavati
Sortačili (sortačiti) – uortačili, udružili
Središnjaštvo – centralizam
Svojkrat – sa svoje strane
Tvorilo – tvorevina
Zanago – zaista
Zaprema – okupacija, zauzeće
Zlokovaran – koji kuje, sprema zlo
Zvierati – progoniti (kao zvijer)

VEĆE TISKARSKE POGREŠKE:

	pogreška	**treba stajati**
str. 7 redak 7:	poricao	proricao
str. 16 redak 2. odozdo:	se	sa
str. 21 redak 13:	nasulada	nadvlada
str. 70 redak 20-21:	najgorezlo	najgore zlo
str. 70 redak 25:	nsuzbiti	on suzbiti

KNJIŽNICA I ČITAONICA OGRIZOVIĆA – KGZ BOGDANI

SADRŽAJ

Predgovor . . . . . V - XVI

MISAO HRVATSKA I
MISAO SRPSKA U DALMACIJI 17

HRVATSKA MISAO (PROGRAM) 85

Kazalo (Tumač) imena i pojmova 113

Rječnik manje poznatih imena 119

30-04-2021

Knjižnica i čitaonica Bogdana
360067299

R 2020

Knjižnica i čitaonica
Bogdana Ogrizovića
949.75
MIS
360067299 / 232.387

LAUS